

ÖLTÖZET

BEVEZETÉS

A moldvai csángó öltözet mai formájában is beszédes bizonyítéka annak az együttélésből eredő közös kultúrának, amely a délkelet-európai népeket évszázadokon át összekapcsolta. A közös gazdasági-társadalmi helyzet, történelmi sors a gazdasági élet egyéb ágaihoz hasonlóan az öltözködésben is hasonló föltételeket teremtett és fő vonásaiban hasonló kultúrát alakított ki.

A moldvai csángóság az öltözködés terén nemcsak az öltözet anyagának házi előállítására és feldolgozására tekintetben, hanem szabása és díszítése szempontjából is a munténiai román, a Duna melléki bolgár és a dél-ukrán népi öltözethez hasonlít, de ilyen lehetett fő vonásaiban a XVII—XVIII. századi székely öltözet is (Lükő, 1936. 13—14; Kós, 1976. 199—200). Ennek az öltözetnek legjellemzőbb vonásai: a férfiakon a hosszú szárú szűk vászon- vagy gyapjúposztó nadrág, a kieresztett aljú hosszú ing széles övvel, kucsma és kalap, bocskor és csizma, újabban bakancs. A nőknél hímzett vászoning hozzávarrott ingaljjal, ezen csíkos fekete gyapjú lepelszoknya. Mindkét nemnél felsőruha a szabásában és díszítésében csaknem azonos gyapjas bőrből készített bunda és mellrevaló, valamint a háziszóttos posztóköpeny, újabban a kötött holmi (1, 7, 8. k I. színes).

Ez a viselet régen Délkelet-Európa népeinek körében általános volt, ma azonban az itt lakó népeknek már csak egyes töredékei őrzik, Moldvában például a csángók. Másoknál viszont egyes ruhadarabok szabásában és díszítésében, mint például a női ing és a férfi posztókabát szabásának azonosságában mutatható ki a hajdan az ukránok, bolgárok, az erdélyi és havasalföldi románok és a székelység öltözetére jellemző közös forma.

A moldvai csángóság és románság ezt az öltözetet ma „magyar öltözet”-nek („port unguresc”) tartja, az erdélyi magyarság viszont „román viselet”-nek nevezi, mert Erdélyben a románság körében maradt meg.

Annak, hogy a moldvai csángóság öltözete a közvetlen környezetében élő románság és székelység öltözetéhez viszonyítva a hagyományosabb régibb formát őrizte meg, gazdasági-társadalmi okai vannak. Ez utóbbi két népcsoport körében ugyanis a kapitalista termelés kibontakozásával együttjáró polgárosodással indul meg a városi öltözet, illetőleg egyes ruhadarabok térhódítása a népi öltözet körében. Erre a folyamatra hívja fel a figyelmet a múlt század közepén Petrás Ince moldvai magyar pap, amikor Döbrentei Gábor kérdéseire válaszolva a moldvai csángók öltözetét a románokéval a hagyományos forma megőrzése szempontjából egybeveti.

„Meg kell továbbá itt szorosan jegyezni azt — írja Petrás —, hogy a’ Moldvai csángó Magyarok még se posztó, se más karton szövetű ruhákat nem viselnek valamint a’ férfiak, ugy asszonyok némelly prémes, régi elődeiktől maradott kaczagányokon kívül, azokat is csak a’ fíjatalabb nők; a’ férjek pedig nagy szégyennek tartanak ollyas ruhát viselni, a’ mellyet nem kedveseik készítettek. Ellenben pedig a’ harapódzó divatozás és fényüzés ideis el hatván, [a románok] férjei már el szorták (kiknek módgyok van benne) régi viseletüket, ‘s azt posztóval [értsd: szövettel] váltyák fel, ha [romános] szabásra is. Ugy az asszonyokis már nemigen töltik napjaikat a’ varrással, hanem minel tarkább karton, hosszu ruhát vétetnek férjeikkel, fejüköt a’ veress kis török

süvegen kívül, minél tarkább kendővel, és szebb szebb színű minél veresebb fátyollal, a hijuságig fel bokrétázzák. El leket pedig bátran mondani, hogy mikor [a románok] így változtatni szeretik öltözettyüket, semmi azok után való kapkodás vagy kíváncsiság nem tapasztalható Magyarjainkban, sőt igen szeretik megtartani régi öltözettyeiket; mert a mostani öregekis ebben öregevévén meg, nemis akarnak hallani a' változtatásról, a' mire igen csekély kedv mutatkozik. 'S így a' miben őket az idő vagy a' tartomány' szokása belé szoktatta a' szerint sajtyszerüleg szeretnek újítás nélkül ruházkodni" (Petrás, 1842/1979. 23—4/1327).

A gazdasági okok mellett azonban nem hagyható figyelmen kívül az az egyházpolitikai törekvés sem, amely a csángó öltözet megőrzését azért is követte meg a katolikus csángóságtól, hogy meg lehessen őket különböztetni a görögkeleti románságtól. Erre utál G. Weigand nyelvész, a moldvai csángó nyelvjárás egyik kiváló kutatója: „Feltűnő az ún. csángó viselet Bákó és Román környékén. Ennek megtartására a katolikus egyház nagy súlyt vet, azért, hogy az egyház tagjait külsejük szerint meg lehessen az ortodox románoktól különböztetni.”¹ Természetes azonban az, hogy ez a körülmény nem tartóztathatta fel azt az együttéléssel járó folyamatot, amely a csángóságot életformájában, szokásaiban, nyelvében² és öltözetében a románsághoz hasonlította.

Az öltözet terén ez a hatás nemcsak olyan formában mutatkozik meg, hogy a hajdani magyar elnevezések helyébe a hasonló román ruhadarabok nevei kerülnek,³ hanem olyan módon is, hogy a csángó öltözetben a helyi román öltözet egyes jellegzetes vonásai, jegyei is meghonosodnak, mint például a kerpa viselete,⁴ a gyöngynek mint ékítménynek nagyarányú divatozása, a férfinadrág ráncolt viselete, valamint az újabb szoknyafélék (*fuszta*, *fóta*) átvétele és meghonosodása. Csak alapos összehasonlítás döntheti majd el, hogy az egyes ruhadarabok hímzéselemeinek román elnevezése mögött milyen eredet rejlik, mert a női ingeken és a bőr melleseken alkalmazott díszítmény sajátságosan csángó, a mintaelemek nevei között mégis ilyeneket találunk: *betáje*, *szenetur*, *umpletur*, *enkrečilás*, *enkielés* stb.⁵ Ez a románság részéről jövő hatás azonban a csángó öltözetben nem idézett elő olyan nagyarányú átalakulást, amilyent a román öltözetben okozott a városi viselet, úgyannyira, hogy anyagában, szerkezetében és díszítésében a népi öltözetet hagyományos formájából teljesen kiforgatta.

A csángó öltözet anyaga még az utolsó negyedszázadban is túlnyomórészt a házilag előállított vászon, posztó és bőr, amelyből még a múlt század folyamán a csángó asszony maga készítette a női és férfiöltözet egyes darabjait. Csupán a kalap és a lábbeli, valamint a bundafélék kerültek ki városi és falusi kismesterek kezéből, akik azonban készítményeikkel a helyi hagyományos formák megőrzésére és továbbadására törekedtek. Az újítás elsősorban azoktól a kismesterektől indult ki, akik az első világháborútól kezdve a katonaságnál elsajátított készség folytán otthon iparszerűen kezdtek az öltözetdarabok készítésével foglalkozni. Kezüik alatt a városi divat hatására nemcsak egyes hagyományosnak mondható ruhadarabok alakultak át — például a posztókabátok karcsúbbá váltak és megrövidültek, az ing szabása is megváltozott —, hanem a gyári textiltermelés fokozódásával a falun is egyre jobban tért hódító gyári anyagokból új ruhadarabok kerültek ki, mint például a férfimellény, a különböző kiskabátok, nadrágfélék stb. Ezek mind anyaguk,

mind készítési módjuk — általában varrógéppel varrták őket — következtében eltértek a hagyományostól.

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy bár ez a városi forma együtt él a régi viseletdarabokkal, ezeket azonban — bár drága anyagból készültek és előállításuk is körülményessé vált — mégsem szorította ki teljesen az öltözetből. A csángó nép élő, teremtő-alakító fonó-szövő-hímző művészete minden lehetőséget felhasznált, hogy a hagyományosan szépet megőrizze és továbbfejlessze. Ezt láthatjuk a kedvelt gyári, selyem lepelszoknya, a főta házi előállításában, vagy a régi mintaelemeknek új anyagokra — így a pestimán szoknya csíkozásának a pestimán módú katrincára — való átvitelében és újabb félkészárui (fonalak) felhasználásában is.

Bár a moldvai csángóságot öltözete — mint rámutattunk — a románság között bizonyos etnikai egységbe foglalja, mégis a csángóság öltözetében vidékenként és falvaként is kisebb-nagyobb eltéréseket állapíthatunk meg. Legszembeötlőbb a különbség az újkori székely falvak, a Beszterce menti Lészped és a Tatros menti falvak (Onyest, Újfalu, Diószeg, Gorzafalva stb.) és a Szeret menti „csángó mezőség” lakóinak öltözete között. Erre és a nyelvjárási különbségekre hívja fel a figyelmet Weigand is említett művében (131). A székely falvakban ugyanis még nyomát találjuk a XVIII. század végi és XIX. század eleji székely öltözetnek (csepesz, rokolya, cedele, harisnya stb.). Különösen szembeötlő ez a különbség az Onyest környéki falvakban, ahol a lakosság öltözete a városok (Onyest, Aknavásár) közelségében egyre inkább városi jelleget öltött. A többi csángó falu öltözetében található egyezésnek és különbségnek fokát abból a szempontból vizsgálhatjuk, hogy egy-egy falu mennyiben őrizte meg öltözetében a hagyományosan csángó sajátosságokat vagy hasonult a románság öltözetéhez. Ebben a tekintetben a Bákó környéki és Szeret menti csángó falvak (Kalagor, Bogdánfalva, Gajdár, Trunk, Nagypatak, Forrófalva) lakosságának öltözetét tekinthetjük a legtanulságosabbnak a hagyományos formák megőrzése és az öltözetben kimutatható belső rétegződés tanulmányozása szempontjából.

A csángóság társadalmi helyzetét ismerve, továbbá tekintettel arra, hogy az öltözetdarabok nagy része az 50-es évekig házilag készült, tehát a parasztfalu minden társadalmi rétege hozzájuthatott, a belső rétegződés elsősorban a díszítésben és a ruhadarabok számában mutatkozott meg, és nem az anyagban — kivéve a finomsági fokozatokat —, a szabásban és színezésben, mely az öltözet lényegét teszi. „Ez azt jelenti — állapítja meg Kós Károly —, hogy a kelengyét alkotó darabok, ellentétben a földben, marhában és gabonában kiadott hozománnyal, mely a paraszti osztályrétegződés, vagyonosság szerint igen különbözik, nagyjából azonosak. Minthogy a kelengye darbjait házilag állítják elő, inkább csak szorgalom, ügyesség stb. szerint van eltérés a darabok kivitelezésében. Az anyagban, szabásban, színeikben alig észlelhetők társadalmi rétegződés szerinti különbségek, annál inkább azonban a ruháik számában, esetleg egyes ruhadarabok hiányában. Ha minden családban nagyjában meg is találunk minden darabot, a szegényebbeknél egyes ruhadarabokból esetleg az összes családtagok számára egy van, amelyet felváltva hordanak, míg a módosabbaknak személyenként is juthat belőle. A nagygazdáknál viszont egyre több lett a hozzá vásárolt bolti holmi: kendő, kabát, lábbeli, paplan stb.” (1976. 201).

E szempontok figyelembevételével tanulmányoztuk a Román környéki (Szabófalva), a Szeret menti (Bogdánfalva, Gyoszény) és a Bákó környéki

(Nagypatak, Forrófalva, Kalagor), valamint a Tatros menti falvak (Onyest, Újfalu, Diószeg, Szitás, Templomi alva) öltözetét. A feldolgozás során igyekeztünk hasznosítani a jegyzékben között szakirodalmat is, hogy a csángó öltözet helyzetéről, valamint nemzetiségi vonatkozásairól lehetőleg hű és teljes képet nyújtsunk.

ELŐZMÉNYEK

A moldvai csángókkal gazdag irodalom foglalkozik.⁶ A kutatók figyelmét már régóta fölkellette e népcsoport eredete, gazdasági-társadalmi helyzete, nyelvjárása, szellemi és tárgyi műveltsége, háza tája s így öltözete is.

Az alábbiakban azokról emlékezünk meg röviden, akik írásaikban utaltak a moldvai csángó öltözetre, vagy vizsgálódásaikkal hathatósan járultak hozzá a rá vonatkozó ismereteink teljesebbé tételéhez.

A különböző — főleg egyházi jellegű — megbízatásokkal Moldvában megforduló személyek révén már a XVII. századból vannak szórványos adataink a csángókra vonatkozólag. Ezek, érthető módon, elsősorban a legszembeötlőbb vonásokat tartalmazzák, hiszen a köztük először megfordulónak éppen ezek ragadták meg a figyelmét. Így utal Marcus Bandinus marciánopoliszi érsek 1648. évi vizitációs jelentésében, melyet a pápának írt, a férfihajviselet egyik jellegzetes formájára, a tarviseletre. Dimitrie Cantemir fejedelem *Descriptio antiqui et hodierni status Moldaviae* (1716) című műve német nyelvű kiadásának (1771) két fejezetében, a 17. és 19-ben a női hajviselettel és a gyászfejrevaló viseletével kapcsolatos szokásokat ismerteti. A történész Sulzer, aki behatóan foglalkozott a román fejedelemségek történetével, a tarviselet meg egyik fejrevaló, a fez megmaradásának és XVIII. századi meglétének okaira és keleti (oszmán-török) kapcsolataira mutatott rá.

A csángó emberre és háztájára vonatkozólag először Gegő Elek nyújt tájékoztatást az 1838-ban megjelent művében, *A moldvai magyar telepekről*. Műve különben az első, teljes egészében a csángókkal foglalkozó munka.

A futó és inkább egy-egy szembeötlő, feltűnő jellegzetességet megörökítő utalások, észrevételek után a XIX. század derekáról való a csángó öltözet első részletes és pontos leírása. Döbrentei Gábor 1841 nyarán Borszéken „együtt itta a borvizet” a csángó születésű Petrás Ince pusztinai, majd klézsei pappal. Petrással folytatott beszélgetései fölkellették érdeklődését a moldvai csángóság iránt, és 38 kérdést intézett írásban Petráshoz. E kérdések között a 3. (*Földmivesek-é? Pásztor emberek-é? Vagy miféle mesterséget űznek?*) a temetéssel kapcsolatos viseletre is, a 4. kérdés (*Öltözete a' férfinak millyen? Millyen a' Némberé?*) pedig általában az öltözetre vonatkozik. Petrás válaszai — amint ezt alább az öltözet bemutatása során látni fogjuk — alaposak és a csángó öltözet XIX. század eleji állapotára, valamint a moldvai román és csángó öltözet kapcsolatára nézve forrásértékűek.

Petrás részletes tájékoztatása után a XIX. század közepén és második felében kisebb közlemények jelennek meg napilapokban (Vasárnapi Újság, Képes Újság) és folyóiratokban (Földrajzi Közlemények, Protestáns Egyházi és Iskolai Lap). Ezeknek szerzői (Koós Ferenc, Lukács Béla, Pető Dénes) moldvai úti benyomásaikkal kapcsolatban utalnak a moldvai csángók öltözetére, illetőleg ennek egyik-másik jellegzetességére. Ez úti beszámolók közül részletező jellegénél fogva kiemelkedik Veszely Károly, Imets Fülöp Jákó és Kovács

Ferenc moldvai útjáról írt *Útinaplója* 1868-ból. Naplószerű feljegyzéseik között több ízben utalnak és ismertetik különböző falvak viseletét (Gf, Ka, Kl) és a moldvai csángó öltözetet általánosságban is bemutatják. Ezeket a leírásokat teszi teljessé Kovácsnak a kötet elején közölt két rajza a „Csángóleány”-ról és „Csángó legény”-ről (2,3 k.). Petrás után Imets és Kovács leírása a moldvai csángó öltözet legrészletesebb ábrázolása a XIX. század második feléből.

Ez idő tájt fordul a nyelvészek figyelme is a moldvai csángó nyelvjárás felé: megindul e nyelvjárás helyszíni tanulmányozása. Ballagi Aladárt Petrás Ince emlékezete vonzotta Klézsére és Forrófalvára. Megfigyeléseiről, e két déli csángó falu nyelvjárásáról írt cikkében az öltözet általános leírását is nyújtja (1888. 1—27). Rubinyi Mózes nyelvjárasi tanulmányai (1901, 1902) mellett több népszerűsítő jellegű cikkben és tanulmányban tájékoztat a moldvai csángókról (Vasárnapi Újság 1900), itt néhány képet is közöl (4, 5, 6, 7, 8. k), és e népcsoport múltjáról és jelenéről szóló dolgozataiban (Ethn 1901) az öltözetet is leírja, utalva a moldvai román népviselettel való kapcsolatokra is.

De nemcsak magyarországi, hanem külföldi nyelvészek figyelmét is fölkelte e nyelvjárás archaikus vonásai. Ennek kutatása kapcsán meg-megragadja figyelmüket a népi életforma egyik-másik megnyilvánulása is. Így utal a lipcsei romanista Gustav Weigand az sz-ező csángó falvak nyelvjárásának vizsgálata során (1900—1901) a Bákó környéki és a Tatros menti falvak öltözetében megmutatkozó különbségekre és a tarviselet nyomaira is. A finn Yrjö Wichmann, akinek az első csángó nyelvjárasi szótárt köszönhetjük, ha közvetlenül nem is, de közvetve, nyelvi adalékaival szintén teljesebbé tette az öltözet szókincsére vonatkozó ismereteinket. Felesége, Wichmann-né Hermann Júlia pedig dolgozataival bepillantást nyújtott a csángók szokásvilágába (Ethn 1907, 213—4, 287—94).

Míg a századfordulón megjelenő nagyszámú cikk, dolgozat elsősorban a moldvai csángóság eredetével foglalkozik, a XX. század első felében a kutatókat egyre inkább a moldvai csángók életformájának, népi jellegének kapcsolatai érdeklik a közvetlen környezetükben élő románsággal és a távolabbi délkelet-európai népekkel. Ebben a vonatkozásban Györffy István és Lükő Gábor nevét kell megemlítenünk. Mindketten a csángó haj- és fejrevaló-viselet vizsgálata során vontak le következtetéseket a török, illetőleg a délkelet-európai és közel-keleti népekkel való kapcsolatokat illetően; Györffy a tarviseletre (NéprÉrt 1926), Lükő pedig a moldvai csángó férfiak és nők hajviseletére és fejrevalóira vonatkozólag (NéprÉrt. 1935).

Lükő alapos tanulmánya az első szakszerű közlemény, amely az öltözet, illetőleg egyik viseleti forma minden részletére, területi, társadalmi vonatkozásaira és népi kapcsolataira kiterjed. Anyagát gazdag rajzmelléklettel teszi teljessé és szemléletessé. Kiegészíti és teljesebbé teszi ismereteinket a moldvai csángókról szóló monográfiájában (1936). Ebben ugyanis külön fejezetben tárgyalja a viseletet, s arra törekszik — mint könyve többi fejezetében is —, hogy a csángó öltözet egyes jellegzetes darabjainak bemutatása során utaljon ezek szerkezetében és díszítésében föllelhető etnikai kapcsolatokra a közelebbi — moldvai és erdélyi (román és székely) — és távolabbi — délkelet-európai (török, bolgár, ukrán stb.) — népcsoportokkal és népekkel, illetőleg azokra a különbségekre, amelyek a moldvai csángó öltözet sajátos jellemzői.

Ugyancsak a 30-as évekből származik egy másik csángó-monográfia is, a Domokos Pál Péteré. Könyvét, amely három kiadást ért meg (1931, 1934, 1941), szempontunkból, az egyes falvak öltözetére való utalásai, valamint az

öltözet előállítására, az egyes ruhadarabok jellegzetességeire, az öltözettel kapcsolatos szokásokra vonatkozó megfigyelései és képmellékletei teszik hasznossá.

Megbízható adatokat tartalmaznak Csűry Bálint *Néprajzi jegyzetei* (1930) is, aki füzetecskéjében a lakodalom, a házasság és a hozzá fűződő szokások, a gyógymód, a ház és környéke (háziállatok, gazdasági eszközök), népköltészet területéről följegyzett megfigyelései közt a vászon előállításáról és a ruházatról is szól.

A felszabadulás után meginduló rendszeres és nagyarányú népnyelvi és néprajzi gyűjtőmunka eredményeként két nyelvjárási szótár látott napvilágot: az egyikben Márton Gyula a moldvai csángó nyelvjárás román kölcsönszavait foglalta egybe (1972), a másik pedig az ő és Péntek János meg Vöö István közös munkája eredményeként a magyar nyelvjárások román kölcsönszavait (1977) ölelte fel. Mindkét szótár gazdag nyelvi anyagával bőséges forrása a csángó öltözet szókincsében található román nyelvi elemeknek, s így hasznos adalék a néprajzi vizsgálatokhoz is.

Néprajzi vonatkozásban pedig Dr. Kós Károly *Csángó néprajzi vázlatában* (1976) a csángó népi életforma egyes jelenségeinek vizsgálata során az öltözet fő vonásainak felvázolására is törekedett, hasznos és jól értékesíthető adalékokat szolgáltatva jelen tanulmányunk anyagának teljesebbé tételéhez is.

I. NŐI ÖLTÖZET

HAJ- ÉS FEJREVALÓ-VISELET

A moldvai csángó nők haj- és fejrevaló-viseletében több olyan vonás őrződött meg, amely tanulságos példáját nyújtja e néprajzi jelenség alakulásának történeti, földrajzi, nemzedéki, nemzetiségi és társadalmi vonatkozásban.

Történeti szempontból a haj- és fejrevaló-viselet alakulása szorosan összefügg az e területen végbement politikai-történeti eseményekkel: a haj-, de különösen a fejrevaló-viseletben olyan elemek tűntek fel és el, amelyek a török uralom nyomát őrzik, illetőleg ennek megszűntével maradtak el, helyet adva újabb, a románság haj- és fejrevaló-viseletére jellemző, divatosabb elemeknek és jegyeknek.

Földrajzi vonatkozásban bizonyos hajviseleti és fejrevaló-formák területi elterjedése, módosulása és a közelebbi — román — meg távolabbi — székely és délkelet-európai — népcsoportokkal és népekkel való kapcsolata érdemel figyelmet. Ugyanekkor e formáknak a vizsgált területen való megoszlása jól felhasználható adalékokat nyújt a csángóság etnikai összetételének vizsgálatához.

Nemzedéki tekintetben mindegyik korosztálynak sajátos hajviselete és fejrevalója volt és van, tehát változatos és az egyes korosztályok között megkülönböztető szerepet játszik. Ugyanez állapítható meg nemzetiségi vonatkozásban is, mert a moldvai románt és csángót fejrevalójáról is föl lehet ismerni.

Társadalmi vonatkozásban pedig a haj és fejrevaló ékesítésére való díszek mindkét nem részéről az érzelmek, az összetartozás, a párválasztás kifejezői és jelképei.

A haj- és fejrevaló-viselet eme vonásai még szembetünőbbek lehettek a múlt században, amint ez a forrásokban előforduló utalásokból is kiderül. Petrás Ince 1841-ből való leírásában például nemcsak a nemzedékenkénti különbségekre utal, hanem azokra a változásokra is, amelyeket a korábban elhanyagozó cifrázkodás a hagyományos hajviseletben előidézett: „Fejük fehér lenkendővel mindenkor úgy be van burkolva — írja (22/1326) —, hogy csupán ábrázattok ismerhető.” E fehér kendőnek viseletével kapcsolatban egyik Döbrentének megküldött csángó dal ide vonatkozó sorával

Fejéer kendő van fejemen
Fekete gyász ẽ szüvemen

kapcsolatban magyarázatként megjegyzi: „Itt lányokat hajadon fõvel az apja udvarán kívül nem láthatni, hanem egy fejer az asszonyokétól mégis különbözõ kendõt, két rét fogva vetnek fejeken keresztül, úgy hogy végei a vállakon nyugodjanak vagy a széltül szabadon lógattassanak, az ünnepeknek pedig végei különbféle színü selyem vagy pamut fonállal hímezvék, az érdek vagy a himzés tudománya szerint. Szentegyházba pedig e nélkül leány meg nem jelenik” (Domokos-Rajeczky, 59; Petrás, 1979. 1417). Majd így folytatja Döbrentének írt válaszában: „...az eladó leányzók ... Hajokat fejeik tetején két ágba kötik, és egy valóságos ló patkó formába, fejek’ tetejére fel kerekítik, ünnepekben, tánczokban és menyegzőkön gyopárral, fénylő gyöngyökkel és páva tollakkal fel piperézik.” „...az asszonyok ... fejüköt a’ veress kis török süvegen kívül, minél tarkább kendővel, és szebb szebb színü minél veresebb fátyollal, a hijuságig fel bokkrétázzák” (Petrás 22—4/1327).

Imets *Útinapló*­jában (1868) a Gorzafalván látott menyecs­kéről megjegyzi: „...fején élénk színvegyületü sipka-forma *cepszeckét* viselt” (31), majd a klézsei viselet általános leírásakor (71) részletesen is tájékoztat az asszonyok és leányok hajviseletéről és fejrevalóiról: „Az asszonyok fején hímezett szélü finom fehérkendő, melynek végei az illető vállára lelógnak; alatta felcsüllesztett konttyá idomított hajazat; néhol némi csepesz (főkötő) gyanánt törökös sipka-féle. Így a lányoknál is, kiknek hajkötőjétől fehér-vörös szalagok csüngenek le, végökön rézből vert arany-forma pengőkkel; ezek római vagy másféle pénzek másolatai, ily-féle feliratokat tartalmazván: ‘Trajeeturn per Trajanum Danubium’ [Traianus átkelése a Dunán], ‘Wer wagt, er gewinnt’ [Aki mer, az nyer] stb.”

Kovács leírása még teljesebbé teszi a nagyleányok hajviseletéről kialakítandó képünket: „Hajukat a leányok ép úgy, mint az asszonyok két ágba kötik, patkó alakjában tűzvén azt fel ujjnyi széles gyöngypártával díszített fejük tetejére, honnan rojtos szélü fehér *vászonkendő* hullámszik le a vállakra menyasszonyi fátyol alakjában, mi által a nő igen tetszetős alakot nyer ... [az asszonyoktól való] különböztetés jeléül hátul hajfonatjaikból egyenlő hosszúságú keskeny, övig érő piros színü szallagocskákon színlett arany s ezüst pénzecskéket villogtatván” (39). A kendőviseletet jól szemlélteti a tőle rajzolt csángó leány is (2. k).

Ballagi és Rubinyi a századforduló éveiből való írásaiban nagyobbára a korábbi leírások — főleg Petrás, Imets és Kovács — sorai ismétlődnek meg (FK 1888. 9, illetőleg Ethn. 12/1901. 169).

Domokos Pál Péter több képen szemlélteti a haj- és fejrevaló-viselet egyes formáit és kellékeit, így például a „varrott és szótt kerparuvá”-t (155),

a „nagy kóciná”-t (163), a „csángó-magyar nagyleány hajviseleté”-t (176), a „csángómagyar asszony fejkendő-kötésé”-t (177), „három nemzedék” fejrevaló viseletében észlelhető változást (199) és a menyasszony felkerpázásának leírását (177).

Lükő Gábor pedig részletesen leírja a női haj- és fejrevaló-viselet alakulását és számos képpel szemlélteti a vidékenkénti és nemzedéki változatokat (1935, 62—8). Szerinte nemzedéki, nemzetiségi és földrajzi vonatkozásban a moldvai női haj- és fejrevaló-viseletben bizonyos jól elhatárolható különbségek állapíthatók meg (1936. 105—6).

E rövid történeti áttekintés után megkíséreljük saját gyűjtésünk eredményeit összefoglalni, felhasználva hozzá a korábbi források anyagát is.

Az újszülött gyermek haját hathónapos korában kezdik nyírni: hátul a tarkó alatt körbe vágják, *megretezálják*. A román leánykák *culok* (csokorba kötött) hajába veres vagy fehér *pántikából fundát* kötnek, a csángó gyermekek szalag nélkül viselik hajukat.

A *vézecskék* vagy *vézák* (4—6 éves leánykák) haját közepén *választyékba* választják és elől „a szemitől” kezdik fonni. Így a fonatok hátrafelé egyre vastagodnak és a tarkón találkoznak. Itt madzaggal, *cérnával* kötik meg őket. Ez a *kerek* vagy *kucornyás (kasornyás) gecácska*. Ez a viselési mód a Bákó környéki falvakon kívül a Moldva és Beszterce menti falvakban ma is általános és *leosfonásnak* (Gy) is nevezik (9. k).

Az iskolás leányok már két fonalba (*cüciesen*) font hajjal járnak és a fonatokat a nagyleányok mostani hajviseletéhez hasonlóan, a tarkón rendezik el.

A nagyleányok a múlt században két ágba font hajukat egy 20—25 cm átmérőjű fa- (meghántott vessző) vagy drótkarikára, esetleg meghajlított drótra (*szirma*: Ka) csavargatták fel (*felfonódott szirma*; Lükő, 1935. 62; Domokos, 1943. 176; Kós, 1976. 205). A drótra felcsavart hajra tűzték a *dungát*, a gyönggyel televarrt vászoncsikot, amely hátul a haját lefogta. Ezt a hajfonatot *geccának*, *giccának* (10.k: L, P, O, Szf, Bf) vagy *kercsének* (14. k: Ka), a fonás műveletét pedig *kercselésnek* nevezték (Lükő, 1935. 61.II. tábla 12. kép). Ez a hajviselet inkább a Bákó környéki, Szeret és Beszterce menti csángóság körében volt általános, de a század elején megvolt még a Moldva menti magyarok körében is, és valószínűleg a román leányok is így viselték hajukat (Lükő, 1935.62). Jugányban a leányok a közepén elválasztott hajukat fülük mögött kezdődő fonatban félkör alakban kötötték tarkójukra, tehát olyasszerű volt, mint a kalagoriaké, csak a drót hiányzott belőle, s ezért jobban a fejhez simult.

A nagyleányság jelét, a gecát ünnepélyes keretek között tették föl: *felfonóttak*. Ebből az alkalomból a nagyleány családja az egész leánytársaságot megvendégelte. Azután szombatoként mindig egy hozzáértő asszony végezte a leány otthonában a felfonást, melyért fizetség járt: a leány abban az évben egy napszámot adott az asszonynak.

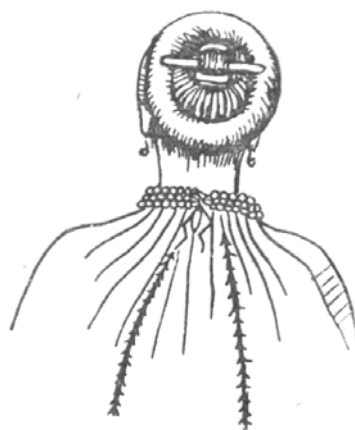
A gecca viselésének társadalmi vonatkozásai voltak. Táncba, guzsalyasba csak felavatott legény és nagyleány járhatott. A nagyleányok és legények ugyanis szervezett társadalmi egységbe tömörültek. Tagjaikat és vezetőjüket (*vatazica*) maguk választották húsvétkor. Ugyanígy a legények is, akiknek a vezetője (*vatáv*) a leányoktól kapott csokorral hívta meg az új legényeket erre az alkalomra. A papság azonban a 20-as évektől a legtöbb helyen megszüntette a leányok szervezetét és régi hajviseletét is. A hajnak ilyenforma viselete csak az asszonyok körében maradt meg: a leányok karika nélkül csa-

varják hajukat gecába (11, 12, 13. k). A hajkarika elmaradása következtében a nagyleányok hajviselete ma semmiben sem különbözik a kisebbektől, csak éppen hajuk dús volta mutatja az életkor szerinti különbséget. A hajfonatok elrendezése azonban helyenként (Ka, J) még őrzi a vidékenkénti és falvakénti sajátosságokat, ehhez hozzájárul a karika elmaradása következtében a hajfonatok végeinek elkötésében mutatkozó különbség is (14—15. k). A Szeret menti falvakban általában a hajfonatok végeibe font rövid kötővel kötik össze a fonatok végeit.

A leányok alkalmi (temetkezéskor, gyász alkalmával viselt) hajviselete volt a kibontott és a háton leeresztve hagyott haj, melyet két helyen lazán kötöttek össze. Erre a hajviseletre utal Petrás is: „a’ leányzó’ hajaikat egészen le bontva, hátukra rendetlenül szélyelszórva, keservesen sirnak megholtaik’ hideg teteme felett... Midőn leányzó’ halála történik »Korácsi« (így nevezik az egy évűeket; így hívják a’ velök egy üdöst »Korács«; az egynevűeket, mit a magyarok Druzának neveznek »Ját«-nak; atyok fijait pedig »vérjem«-nek nevezik) hajokat az érintett módon szélyel szórva, kezekben virágokat tartva, kísérik és sirattyák, ‘s kezeikben tartott virágaikat Sélyéje [= koporsó] tetejére hányják, azután egyegy marék földet vetve mondják: »Iszten bocsássza büneit!«” (18/1324). Az asszonyok még a 30-as, 40-es években szintén hajkarikával viselték hajukat (16. k). Ez a hajkarika azonban arra szolgált, hogy a fejre lehessen tenni az asszonyság jelképét, a *kerpát* (16, 17, 18, 19. k).⁷ Ezt helyenként (Ka, Szf) hajkarika nélkül is viselték, mivel az állandó feszítő csavarás következtében a haj gyorsan ritkult. Kihullott hajukat az asszonyok sok helyen kisebb karikára csavarták, és ezt erősítették föl fejükre a hajfonat pótlására (Gy: 1. r). Még kisebb karikát (*konty* alkalmaztak a széky asszonyok, hogy kontyuk főkötőjük alá férjen (L: 2. r).

A női fejrevalónak vidékenként, életkor és viselőjének anyagi helyzete szerint több fajtáját különböztetjük meg, mégpedig a *keszkenőt*, a *ruhát*, a *kendőt* (Beszterce és Tatros mentén) és a *tulpánt* (Szeret mentén). A *keszkenő*, a ruha és a *kendő* tulajdonképpen egy és ugyanazon fejrevalónak idő és korcsoport szerinti változata.

A női fejrevaló-viselet kiegészült még az e *kendő*félék alatt viselt különféle darabokkal: az asszonyoktól viselt *kerpával* (a Szeret menti és a Román

1. Hullott hajjal becsavart karika alkalmazása, Gy. Lükő Gábor nyomán.
2. Székely asszonyok hajviselete karikával, L. Lükő Gábor nyomán.

környéki falvakban), a fézzel (a Tatros mentén) és a *cseposszel* vagy *fűkötő*-vel (*fékető*vel, a Beszterce és Tatros közén).

A *keszkenőt* a múlt században főleg a nagyleányok viselték ünnepnap. Ma már csak a Moldova menti csángó falvakban látható. Hosszú, csaknem földig érő áttetsző fátyolszerű kendő volt (*fátyor*). A történeti forrásokban legtöbbször erről a kendőféléről esik szó (5, 7. k).

A *ruha* és a *kendő* a keszkenő újabb változatai. A ruha a leányok és az asszonyok, a kendő pedig csak az asszonyok fejrevalója. Az első törülköző nagyságú és alakú fehér vászonkendő, két szélén piros, vörös és fekete csíkokkal (20. k; IV. 1 színes). Egyik csángó dalban, amelyet Petrás küldött Döbrentének, a ruhának katinca a neve:

Takard fejér gyocsba*
Tarka katricámba
Küld bé Moldovába
Apám udvarába.

A katinca szóval kapcsolatban Petrás megjegyzi: „*Katricza* az asszonyi ruha nem gyapjúból szöve négyszegű alakban, hol mi féltősebb dolgok takarítására a félig elviselés után használtatik” (Domokos—Rajeczky 63, Petrás 1979, 1419). A katinca szónak itt még a régiségből megőrzött⁸ ‘kendő’ a jelentése, s így értelmezi Petrás is.

A *kendő* jóval hosszabb a ruhánál, sokszor csaknem 2 méter vagy ennél is nagyobb. Végeit szőtt vagy hímzett virágok borítják. Mindkettőt — a ruhát és a kendőt is — házilag szövik és hímezik. Vagyoni helyzet („érdek”) szerint a ruhának és a kendőnek két fajtáját készítik: a szegényebbek ünnepelőre gyapot (*kendőszál*), a tehetősebbek hernyóselyem (*borondzsik*) fonalat használnak nyújtónak és színes selyem (*matásza*), fejtő (*árnics*) és gyapjúfonalat (*cigája*) beverőszálnak.

Újban, a 40-es évektől a ruhát tiszta hernyóselyem-szálból szövik. Hozzá a fonalat selyemhernyótenyésztés útján, házilag állítják elő. Az ún. *borondzsik-ruhát* már csak az egyes hozzáértő asszonyok szövik darabját kétszáz lejért (1953; IV. 2 színes). Míg a régebbi gyapotruhákban általában 5—6 darab is van egy-egy leánynak, a borondzsikból mindenki legalább egyet szerez magának. A leányok ruhái *kisvégűek*, az asszonyoké *nagyvégűek*, vagyis a végeikre szőtt dísz életkor szerint is különbözik. A múlt századi ruhák végdíszei sötétebb színárnyalatúak és tömöttek (*rakattasruha*; IV. 1 színes), az újabbaké világosak — világoskék, rózsaszín, sárga — és ritkábbak (IV. 2 színes). Leggyakrabban alkalmazott minták elnevezései: *kucsanyom*, *kandargó*, *kereszt*, *koklánc*, *háromnyistes*. A díszítés fokozására a ruha véghímébe lapos festett üveggyöngyöt, *csigisoarét*, a szélére meg csipkét, *horbotát* varrnak. Felerősítéskor nem kötik meg, hanem néhány *bolddal* tűzik a hajukhoz, *leboldolják*, úgy, hogy a ruha közepe a fej tetejére kerüljön és a két vége szabadon lebegve — Petrás szavaival: „...széltül szabadon lógattassanak” — a vállat és a hátat takarja (21. k). Az asszonyok a kendőt nemcsak ráterítik a fejre, hanem egyszer körül is tekerik rajta (I.1), mégpedig vagy hátul a kerpa, illetőleg a konty alatt, vagy különösen nagy hidegben elől az áll alatt (46. k). Ilyenkor a végét az arcnál bedugják (Lükő, 1935. 65. 31. kép). Erre mondták, hogy

* Ti. a levágott fejet.

felkendőzte magát. Ha nagyon hideg volt, sokszor két kendőt is tettek a fejükre.

Ma a leányok ezeket a fejrevalókat csak nagyünnepekkor teszik föl, helyettük ünnepnap a kb. a 30-as—40-es évektől elterjedt gyári, hosszú rojtos, virágmintás gyapjú, hétköznap kartonkendőket, a *tulpánt* vagy *kászinkát* (Szf, O), *bárizt* (L), *bátikot* (Ka), *bátisztát* (Szf, J) viselik vagy *hajadonfünt* járnak. Ezek a négyzet alakú fejkendő — fekete, piros, sárga vagy sötét színben — fokozatosan teljesen kiszorították használatból a Moldova menti csángó falvakban a ruhát és a kendőt, a Beszterce és Szeret menti falvakban azonban csak az 50-es évektől kezdtek elterjedni. Itt sokhelyt még csak a kisgyermek fejét kötik be velük. Elöl az áll alatt vagy hátul a tarkón kötik meg, úgy, hogy a kendő hátsó csücske a bog alá kerüljön (1, 22, 23, 24. k). Lékötetlenül a román nők hordják.

A 30-as—40-es évektől a nők, különösen az idősebbek télen gyárilag kötött, fekete, barna, zöld gyapjúkendőt, *vastagtulpánt* kötnek a fejükre; felkötéskor az álluk alatt keresztezik és hátul a tarkón kötik meg (45. k és Lükő, 1935. V. tábla 37).

A hétköznap hajdonfőtt járó leány hajfonatát egy tarka gyönggyel televarrt vászondarab, *kosica*, *kosicár* (Bf, Ka), *dunga* vagy *kiskócina* (O; Lükő, 1935. V. tábla 32) fogta le. Ezt mindegyik leány maga készítette el (IV. 3 színes, 51. k). Hozzá hasonló volt, csak nagyobb felületen borította be a haját a menyasszony és a nagyünnepek hajviseletében található *nagykócina* vagy *lapas-kócina* (II. 4 színes; 61—62. k; Lükő, 1935. V. tábla 33—34).

A leánysorból asszonnyálevésről, a vele együtt járó terhesebb életvitelről és az öltözetben is megnyilvánuló változásról szólnak az egyik csángó népdal következő sorai:

... Ez mig bizony éjen lyány voltam
Czifra pántyikásszon jártam

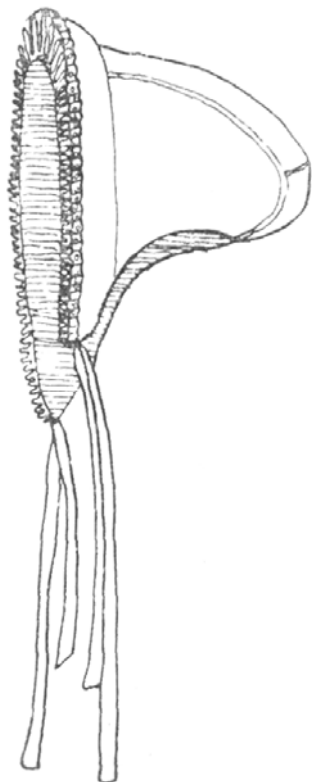
Dehogy bizony el adodtam
Még füz hijjat szem kaphattam.

E pántyika könyü gunya
Met azt é széjel fudogalja

Féjem közepe nehez gunya
Met azt e bu nyomdogalja ...

Petrás Ince a „fejem közepe” szóhasználattal kapcsolatban az asszonnyálevést kifejező fejrevaló viseletéről ezt jegyzi meg: „Az asszoni főkötő csángónéinknál áll egy kezekkel készült fejr, inkább hosszudad, mind négyszegű ruhából avagy kendőből, ezzel azonkép felaggatott hajokat mint leánykorukban vala bé takarva viselik, mi fejükről többé le nem száll, csupán a változtatás alkalmával, nevezik közönségesen fej kötő- vagy kerpa ruhának ez pedig mindenkor el van takarva a nagy és hosszú asszonyi kendővei ezis szinte mint a más sajátkezüleg fejökhöz szorítva feszesen és mozdulatlan áll” (Petrás, 1979. 1406—7. 9. népdal).

A kendőfélék alatt viselt asszonyi fejrevalók közül a *kerpa* a legelterjedtebb. Ez régen egyszínű, fehér vagy csíkos, ma tarka kockás kendőféle. Ezzel

3. *Fűkötő* vagy *fekető*, L. Kós Károly után.

4. A *fész* viselete, O.

csavarták be turbán módjára a karikára font hajat (16—19. k; Lükő, 1935. III. tábla 14—19). Az asszony régen a kerpát csak akkor vethette le, amikor hajat akart mosni tehát a hét végén. Ma hétköznap csak az idős asszonyok hordják, a fiatalok helyette inkább tulpánt kötnek.

Az asszonyok és leányok fejrevaló-viseleté, illetőleg a bekötött és a fedetlen fejviselet nemzedék szerinti megoszlására utalnak Dimitrie Cantemir következő sorai könyvének 17., A moldvaiak szokásairól írott fejezetében: „Semmit sem tartanak szégyenteljesebbnek, mintha egy asszony vagy özvegy haját láttatja; főbenjáró bűnnek számít, ha valaki egy asszony haját nyilvánosság előtt lemezteleníti. Ezzel szemben szégyennek számít, ha a hajadonok hajukat akár csak egy vékony kendővel is befedik: a fej fedetlensége ugyanis szüzességük jele” (Cantemir, 287).

A kerpa felcsavarásának módja a hajviselethez igazodott, tehát vidékenként különbözött. A kerpát magára csak otthon viselték, ha eltávoztak, a kerpát ruhával vagy kendővel borították le (20. k). Hogy a ruha viselete munka közben ne zavarja, hétköznap a kerpa alatt hátul felkötötték (I. 1), ünnepnap gombostűvel kétoldalit odaerősítették (*leboldolták*) a hajhoz, a végeit meg csüngeni hagyták (21, 48. k).

A moldvai székely asszonyok *csepesze* vagy *fűkötője* (fekető) a csíki székelység csepeszének régi, egyszerűbb formáját őrizte meg: fejrésze hosszú zacskóban végződik. Ezt elöl egy rend keskeny fekete csipke szegélyezi (3. r; KSzN. 226—7. 37—42 k). Lészpeden ma már csak az öregebbek viselik. Kalagoron a Szeret menti falvak kerpaviselete, a Tatros és Tázló mentén pedig a tulpán viselete szorította ki. A csepeszre fehér borondszik vagy gyapjúken-

dőt borítanak ugyanúgy, mint a kerpára. A csepeszt az áll alatt a székelységtől eltérően piros, kék vagy sárga szalaggal kötik meg.

Mind a két fejrevaló valószínűleg a városi polgárság XVIII. századi fejrevalói közül került a székelység, illetőleg a kerpa esetében a románság fejrevaló-viseletébe, s innen a csángók közé. A kerpát a románok már nem viselik (Domokos, 156; Lükő, 1935. 64; 1936. 106).⁹

A csángó asszonyok harmadik fejrevalója a Tatros menti falvakban viselt török eredetű *féz* (4. r). Ez a kicsi sapkaszerű fejrevaló a törökséggel való kapcsolat révén terjedt el a moldvai románság és csángóság körében. A XVIII. század végén itt még csak a férfiak viselték (Sulzer 376). A múlt század közepe táján már a román nők körében is feltűnt, ahogy erre Petrás fentebb idézett soraival is utal; innen került át a csángó asszonyok fejrevaló-viseletébe és volt általános egészen az első világháborúig. Ma már csak az idős asszonyok hordják néhány Tatros menti faluban (Diószeg). Rá piros földű, sárga mintás kendőt csavarnak és borondzsik kendővel vagy tulpánnal kötik le (Lükő, 1935. V. tábla 38—39).

Újabban, különösen a Bákó környéki falvakban a nők nyári munkaidőben nagy *szalmakalapot* tesznek fejükre. Ez valószínűleg „Korond felől” vagy Bözödről került ide (Kós, 1976. 205).

Összefoglalásképpen megállapíthatjuk, hogy a múlt századi hagyományos női fejrevaló ma az ünnepi és az idősebbek hétköznapi öltözetében található meg, a fiatalok körében az utolsó két évtizedben a gyári kendő Viselete terjedt el, s ezzel együtt a hajviselet is átalakult és egyszerűsödött.

ALSÓRUHA

Mindkét nem alsóruháját a csángó asszony állította elő, ő szötte a hozzá szükséges vászonfajtát, szabta ki, varrta és hímizte vagy szötte a díszítésére szolgáló hímeket. Ebben a munkában jóformán a család mindegyik nőtagja részt vett, a kisleánytól az idős asszonyig.

A nőknek erre a család gazdasági életében betöltött jelentős szerepére a források is többször utalnak. Gegő Elek 1838-ban a moldvai román és csángó öltözet összevetése kapcsán röviden megemlíti, hogy míg a moldvai románok „alruháikat gyapjúból hordozzák” ... (a csángók) „kender, len, pamut vagy gyapot önszövetet viselnek” (50). Petrás Ince pedig ezt írja Döbrentei egyik kérdésére: „Az Asszonyok nagy szorgalommal fonnyák és szövik a’ gyapjat, lent, kendert, selymet és pamutot, mellyekből mind ünnepi, mind viselő ruhákat, férjeik’, gyermekeik’, magok’ s leányaik’ számára tulajdon kezeikkel készítik ... a’ lányok ... a’ bolondulásig ingváll varrásban és apró gyöngy fűzésben töltik téli napjaikat. Varnak pedig arany, selyem és pamut mindenféle színű fonalból: de csak akkor válik dicsiretére sok varrása, ha tulajdon szorgalma által készült len, gyapott vagy kender vászonra hímizte” (19—20/1324—5).

Az alsóruha darabjainak házi előállítása az első világháborúig, de még azután is általános volt. 1920-tól kezdve azonban a katonaságnál használt ruhadarabok elterjedése következtében a népi öltözetben újabb és bonyolultabb — nem a vászon természetes méreteit követő — szabásformák honosodtak meg, s ezeknek alkalmazása és kivitelezése már külön kismestert igényelt. Így az

alsóruházatban a hagyományosnak mondható darabok mellett az utolsó fél évszázadban újabb, városias jellegű darabok jelentek és honosodtak meg.

A női alsóruhát egyetlen ruhadarab, az *ing* alkotja, mely a csángó női öltözet egyik legjellegzetesebb és művészi szempontból legértékesebb darabja. Nemcsak azért, mert vele az a régi ingtípus őrződött meg, amely a XVIII. században több délkelet-európai nép (román, székely, bolgár, ukrán) öltözetének közös darabja volt, hanem azért is, mert szerkezetében és díszítésében jó példáját nyújtja e terület egyes vidékei, korcsoportjai és viselési alkalmai szerinti tagolódásnak.

A források elég szűkszavúan utalnak rá: „A' némberek' öltözete áll — olvassuk Petrásnál (22/1326) — szinte hosszú vászony ingbül, mellynek válla különféle hímekek ha ki nincs varva, 's a' háton 's mellyén le menő része ha nincs a' szokás szerinti varrással ellátva és nem tiszta, az a' hölgy' hanyagságának ocsmány jele... Az innepi ingnek selyem és arany fonallal kell himezve lenni, ha csak az érdek engedi, a' mire közönségesen szert tenni szeretnek; de a' selyem varrásban, 's főkép az aranyban tulság még sem igen mutatkozik, 's ez csak alig észre vehető a' selyem himek között... A' leányzóok pedig különös figyelmet fordítanak arra, hogy ingeik tiszták legyenek, 's magok munkájuk által készültek.”

Az ingen alkalmazott hímzés tűnik fel Imetsnek is moldvai útja során (1868): „Üngök ... kendervászonból, a leányoknál dúsan színezett és hímezett üngvállal; a bő de gallérban végződő ingujjon 9 soros, a szintén bő ráncokba hulló mellen és háton hasonlóképpen több soros, kék vagy vörös hímzetű csikkkel” (72). Kovács pedig az ingviselet sajátos voltára figyel fel: „A nők öltözete: fehér vászon ing, mely nem tapad szorosan a testhez, hihetőleg nehogy a test körrajzai látszassanak, hanem bő redőnyökben fut le az övig, hol oly formálag néz ki, mintha körös-körül ki volna húzva. Az ing elején négy-hat hímezett sáv látható; vállát hasonlólag gazdag hímzés ékíti” (39). Ennek az ingtípusnak leegyszerűsített változatát láthatjuk a tőle rajzolt „csángóleány”-on is (2. k).

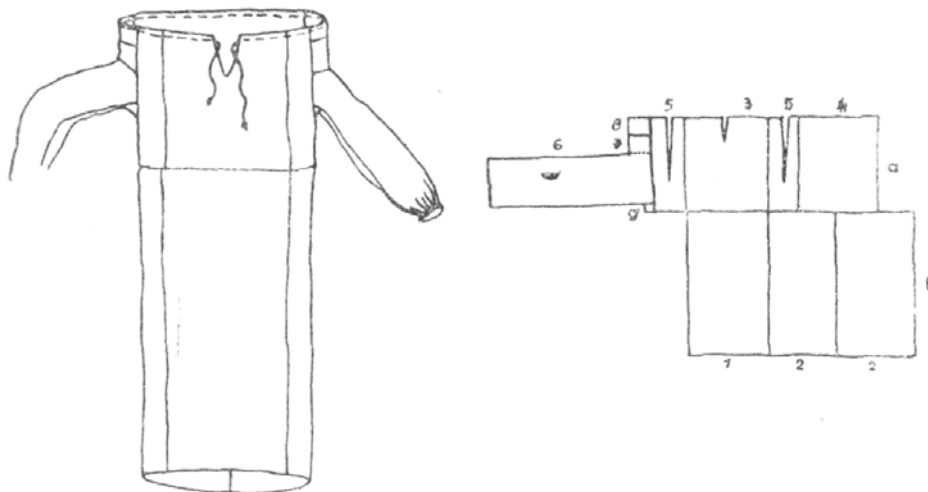
Az ing anyaga viselési alkalom szerint változott: a viselő *alárendű ingé kenderszállú vászon*, melynek *szála* (felvetője) kenderfonal, *vereje* vagy *ontakja* (keresztszála) pedig gyapot, az *idnap* (ünnepi) *ingé gyapotvászon* vagy *gyócs*, melynek mindkét szála gyapotfonál. Ha ingaljjal készül, ezt mindkét fajtához *felemásos kereszt-vászonból* (felvetője gyapot, keresztszála pedig kenderfonál) vagy tiszta *kendervászonból* készítik. Ujabban készen vett sárgavászonból is varrnak ingeket.

Szerkezet szempontjából a csángó női ingeknek négy típusát különböztetjük meg:

- a. az *ingvállas-* vagy *csángós-inget*,
- b. a *magyaros-inget* és ennék változatait (*leánka-ing*, *berbetyászka-* vagy *emberes-ing*, *borondzsikos/boranzsikos-ing*),
- c. *plátkás-ing* vagy *oláhos-inget* és
- d. a *mokányos-* vagy *bezerus-inget*.

Mint elnevezéseik is mutatják, mindegyik ingtípus viselete bizonyos népcsoportra jellemző, díszítése is ennek megfelelően sajátos.

Az első ingtípust a csángó falvakban (Bákó környékén), a másodikat az újabb székely telepés falvakban (L, Lá), a harmadikat és negyediket főleg a román-csángó vegyes lakosságú falvakban (O, Román környékén) viselik.

5. Csángós- vagy ingvállas-ing szerkezete, Bf. Kós Károly után.

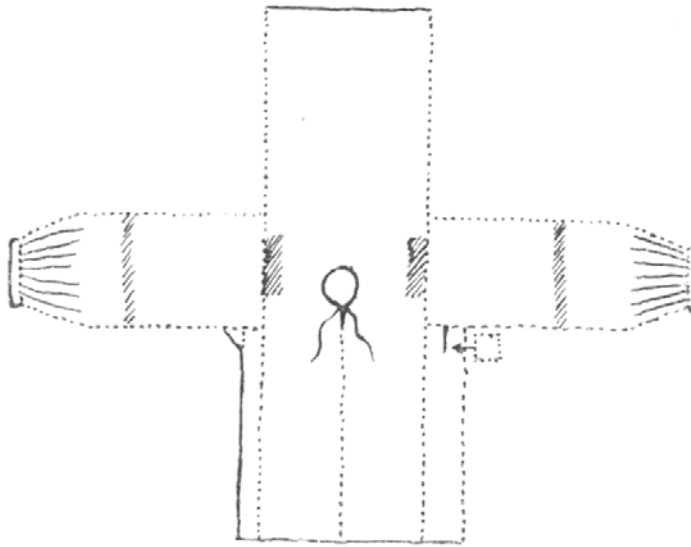
6. A csángós- vagy ingvállas-ing szabásrajza: a. ingfele, b. ingāj vagy pendej, 1. az ingaj eleje, 2. az ingāj háta, 3. ceszőfele vagy kebele, 4. háta, 5. puisor vagy kliné, 6. ingujj, 7. ingváll, 8. ingvállvaszon, 9. pálha, Bf. Kós Károly után.

a. A csángós- vagy ingvállas-ing a női ingek legelterjedtebb fajtája. Két részből áll: a felsőtestet borító ingből vagy ingfeléből s a hozzávarrott, alsóruhaként viselt ingājból vagy pendejből (Szf, L; II. 1; 25. k; 5, 6. r). A felsőrészt három 40×55 cm nagyságú szél (*esztány, asztám*) alkotja. A háta mindig egy szél (*hátulsócsupág, hátsólapacka*), az eleje kettő (*elsőcsupág, elsőlapacka, elej, ceszőfele* vagy *kebele*). Ebből úgy alakítják ki az ing elejét, hogy ide vagy két szél, vagy pedig csak egy szél és ennek két oldalára varrt egy-egy fél szél (*puisor, kliné*) kerül (6. r). Az első megoldás esetében a két szél összevarrása (*hányás*) középre, a másodikénál az összevarrások oldalra esnek. Mindkét esetben kb. 15 cm széles nyakbevágás van közepén. Az egy szélből álló megoldás esetében ezt a szélbe vágják bele, a kétszélűnél pedig elől a széleket nem varrják össze végig.

Az ugyancsak egy szélből álló, egy varrással alul összevarrt ingujjat derékszögben varrják be a két mellrész, illetőleg oldalrész kb. 30—35 cm-es hasítékába. Az ujj beillesztésekor alulra kis, 4×4 cm nagyságú betoldást, *pálhát* varrnak a hosszanti részbe, az ingujj fölötti hasítékba pedig a 15—20 cm szélességű *ingváll* kerül a vállrész szélesítésére. Nyakban tehát ez az ing bővebb, mint derékban. Az ingváll felső fele általában díszítetlen; ezt külön vászondarabkából, az *ingvállvaszomból* toldják ki. Az ingvállat az ingujjal a *szedés* vagy *enkrecilás* nevezetű hímzés fogja össze. Az ingujjat alul ráncolják, a ráncokat (*szedés*) keskeny kézelő, *brecár* szorítja le (25. k). A kézelő nyitott; nyílásánál az ing ujjá végén kb. 5—8 cm hosszú hasíték látható.

A nyakat *cérnával* vagy *bezerővel fűzik fel* vagy *bezerezik fel*, vagyis az ing nyakán átfűzött piros hárászmazdaggal húzzák össze (25. k; 5. r). A széleket különböző öltésekkel varrt színes hím, a *gyűtés* fogja össze.

Az ingalj ugyancsak három szélből (42×80 cm) áll, melyeket egyszerű öltéssel, *tödzeléssel* varrnak egymáshoz és az ing felső feléhez. Csupán az alján 6—8 cm magasságig erősítik meg kétoldalt *enkieléssel*, *hogy ne pattanjon fel* (ne bomolják ki a varrás). Az alsó felét *szegés* (hajtás) futja körül.

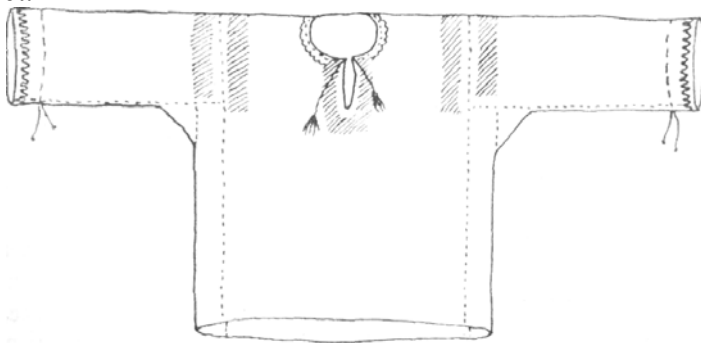

7. Magyaros-ing szerkezete és díszítésének elhelyezése. Kós Károly után.

b. A *magyaros-ing* abban különbözik a csángós-ingtől, hogy eleje és háta egy darabból van, tehát a hátán nincs varrás (7. r). A vászon közepén kerek nyílást vágnak a nyaknak, elől pedig, hogy a mellrész elég bő legyen, felhasítják és ide egy szél, nyakban ráncolt és nyakbevágással ellátott toldást, *mejj*et tesznek. Ennek az ingnek az ujját is hozzávarrják a vállrészhez, a vállbevarrásnál ráncolják, a hónalj alatt pedig pálhával és egy-egy negyedszél nagyságú *aszajjal* (oldalbetoldással) erősítik, illetőleg bővítik. Hiányzik róla az ingváll, helyette az ujj vállrészét hímezik ki (*vállhím*, 7. r). Hozzá is három szél bőségu pendelyt hordanak, ezt az inggel csak összefércelik.

A magyaros-ing szabásának több változatával találkozunk még az egyes csángó falvakban. Ilyen a *leánka-ing* szabása is. Ennek elejét és hátát szintén egy-egy szél, ujjait egy-egy fél szél vászon alkotja (26—27. k). Ez is pálhabetoldással, de oldalbővítés nélkül készül. Nyakát elől a nyakkivágás két oldalára varrt *bezerő*vel kötik össze. Ezt az inget az 5—13 éves leánykák mindenütt viselik, ahol a csángós-inge divatoznak.¹⁰

Hozzá hasonló az onyestiek és környékeliek *berbetyászka-* vagy *emberes-inge* (8. r). Szabása azonban a férfiingekét követi, ti. ezek mellbőségét nem a mellkivágásba varrt *mejj*, hanem az oldalakba toldott *ereszték* adja. Ingujjat a csuklónál *összekarcolják*, vagyis fodrossá húzzák össze, mint a ploskucényi ingekét.

8. Berbetyászka- vagy emberes-ing, O. Kós Károly után.

9. Borondzsikos-ing, O. Kós Károly után.

Ugyanilyen a szabása a *borondzsikos-ing*nek is, melyet Onyesten nagy-ünnepkor viselnek (9. r). Minthogy azonban az ing eleje más anyagból — *organtinából* — van, mint a háta és az ujjja, az elő és a hát nem lehet egy darabból, hanem a váll fölött varrás (*bibiron*) fogja össze. A nyakhasítékát *kitírve* (kihajtva) és levarrva viselik. A csuklóban fodros ujjakat pálhával varrják az előhöz és háthoz; ezeket a részeket oldalbetoldás nélkül erősítik össze egymással.

E két utóbbi, ünnepnapit inget ingalj nélkül, külön pendellyel viselik.

c. A városok (Ro, Bá) körzetében fekvő falvakban a 40-es évektől terjedtek el előbb a hétköznapi, majd a fiatalság ünnepi öltözetében is a vállbetoldással készülő *plátkás-ingek*, melyeket *oláhos-ing*nek is neveznek (III. 1 színes, 10—11. r). Ploskucényben pl. az első világháború idején tűntek fel, amikor Munténiából román asszonyok menekültek ide, akik ilyen ingeket hordtak. Ezekről tanulták el a ploskucényiek is. Az ing bőségét adó három szél elől, közbül és hátul kétoldalt varrják össze, felül még a váll fölött téglalap alakú vállfolt, *plátka* fogja össze az előt és hátrészt. A plátkába vágják a nyak számára való kerek nyílást. Ez hurokba gombolható két gombbal záródik. A nyakkivágást alacsony, felálló gallér veszi körül. A mellrészen a szélek kb. 15 cm mélységben nincsenek összevarrva; ezt a nyílást az alsó végén kis négyszögletű vászondarab, a *pencikécske* zárja le. A plátka fogja össze a két első szél mell fölötti ráncait (*fordítás* vagy *serkurele*) is. Az ingujj a plátkához és egy négyszögletű pálhabetoldással a hónaljnál bevágott hasítékhoz kapcsolódik. Szokták (pl. Kalagoron) eresztékkal is készíteni. Az ingujj alját ráncolják, a ráncokat keskeny kézelő fogja össze. Ezt az inget is hozzávarrt aljjal vagy anélkül hordják.

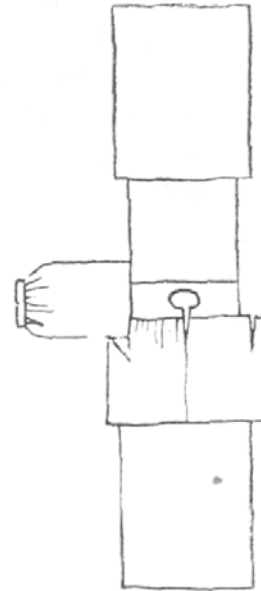
Az eddig tárgyalt ingek az ujjak hozzáerősítését illetően kivétel nélkül bevarrott ujjúak voltak, vagyis ujjait derékszögben varrták az ing elejéhez és hátához.

A moldvai románság ingei között ezt a típust már csak a munkanapi ingek őrizték meg. Ezeknek szabása különben megegyezik a magyaros-ing szabásával; csak annyi különbség van köztük, hogy a románság kézelő nélküli, szabad ujjal hordja. Ez a tény is azt bizonyítja, hogy valamikor a csángóság és a románság ingviselete egyforma lehetett.

d. A moldvai románság körében azonban már a múlt század folyamán a mellévarrott, vagyis az elő és hátrész közé beillesztett, szabad ujjú, nyakban ráncolt, hátul záródó rövid ingek terjedtek el, és ezeket helyenként a moldvai csángóság is átvette (Florescu, 1956. 10—11.). Így pl. az onyesti nagy-leányok és fiatalasszonyok ünnepi ingviseletének egyike a *mokányos-* vagy

10. Plátkás-ing szabásrajza, Pl.

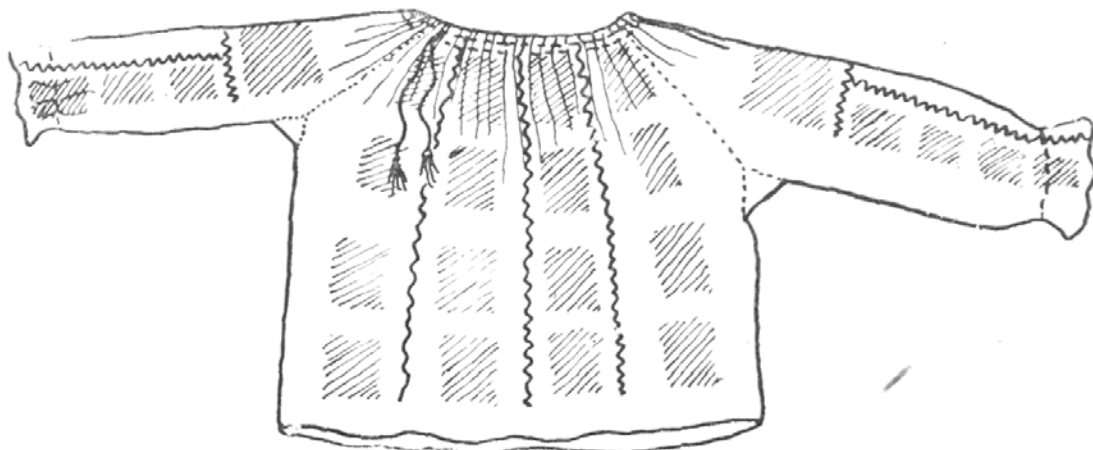

11. Plátkás-ing szerkezete, Pl.

bezerus-, *bezeröss-ing* *martyizéta* *gyolcból*, mellévarrott ujjal készül (12. r). A bő nyaki részt, a csángós ingekhez hasonlóan, a kar felé eső bevágásnál bojtos kötővel húzzák össze. Mégis lényegesen különbözik a csángós ingtől, mert két szél gyári vászonból, ingváll nélkül készül, és ujját a csuklónál fodrosan korbca húzzák vagy pedig szabadon hagyják.

Míg a csángóság körében egyebütt az ingalj egyetlen olyan ruhadarab, melyet közvetlenül a testen viselnek, az onyesti nők ezenkívül, valószínűleg városi hatásra, az ing alatt még egy rövid, ujjatlan *kicsidinget* is hordanak, melyet ünnepnapra hozzávarrott pendellyel, hétköznap enélkül viselnek. A pendelyre ünnepnap még egy vékony vászon alsószoknya, a *fusta* is kerül. Ezt *gorcba* fűzött kötővel erősítik föl. Télen pedig a fiatal leányok és asszonyok *bugyigót* is vesznek hozzá.

A női ingek e négy főtípusának díszítése korcsoportonként, vidékenként és nemzetiségi vonatkozásban is tanulságos képet nyújt.

12. Mokányos- vagy bezerus-ing, O. Kós Károly után.

A *csángós-ing* legfőbb dísze a színekben pompázó szöttes vagy hímzett ingváll és ingujj (II. 1—3; III. 2; V. színes). Az ingváll-hímet többnyire szövök, az ingujját pedig hímezik, mégis találunk olyan ingeket is — különösen Bogdánfalván, Forrófalván és Klézsén —, amelyeken mindkét hím szöttes. Az ilyen ingváll- és ingujj-hím azonos mintázatú. A hímet színes pamutfonalból varrják és szövök. Viselési alkalom és életkor szerint az ingvállas ingeknek több fajtáját különböztetjük meg: *öreges-* vagy *bábás-ingek* és *iffas-ingek*.

Az *öreges-ing* híme többnyire egyszínű (fekete) vagy a sötét színék keveréke (fekete-bordó: III. 2 színes), az *iffas-ingeken* pedig a legélénkebb színösszetételeket találjuk: égőpiros, fekete, zöld (II. 2—3; V. színes). A hímzés színe szerint szokták az egyes ingeket elnevezni: *feketés*, *elvegyes* (fekete-bordó), *veresses* (égőpiros), *tyúkszaros* (bordó-fekete kevert szín), *murás* (sötét-bordó) stb.

A díszítés elhelyezése, az öltésmód és a mintaelemek szerint szintén különbözik a fiatalok és az öregek inge. A fiatalok ingujj-híme a századforduló óta harántcsíkos (*kandargós* vagy *tekményes*) (1, 29. k; V. színes), míg az öregeké függőleges mintázatú (*alárendű*) (25, 28. k). Mindkét hímzésmódban különböző öltésekkel hímezik ki a nagyobbára növényi, ritkábban mértani motívumokból összetevődő mintát. Az öregek körében, a Bákó környéki falvakban, különösen a *tótelékes*, a *neszedilás*, a *kandargó* hím az általános, a fiatalok ingén pedig a *kandargó* (*rákszem*, *babok*, *in*, *butuk*) és néhány éve a *szekecés* (*szekeerce*, *kereszt*, *babok*, *csillagok*) hím a legelterjedtebb (29. k). A régi hímeket egyik ingről a másikra másolták, illetőleg az idősek tanították a fiataloknak, néhány éve rohamosan terjed a színes virágmintás bolti falvédőpapírokról lemásolt (*hertyikés*) virághím, mely a hagyományos formától teljesen elüt. Ezt a virághímes inget *nacionálos-ingnek* nevezik, utalván főleg a románságtól viselt virághímes ingekkel való kapcsolatra.

Az ingváll és az ingujj hímzésében falvanként és községenként gazdag változatosság tapasztalható. A tanulmányozott területen Bogdánfalva női ingeinek ingujj-hímzése a környező falvakétól tömött, harántcsíkos színösszetételével válik ki. A trunki és a kalagori nők inkább az apróbb díszítőelemeket kedvelik. Az ujjon még az ingváll és az ingujj-hím között találunk hímet, mely egyúttal a két részt is összekapcsolja (25. k). Ezt keresztaszemes, mértani motívumaiért *enkrecilásnak* nevezik.

A régi ingeken a kézelőt kívülről varrták és az ujj hasítékát szegték: a kézelős ingek terjedésével a kicsi kézelőt néhány éve feltűrik, ezért belülről hímezik (19, 21, 25. k).

Az ing elején és az ingbetoldások mentén szintén színes hímzés jelzi az ing szerkezetét és emeli az ing színhatását. A szélhímeken belül találunk még elől és hátul két-két hímzett sávot, a *csupágvarrást* (11—13. k). Az ing nyakát és mellhasítékát is színes fonallal öltik végig; ez a *bészegés* (25. k; II. 2, 3. színes).

A *magyaros-ing* díszítése annyiban tér el a csángósétól, hogy az ingujj bevarrása fölött a vállon és az ujj közepe táján, a könyöknél hímezik ki (*vállhím* és *könyökhím*). Ezek a hímegek tehát sohasem szöttek, hanem varrottak.¹¹ Az ing elején a hím a toldáson van: *hányással* fogják össze a széleket és a toldást, ezen belül meg egy-egy sor szélesebb hímzéssorból álló *csecshím* díszíti a mellrészt.

Az *emberes-ingen* a széleket *fejérvöréssel jukattosan* fogják össze. Ezt az inget a vállon, az ingujj elején és a nyak körül, valamint a nyakhasíték mentén varrják ki egyszerű hímzéssel.

A *borondzsikos-ing* díszítését a nyersselyem elő részbe vastagabb fénypamuttal szőtt mértani minták adják.

A *plátkás-inge*ket, minthogy nagyjából hétköznapi használatra készültek, díszítetlenül hagyják (III. 1. színes). A fiatalok ünnepi ingén az ujj hosszában és a vállbetoldás mentén keskeny sávban szétszórt egyszínű keresztszemes hímét láthatunk; ugyanígy varrják ki az alacsony gallért is.

A *mokányos-inge*ket a románság ingdíszítéséhez hasonlóan a vállon, az ujjak hosszában és a mell- és hátrészen két-három sor egyszínű keresztszemes, mértani elemekből vagy növényi motívumokból álló hímzéssel látják el (30. k).

Az *ingáját*, kivéve a már említett összevarrási módokat, nem szokták hímezni. Van azonban mindig egy-két olyan ingük is, melyet az egyik szoknyafajta, a *fóta* alól egy-két cm-re kiengedve viselnék. Ennek alját fehér fonállal *rosfelesen*, apró kerek hímekkel varrják ki. Az onyesti csángó nők szoknyáját (*fusta*) alul keskeny gyári *rece* (csipke) díszíti.

Az ingviseletet kiegészítette a derékban háromszor-négyszer körbecsavart (2—3 m hosszú), arasznyi széles, csíkos gyapjú *ő* (öv: 31. k). Ezzel szorították derekukra a bő szabású inget, ez azonban művészi kivitelénél fogva harmonikusan zárta le a kar-, a váll- és az ingelőhímzés alkotta felületet.

„Övök — olvassuk Petrásnál — vagy magok kezek munkája, vagy török szövetű, melyre kerekítőjüket egy jó ujni szélességű kissebb övvel, melyet sodrott gyapjúból magok szőnek, szoroson far csontjaikra szorították” (22/1326). Valamivel többet mond róla Imets: „Ezeket [ti. a lepelszoknya-féléket] derékhoz 4—5-ször áttekert vöröses szőröv erősíti meg; e szélesebb övön felül áll a szintén 4—5 tekerítésű nélkülözhetetlen ‘börnyec’, tarka művészi öv, a nőknél azt pótolva, mit a férfiaknál a dűszű” (72). Kovács összezavarja a kétféle öv elnevezését és viseletét, amikor azt írja: „...mely [ti. kerekítő vagy katrinca] testüket ötször-hatször kerítő, kis arasznyi széles övök által aként van a csípőhöz szorítva, hogy két szembetalálkozó széle előtt takarja egymást. Nevezett övön felül még egy második, előbbinél tízszer keskenyebb ‘börnyec’-nek nevezett tarka szövetű övet hordanak, hasonlólag ötször-hatször kerítvén azzal testüket” (39).

A kétfajta öv közül ugyanis az *ő* a szélesebb, ezt az ingen viselték; a *bernéc* vagy *bernyéc* a keskenyebb, ezzel erősítették föl az ingre csavart lepelszoknya-féléket (1. alább).

Az övet úgy csavarták derekukra, hogy bojtban végződő végét, az *őrostot* hátul az öv alá dugták (31. k). Az öv arra is szolgált, hogy a testnek tartást adjon — akárcsak a széles bőrv a férfiaknál —, ha nehezett kellett emelni. Alóla az inget mindig egy kicsit kihúzták, hogy buggyosan essék körös-körül a szoknyára. Az övet festett gyapjufonalból házilag szőtték. A különböző színű, fehér, fekete, piros, zöld, barna szálal *négyesbe fogták* (kettőt a nyüstbe, kettőt a bordába) és *veres* (piros) beverőszállal *tarkavillásan* (»»»»» alakú mintával) szőtték (32. k). A hétköznapi öv mindig durvább, az ünnepi finomabb cigájafonalból készült. Helyenként (pl. G) öv nélkül is viselték az inget, ahol pedig a rövid ing járta, hozzá sohasem kötöttek övet.

Összefoglalva röviden a moldvai csángó ingek fajtáiról és díszítéséről mondottakat, megállapíthatjuk, hogy a szabásában ősi, egyenes vonalú, a vászon természetes szélességéhez igazodó ingtípusok (csángós- és magyaros-ing)

mellett, amelyek hajdan a délkelet-európai népek körében általánosak voltak, az utolsó félévszázad folyamán bonyolultabb szabású, több részből álló, testre szabott ingformák (plátkás-, mokányos-ing) jelentek meg és terjedtek el. A díszítés tekintetében rajtuk kétféle technikával találkozunk: az egyik a szőttes és a szőtteshez hasonló sűrű, tömött hímzés, főleg az ún. csángós-ingeken, a másik a ritkább, szétszórt mintaelemekből álló díszítés az ingek egyéb fajtáin. Míg az első díszítési forma — Lükő megállapítása szerint (1936. 109) — bolgár-ukrán, a másik — tapasztalataink alapján — a románsággal való szoros kapcsolatra utal, és valószínűleg a román ingekről került át a csángó ingekre. De mindkét díszítési forma színösszetételében a csángóság sajátos művészi készségének eredménye, s mint ilyen sem egyikkel, sem másikkal nem teljesen azonos. „A hímzésnek a közvetlen célszerűséggel való alkalmazásából is magyarázható — írja Kós (203) —, hogy itt a ‘szabad’ hímzést még nem ismerik, hímzésminták, amilyeneket pl. erdélyi párnacsúpokon, terítőkön látunk, nincsenek. Ezeket egyelőre még a szövésdíszekkel pótolják. Tarka, naturalisztikus inghímzés is csak Szabófalva felé látható, mely az iskolai kézimunka órák hatására terjedt el” (203).

Az ingek kivarrása aprólékos munkát követel és hosszú időt vesz igénybe. Téli időben is beletelik egy-két hónap, míg egy ingvállas inggel elkészülnek. Éppen ezért már a 10—12 éves leánykák is szorgalmasan varrják ingeiket, hogy mire férjhez mennek, 10—14 darab ingük legyen készen.

A csángóság az országban az egyetlen magyar néprajzi csoport, amelynek hímzőművészete olyan erőteljes virágzásban van, hogy a hétköznapi öltözet ruhadarabjain is szebbnél szebb formában jelentkezik.

FELSŐRUHA

A csángó nő felsőruháját a felsőtest melegen tartására való bőr-, posztó- és vászonujjasok és kötött ruhadarabok, valamint az alsótesten viselt különböző szoknyafélék alkotják. A felsőruha anyaga is a háziipar terméke, melyből túlnyomórésztben a nő készíti el az egyes öltözetdarabokat. Egyedül a bőrből és posztóból való vastag felsőruhadarabok előállítására igényel hozzáértő kismestert, aki azonban mesterségét a mezőgazdasági munka mellett mint időszaki mellékfoglalkozást űzi. Ilyen kézműves-kismester csaknem mindenik faluban akad egy-kettő, mégis ismerünk olyan falvakat is, amelyek egyik-másik ruhadarab előállítására rendezkedtek be, mint pl. a Szeret menti Forrófalva és Klézse, ahol több asszony csak az egyik szoknyaféle, a *fata* szövésével foglalkozik. E szakosodás oka abban rejlik, hogy az első világháborútól kezdve megszűnt az e szoknyához szükséges selyemanyag gyári előállítása, és ezek a szövőasszonyok hozzáfogtak annak háziipari elkészítéséhez. Ez azóta is tart. A munkát megosztják: egyik asszony szerzi be a hozzávaló fonálanyagot, másik szövő, s egy harmadik vasárnaponként árusítja.

A bőrből, posztóból és vászomból készített női felsőruhadarabok a csángó öltözet hagyományos darabjai. Ezek szerkezeti azonosságuk folytán szerves tartozékai a Kárpátok mindkét oldalán élő népcsoportok népi ruhatárának. A hagyományos formákat azonban egyedül a csángóság őrizte meg, mert a moldvai románság és az erdélyi székelység körében gazdasági, társadalmi fejlődésük során fokozatosan a polgári öltözet egyes darabjai terjedtek el, és így a viselet lassan a polgári öltözethez idomult. Természetes, hogy a csángó női öltözet is időközben módosult, de ez a változás a székelység és a románság öltözetéhez

viszonyítva csak kisebb mértékben haladt az elvárosiasodás útján és inkább megtartotta sajátos jegyeit. A csángó női öltözet felsőruhadarabjain alkalmazott hímzések és egyéb díszítések ma egy formájában, színösszetételében sajátos népművészet termékei.

BŐRRUHÁK, SZŰCSMESTERSÉG

A bőrruhákhoz szükséges bőrt a *joho*, *báran* és *keske* bundája szolgáltatta. Ennek feldolgozása: kikészítése, ruhadarabbá való alakítása és díszítése már önálló kismestert igényelt, s a nagyobb falvakban (Bf, Szf, Ka, L, O) már régóta *kozsokárok* foglalkoztak — egyéb mezőgazdasági munkájuk mellett vagy ettől függetlenül — a férfi- és női öltözet bőrruhadarabjainak előállításával.

A csángó szűcsmunkát Kós Károly leírása alapján közöljük (1976. 160—2):

„A juhosgazda vagy a *kaszáp* (mészáros) által *megnyúzott* juh bőrért kiszárítják, azután elviszik a szűcshöz, aki a nagyobb ruhafélének (kozsok, mejjes) való bőrt mindenekelőtt *megmossa* hideg vízben, majd *megdubilja* (pácolja). A pác-lé úgy készül, hogy forró vízbe *búzakorpát* tesznek, s miután három napon át így áll, sót is adnak hozzá. A bőroket előzetesen még vizesen egyenként *meghintik* a leülepedett korpával és sóval, és egy-két bőrt egymásra fordítva, azokat *összecsomboliccsák* (felcsavarják) s úgy teszik a páclébe. Itt három napig tartják a bőroket, akkor aztán kivesszik, és kicsombolyítva fordított sorrendben rakják vissza. A bőroket naponta *megforgatják*, s a pácléből akkor veszik ki végleg, »mikor az apró szőr már megy le a csicseinék«.

A kivett bőroket rúdra teszik száradni, mégpedig árnyékba, nehogy a bőr meghúzódjék. Szárítás közben is állandóan *forogatják*. A megszáradt bőrt a mester előzőleg *megnyirikítja*, vagyis egy *mosogatóval* (rongy) megvizezve a földön a bőr sima felét *teszi a horogra*: a bőrt egyik csúpjánál fogva valami gerendához felkötí mellmagasságban, s bal kezével a bőr szélét fogva, a jobb kezében tartott vashoroggal lába segítségével *kihúzza* (Ka), *kinyújtja* (Bf) azt (13. r). A *horog* [*harang*], *kankó* kb. 60 cm hosszú, felül sarlószerű, alul meg kengyellel ellátott vasszerszám (14. r).

Amikor a bőrt így kihúzták, felteszik az *osztovátára* (15. r), és az ide becsíptetett bőrt az éles vaspengéjű *vakaróval* [15. r] *kitakariccsák*, levakarva a bőrön maradt húsos-faggyús részeket. Az osztováta két lábra helyezett, másfél méter hosszú lécpár, mely közé becsíptetik a megtisztítandó bőrt.

Takarítás után minden bőrt *kifejéritenek*: a bőrt újra az osztovátába csíptetik, majd egy kis *tekenyőből* (16. r) *fejérkőport* hintve rá, ezt a vakaró segítségével a bőr pórusaiba nyomják. A fémhárköpor a helyben található gipszes kőből készül: a követ megegetik, majd szekercével vagy mozsárban porrá törlik.

A kifehérített bőrt a szűcs az *asztalra teszi*, s *szabni* kezdi a megrendelés szerint. A szabás csupán a *singvei* történik (nem szabásminta után). A szűcsing egy kb. méteres farúd, a rajta levő különböző rovasok jelzik a ruhadarabak egyes méreteit (p. azt, hogy a női kurtakozsók ujja milyen hosszú legyen).

A *kusmabőr* (sapkabőr) kidolgozása már másként történik. A báránybőr pácolására kukoricalisztből öntenek *borst* (ciberét), amelyben három napig tartják a bőroket, hogy az *megsebesedjék* (a húsos-faggyas réteg leváljon róla).

13. A bőr kinyújtása horoggal, Bf. Kós Károly után.
14. *Harang* a bőr kinyújtásához, Bf. Kós Károly után.

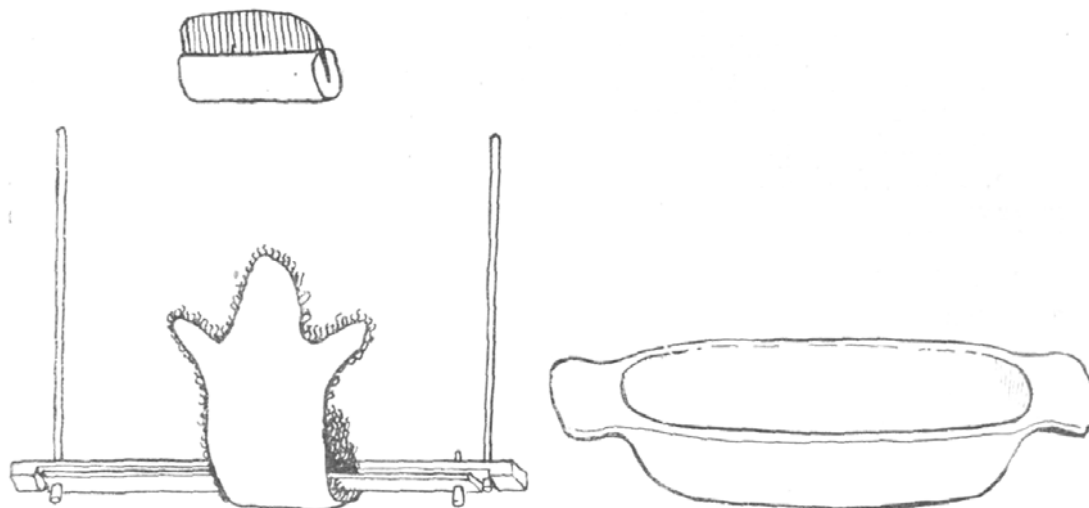
Akkor kiveszik a bőrt, a *bors vígját* (hígját) leöntik egy tiszta edénybe, megsózzák, s abban tartják további 3 napig.”

A bors különben ecetpótló is volt a csángó háztartásban. Erről emlékezik meg Petrás is egyik Döbrenteihez írt jegyzetében: „*Borcs* ritka ház, mellynél nem találtatik egy dézsába meleg vízzel leforrázott korpa, melly rövid idő alatt megsavanyodván, eczet helyetti savanyítóul szolgál mindennemű ételbe, mint hogy eczettel nem élnek; azon levet pedig, mit e korpa savannyal készítenek, akár mi legyen is borcsos lóvnek mondgyák; ilyen a borcsos tyuk, borcsos bab, s.t. Nevét alkalmasint a borhoz igen hasonló ízétől kölcsönözte, avagy a borfővéshez hason forráson által menetele adta neki” (Petrás, 1979. 1410).

„Vannak pásztorok, akik *johósavóban* is pácolják a kucsmabőrt, de az »nem olyan jó, mert a kusma bőre ködös üdöbem örökké átmedvesedik és hamar elrohad.«”

A csángó női öltözetben szabás szempontjából kétféle bőrruhát különböztetünk meg: az ujjatlan *keptárt* és az ujjas *kozókot*. Mindkettő viselete és díszítése életkor és alkalom szerint változik.

Noha a források nagyon szűkszavúan utalnak e bőrruhafélékre, de kiemelik egyik igen jellemző vonásukat: díszítésük szembeötlően szép és gazdag voltát. „Télben közönségessen viseltetik — írja Petrás a férfi bőrruhadarabokról (21/1326) — a' hosszú bőr öltöny kosók, mellyet az érdek szerint különféle selyem, vagy másféle fonallal varrott virágokkal meg rakatni szeretnek. Vagyon ismét bőrből készült melleny, mellyet saját névvel bundának neveznek, ez főképp az ifiaknál minél himessebb, annál szebbnek tartatik.” A női öltözet ismertetésében erre vonatkozólag megjegyzi: „Télben Kosókot és bun-

15. *Osztováta* és *vakaró*, Ka. Kós Károly után’.

16. *Tekenő* a *fejérkőpor* tartására, Ka. Kós Károly után.

dát a’ férfiakkal egyenlőt viselnek” (22/1326). Döbrenteinek írt válaszaihoz fűzött jegyzetében utal egy harmadik bundafélére is (23/1327): „Meg kell továbbá itt szorosan jegyezni azt, hogy a Moldvai csángó Magyarok még se posztó, se más karton szövetű ruhákat nem viselnek, valamint a’ férfiak, ugy asszonyok némelly prémes, régi elődeiktől maradt kaczagányokon kívül, azokat is csak a’ fiatalabb nők.” Imets nem ír bőrruhákról, Kovács pedig Petrással ellentétben bundán nem a bőrmellest, hanem a kozsókot érti: „... téli öltöny gyanánt *bundát* használván, mellyet... ‘*kozsóknak*’ neveznek” (39).

A keptár a leányok és fiatalasszonyok munkanapi és ünnepi felsőruhája, melyet ősszel és tavasszal az ingre, télen a kötött ruhadarabokra szoktak öltetni. Ilyenkor rá még posztókabátot is vesznek. A női keptár mindig előlgombolós, bár begombolva csak nagy ritkán viselik.

A hétköznapi keptár juhbőrből, az ünnepi, hogy hímezni lehessen, puhább báránybőrből készül. A hétköznapiit csak vékony fekete irha szegővel, a *zámccal* szegik körbe, és a két oldalzseb rávarrása mentén díszítik egyszerű *kandargós* (hullámvonalas) hímzéssel. A módosabbak a bőrszegőn kívül rövidre vágott, 4—5 cm széles *primbőrrel* is körbeszegik, és ebből tétetnek rá gallért is (33. k).

Az ünnepi keptár a hímes-inggel együtt a női öltözet legszínompásabb darabja, mert elejét, oldalrészét a karkivágás mentén és hátát alul színes gyapjúfonallal hímezik ki és színes irhaszegővel szegik be. E hímelosztás a csángóság körében általánosnak mondható. Díszítetlenül csak a hát középső része marad (34. k). Ez különbözteti meg a csángók keptárját a románokétól, melynek hátát is teljesen kihímezik vagy bőrrátéttel díszítik (36. k).

A hímes keptár legszembeötlőbb díszítőmotívuma a prémszegély mentén húzódik végig, s eszerint a keptároknak két fajtáját különböztetjük meg: a *kandargós-* (36, 37. k) és a *patkós-keptárt* (34. k; VI. 1—3). A *kandargós* hímű keptáron a főmotívum egy több színű hullámvonal, mely az elő közepétől indul ki, s alul körbe fut. Ez a hím öt *szenetor* vagy *szenetur* (lapos öltéssel kivarrt) hímzéssorból áll (36. k). A hullámvonal közeit apró *embrekált*

(szintén lapos öltéssel varrt) *levélkék* töltik ki. Föléje azután 3—4 sorban újabb díszítőelemek kerülnek: egy sor *cérnázás*, mellyel az irharátétet varrják a bőrhöz, azután a *kozsockáröltéssel* varrt *betáje* vagy *bodzabél*-hím, majd egy sor *veres-szenetur*, mely fölé egy sor *barackmagház*-hím kerül. Ez minden tizenkét hím után megismétlődő deltoid alakú hímekből áll: 3 vörös, 1 kék, 1 sárga, 1 kék, 3 vörös, 1 zöld, 1 rózsaszín, 1 zöld stb. előlről. Ez a két sor még egyszer megismétlődik, s legfelül egy sor *legyecske* — apró fekete pontokból álló hím — zárja le a díszítést.

A karkivágás mentén csak egy vagy két sor díszítés tűzódik végig, az oldalrészen pedig trapéz alakú dísz látható.

A patkós keptár díszítésében a főhím a félkör alakú több színből álló *patkó* (34. k; VI. 1—3 színes). E fölé a már említett mintaelemekből formált hímzessorok kerülnek, csupán a barackmagház-hím helyett szoktak egy széles lapos hímzéssel kivarrt *umpletur*-hímet alkalmazni. Egyébként a mintaelemek sorrendjében a csángó bőrmellrevalókat vidékenként nagy változatosság jellemzi (38. k).

A keptár elejét, alját, kar- és nyakkivágását 4—5 cm széles gyapjas *primbőr* (prém) szegi be; ezt az újabb keptárokon, a 40-es évek végétől a gyári *szőtt primos* (gyapjúszőttés prémutánzat) helyettesíti.

A keptárra hímzett mintaelemek idők folyamán megsokasodtak, utóbb azonban, mivel a kivarráshoz szükséges színtartó pamutfonal nem volt kapható, el is maradtak. A múlt századi női keptárokon még csak egy-két sor dísz volt látható (többnyire bodzabél-hím), ma már a hím az egész előtt s a hátat is csaknem teljesen befedi. Ezek a *nagyírt* (széles díszítésű) keptárok a jómód kifejezői voltak, és román keptárok hatására terjedtek el a jobb módú csángók körében, így Bogdánfalván is. A sok hímzés következtében a keptárok meg is rövidültek, *megkucorodtak* és szűkebbé váltak. Az ötven évvel ezelőtti bőrmellrevalók ugyanis tenyérnyivel voltak hosszabbak és a karkivágásuknál pl. olyan bőek, hogy a kezét itt beléjük lehetett dugni.

A színes gyapjúfonal elmaradása következtében a bőrruhadarabokon már bekövetkezett az, amitől az ingek esetében is tartani lehet: az 50-es évektől már egyre több hímzés nélküli, ún. *kicsikeptár* készül (39. k); így a felnőttek bőrmellrevalói a leánykákéhoz válnak hasonlókká, és a csángó díszítőművészet e fejlett és virágzó ága sorvadásnak indul. Ezeken a kicsi mellrevalókon a színhatást a különböző színű (piros, barna, fehér, fekete) irhaszegély alkalmazásával¹ érik el. Míg a hímes mellrevalók zseb nélkül, a kicsi keptárok, a hétköznapiak mintájára, zsebbel készülnek.

A hiányon egyelőre úgy segítenek, hogy a hímes mellrevalókat csak nagyünnepekkor és mindig csak felsőruhának veszik föl, télen, amikor pl. még posztókabát is kerül föléje, csak a kicsi mellrevalókat viselik.

A hímes mellrevalóknak az ünnepi viseletbe való szorulását még egy másik körülmény, drágaságuk is okozta. Kihímzésükhöz 6 pászma vörös, 3 pászma fekete, 3 zöld, 3 kék, 1 sárga, 1 rózsaszín fonal szükséges. Ez gramm szerinti elosztásban kb. 250 g veres és 200 g egyéb cigája gyapjúfonalat igényel. A hímzéshez szükséges fonalmennyiség arányából egyúttal a csángó mellrevaló színösszetételét is megállapíthatjuk: itt is, akárcsak az ingeken, a vörös, kék, zöld, fekete színek kontrasztos alkalmazásával éri el a csángó hímzőművészet a nagyszerű színhatást. A színeknek ez az élénk ellentétes alkalmazása különíti el a hímzett bőrruhadarabokat a románságtól, melynek

hasonló ruhadarabjai inkább „egymódu”-ak (egyszínű), a vörös helyett inkább fekete színnel.

A bőrruhák másik fajtája a télen viselt hosszú *bunda* vagy *kozsók* (40. k; VI. 1—2 színes). Viselete csak az idős asszonyok körében általános, a leányok és fiatalasszonyok helyette inkább posztókabátban járnak; csak egy-két módosabb család csináltat a nagyleány számára rövid kozsókat (41. k). A kozsóknak az öltözetből való kiszorulását nem annyira díszítésének drágasága okozta, hanem az, hogy alapanyagához aránylag nagy mennyiségű (14 darab) és jó minőségű juhbőr ‘szükséges: 1—1 az elejébe, 1 nagy a hátába, 6 a *rokójába*. (alsó részébe), 1—1 a két ujjába, 1 a toldáshoz és az oldalbetoldáshoz (*klin*), 2 fekete pedig a prémszegőbe.

A régi kozsókok — Bogdánfalván csaknem mind ilyeneket viselnek — szárközépig értek. Díszítésük a mellen, az összegombolás és körben a szél mentén meg az összevarráson alkalmazott keskeny hímzés, amely csak a rokolya-rész hozzávarrásánál szélesedett ki. Itt a körben futó és az összevarrást fedő kandargós vagy patkós hímből arasznyi távolságra lefelé mértani és virágmotívumokból (szár és levél kombinációjából) álló hímzések töltik ki a rokolya nagy sima felületét (40. k). A kozsókat is fekete prémszegő szegélyezi, ebből az ujjak végére két sort tesznek. A kalagoriak kozsókjá rövidebb, csak combközépig ér, és itt még a nagyleányok is viselik a régi keptárokhoz hasonló, csak a szélek és az oldalbetoldások mentén hímzett fajtáját (41. k).

A rövid és ujjatlan bőrruhafélék ma is általánosan viselt darabjai a női öltözetnek, a hosszú kozsókokat azonban a posztókabátfélék az idősebbek ruhatarába szorították ki.

Szöttes és kötött felsőruhák

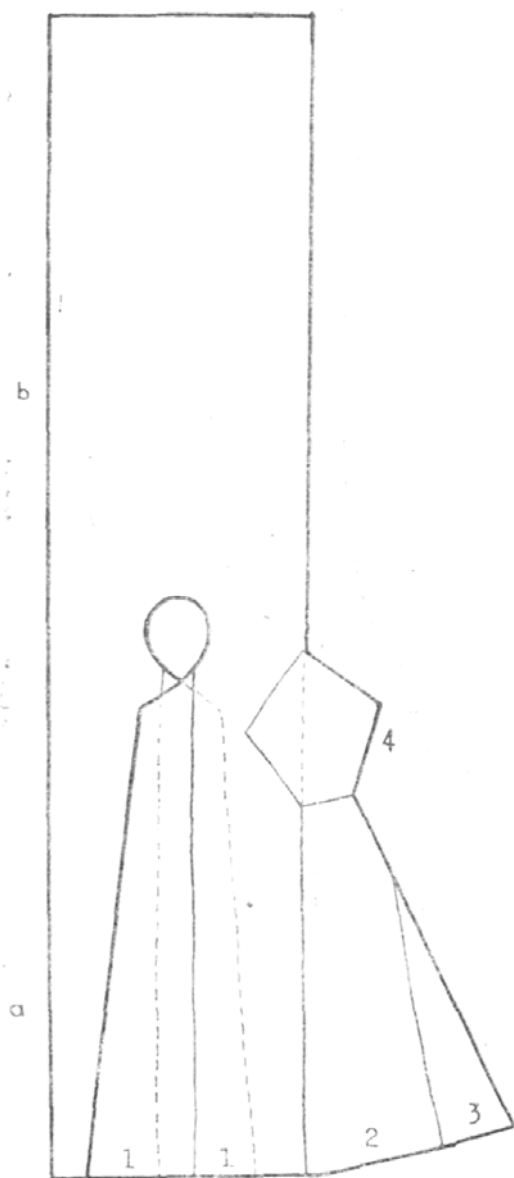
A szöttes és kötött felsőruhadarabok is a nő keze munkájának termékei. A csángó női öltözet szöttes darabjait a múlt században szintén a nők készítették otthon. Erre utalnak Petrás szavai is, amikor így tájékoztatja Döbrenteit: „... a férjek pedig nagy szégyennek tartanak ollyas ruhát viselni, a’ mellyet nem kedveseik készítették.” Viszont a posztóruhadarabok viseletére vonatkozólag azt olvassuk nála, hogy „a’ Moldvai csángó Magyarok még se posztó, se más karton szövetű ruhákat nem viselnek”. Itt minden bizonnyal a szövetkelmének a moldvai csángóság öltözetéből való hiányzására akarja felhívni a figyelmet, mert ez — mint írja — a román férfiöltözetben korábban már divatozott: „... a’ harapódzó divatozás és fényűzés ideis el hatván,... már el szorták (kiknek módgyok van benne) régi viseletüket, ‘s azt posztóval [értsd: szövettel] válttyák fel (23/1327).

A házilag előállított posztóruhadarabok ugyanis a moldvai csángóság körében, mint másutt is, a hagyományosnak mondható régi ruhadarabok közé tartoznak, és készítői hosszú időn át az asszonyok voltak. Csak az első világháború után ment át az egyes ruhadarabok elkészítése a kismesterek kezébe. A kismesterek általában a katonáskodás ideje alatt mint szabók tökéletesítették eddigi tudásukat, és szolgálatuk letelte után hazatérve, szabómesterekként igyekeztek anyagi helyzetükön javítani. Tevékenységükkel nemcsak a falu ruhaszükségletét fedezték, hanem a városi divat gyors közvetítőivé és terjesztőivé váltak. Ennek hatására az öltözet mind anyaga, mind szerkezete szempontjából bizonyos mértékben átalakult és újabb ruhadarabokkal egészült ki. Ez a számbeli gyarapodás azonban nem minden esetben jelentett művészi szempontból is gazdagodást, mert több hagyományos öltözetdarab és díszítési

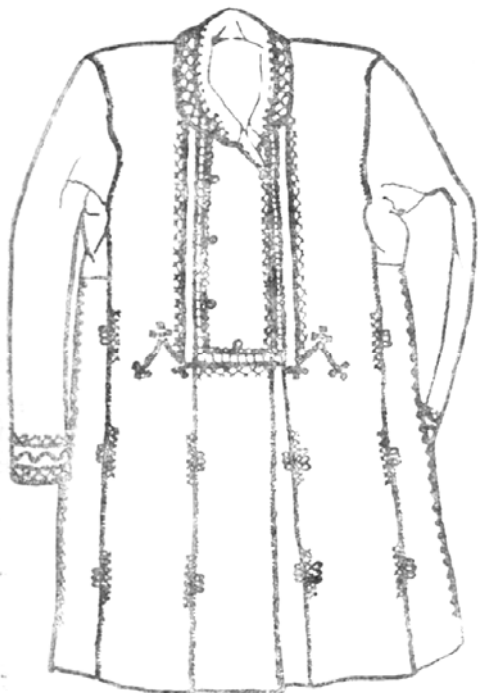
forma szorult ki, és helyét a hagyományos formát megbontó darabok és motívumok foglalták el.

A szöttes posztó-felsőruhának egyik legősibb darabja a *szoknya* (szokmány), mely a székelység körében zeke vagy cedele¹², a románságnál pedig *szumán* (suman) névvel fordul elő, és szerkezetének alapvonásaiban a csángó szoknyával egyezik meg. Nők és férfiak egyaránt viselik, ma azonban ősi formájában csak az idős asszonyok ruhatárában található meg, a fiatalok és a férfiak egy rövidebb, a városi felsőkabátok szabását követő fajtáját, a *szurtukot* hordják (Lükő, 1936. 114; Kós, 1976. 208).

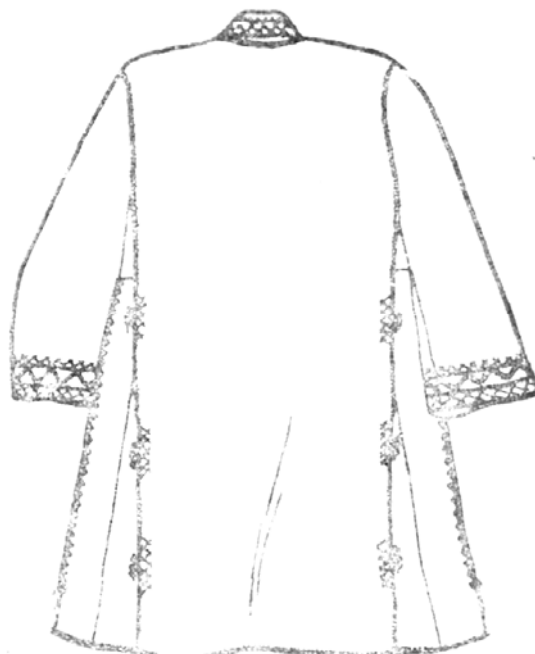
A szokmány szabása az elől toldott magyaros-ingéhez hasonlít, mert *elejt* és *háta* egy darabból állott, és közepén felhasított elejébe a nyakkivágástól lefelé még egy átlósan kettévágott szél két darabját, az *ináintyét* toldták, úgy, hogy a felszélek szélesebbik felükkel lefelé álljanak (17. r; 42—43. k). Az

17. A szoknya szabásrajza: a. elej, b. hát, 1. ináintye, 2. nagyfaldur vagy aszaj, 3. kislefaldur, 4. páva, Np.

18. A szoknya elejének díszítése, Np.

19. A szoknya hátának és ujjának díszítése, Np

alsó rész bővítésére még egy további, átlósan kettévágott szél, a *nagyfaldurt* vagy *aszajt* varrták, amely azonban az egész előhossznak csak háromnegyede (42. k). Ehhez tolták hozzá hátul a *kisfaldurt*, mely még bővebbé tette a kabát alját (43. k.). A nagy oldalbetoldást, hogy a kabát alja harang alakú, rokolyás esést kapjon, középen hosszában összevarrták, *elaggatták*.

Az *inguja* (ujja) bősége is egy-egy szél volt, melyeket egy 30×30 cm nagyságú hónaljbetoldással (*páva*) varrták az elő- és hátrészhez, valamint az oldalbetoldáshoz. Az oldalbetoldások kiképzésében helyenként eltéréseket tapasztalunk, így pl. a kalagori újabb keletű szokmányon az ék alakban bevágott párhársz csaknem az oldalbetoldás közepéig nyúlik le.

A nyakkivágásra egy 10 cm széles, letűrt vagy álló *gallér* került; ennek elejét letűrt formában kerekre szabták.

A szokmány fehér, barna vagy fekete posztóból készült. A fehéret általában a nők viselték, ma már csak nagyon kevés található belőle. Kényes volta miatt, helyette barnára festett fajtái terjedtek el. A szokmányt télen hétköznap és ünnepen hordták. A hétköznapi díszítetlen volt, és *kiőtte* (felöltve) viselték. Az ünnepit zsinórozták és a nők általában *palástul* (vállra vetve) vették föl.

A múlt századi ünnepi posztókabátokat csak a varrások és a szélek mentén díszítették egyszínű fekete háziszöttes gyapjúzsinórral, a *szeráddal* (18, 19. r; Kós, 1976. 208. 90. kép).

Erre a szegőzsinórra találunk utalást Petrásnál is, amikor a tőle gyűjtött egyik csángó népdalhoz magyarázatot fűz:

„... Van nekem éjedészem,
Sz' földgyig érő mentém
Mikor őt kereszem
Féjel vállamra vetem.

Megesz bongosztatom
Bongolyó könyüimvel
Meg száradoztatom*
Hosszu uttyaimval
Megesz premoztatom ...

* szárad = vékony négyszegű sinor, mit az asszonyok gyapju fonálbul készítenek, leginkább csak kéken és feketén festve, a kéket a fekete, a feketét pedig a fehér szoknyára száradozván fel az az a varrásokra kívül a szoknya színén, apró karikákba úgy felszáradozzák, hogy a varrás ne látszodjon. — Készítenek kissé vastagabb száradót is, mely mégis ritkán van egy ujjnyi vastag, ebből készülnek a szoknya gombjai és gombházai. De szoknyát szabni, varrni, száradozni, gombokat és gombházakat kötni nem az asszonyok, hanem férfiak kötelessége a kész anyagból” (Petrás, 1979. 1405—6. 8. népdal).

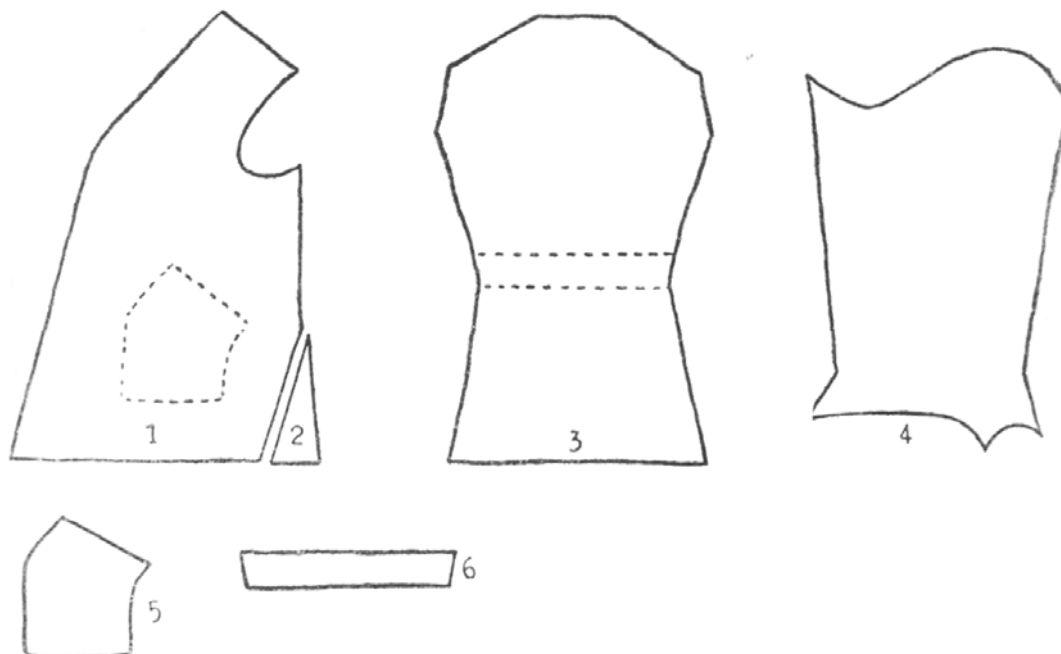
Egy szokmányhoz kb. 20 m zsinór kellett. Az első világháború után a sűrű zsinórozású román posztókabátok mintájára a csángó szokmány is dúsabb zsinórozású lett: elejére, a betoldások mentére, a derék-összevarrásra, a gallérra, az ujjak végére is zöld, rózsaszín, fehér, égőpiros gyapjúzsinórból különböző hurok alakú *csicsürgő* (zsinórdísz) került. Emiatt az újabb szokmányokat *rázás-szoknyáknak* is hívják. A megrendelő anyagi helyzete szerint találunk 60—200 m zsinórral díszített szokmányokat is. A régi, egyszerűen zsinórozott szokmány elkészítése kétnapi munkát igényelt, az *írott* — erősen zsinórozott — szokmányéhoz legalább öt nap kellett. Éppen ezért ez utóbbinak a csináltatási ára is a réginek csaknem kétszerese volt, gyűjtésünk idején kb. 400 lej. Ma, ha szokmányt készíttetnek, zsinórozás nélkül viselik.

A szokmányok helyét az ünnepi viseletben a rövid, városi mintára szabott posztókabátok, a *szurtukok* vagy *visztonok* foglalták el (20. r, 44. k). Ezek előállításuk sokkal olcsóbbá került.

A posztókabátok kb. 20 éve jöttek divatba, s eleinte fehér (főleg azok, amelyeket szoknyából alakítottak át), majd sötétbarna háziszöttes *pivált* (ványolt) posztóból készültek. Ezek a kabátok már teljesen a testre szabódtak: bőségük csak egy szél posztó, melyet csak az oldalba varrt kis betoldással, a *pecnikével* bővítették ki. Az elejét és hátát is két külön darabból varrták a vállon össze. Elöl két oldalra egy-egy ferdén vágott *buzunár*, háta közepére pedig hullámvonalas szegélyű *gájka* került. Elöl, a gallér szabása szerint — apacs- vagy sálgallér — 4 vagy 3 gombbal gombolódott. Itt a *bongház* (gombház) helyett sokszor *kolcinát* (vitézkötést) is láthatunk.

Díszítésére az ujj aljára, a gallérra és a zseb szélére *pántyikát* (lapos fekete zsinórt) használtak. A gallért és a zsebet fekete bársonnyal is szokták borítani.

A románok kabátféléje, a *taui* szabásában hasonlít a csángókéhoz, csak díszítésben tér el tőle, mert — mint már említettük — ezt, a zsinórszegőn kívül az ujjá végén, a gallérján és a hátpántján még gombolyagzsinórral, suttáyszerűen (*kandargós-sútás*) is díszítették. A jómódú román gazdák asszonyai pedig szörmével bélelt, széles prémgalléros, rövid fekete posztókabátot, a *kacavejkát* viselték (45. k).

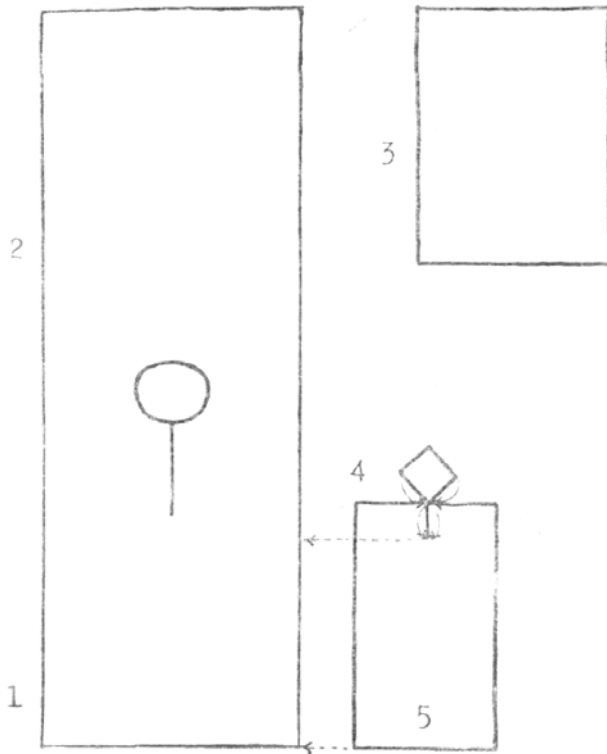

20. A szurtuk szabásrajza: 1. elej, 2. pencike, 3. hát, 4. ujj, 5. zseb, 6. gájka, Np.

A vastag posztóruhadarabokon kívül a csángó női felsőruhában találunk még néhány vékonyabb, az időjárási viszonyok szerint viselt ruhadarabot. Ezek közül legősibb a házivászon *kemeszój*, melyet a múlt században még viseltek, ma azonban csak a 70 éven felüliek ruhatárában találjuk meg (21. r; 46. k). Az egy szél bőségű, egy darab vászonból álló ingféle szabása nagyon egyszerű volt: a vászon közepén, hogy a fejet be lehessen dugni, jó arasznyit behasítottak és a nyakrészt kikerekítették. Az előt és a hátat oldalbetoldással (*faldurka*) varrták össze, a szabad végű ujjakat pedig egy kis *páhecskával* (hónaljbetoldással) varrták hozzájuk. Nyári mezei munkához vették föl és az ingre húzták rá, tehát az alját nem kötötték be a szoknyába. Ebben a formájában, elől nyitott változatban az Erdély-szerte viselt *firizs* vagy *fris-kó* megfelelője (ND 1976. 71—2).

A városi kötött ruhadarabok megjelenésével és általánossá válásával a fiatalság körében is kb. 20 éve a különböző színű (fehér, zöld, veres és kék) és mintájú (*fenyőágas*, *kétkandargós*, *kígyószemes*), házilag kötött *gyapjúflanyélák* terjedtek el. Ezeket az időjárás szerint, de főleg hűvös időben, alsó- (a keptár alatt: 34, 39. k) és felsőruhaként (az ingen) viselik. Onyest környékén az ujjatlan, városi pulóverhez hasonló fajtáját, a *tyeptyerikát* is hordják. A fiatalság köti a *guzsalyasban* (fonóban). A nőké gallér és zsebek nélkül készül, és öt házi kötésű *bonggal* (gomb) gombolódik. A gombokat a szélkötésre, a *bencára* varrják, az alját pedig, hogy testhezállóbb legyen, tömöttebbre kötik; ezt a tömött kötetést *gumának* hívják, mert ide gumizsinórt is szoktak bevarrni. Általában egy viselő és egy ünnepi van belőle.

A kötött ruhadarabok mellett a meleg bundafélék pótlására az utolsó tíz évben jelentek meg a vastag, virágmintás flanellből (szibír) készült kicsi kabátkák, a *motton flanyélák* vagy *bundérok* (22. r; 47. k). Szabásukat tekintve a mell- és hátrészüket állhat három darabból: két elő- és egy hátrészből, de

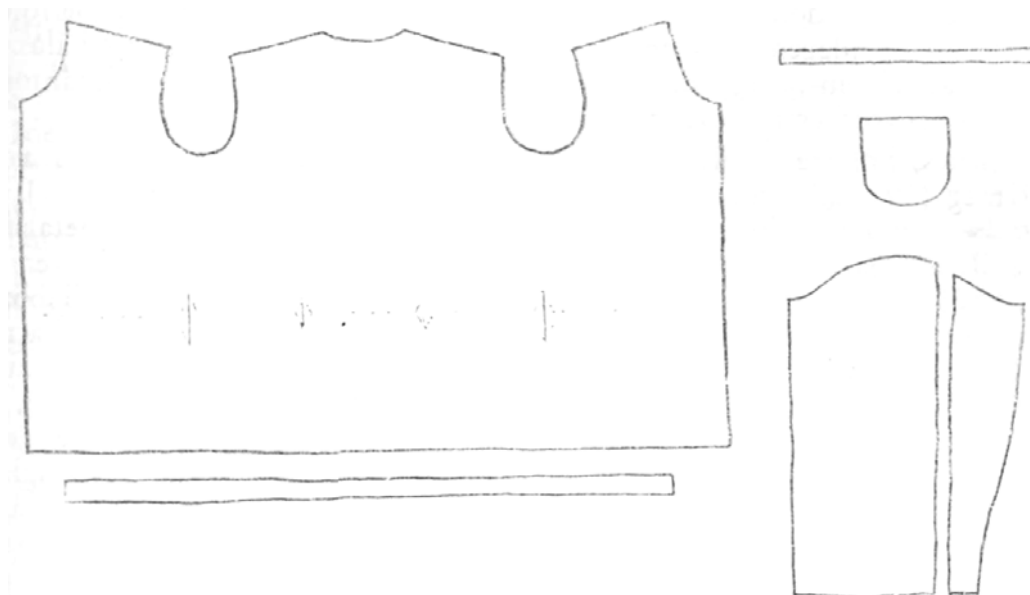

21. A kemeszój szabásrajza: 1. *elej*, 2. *hát*, 3. *ujj*, 4. *páhecska*, 5. *faldurka*, Np.

egy darabból is, mint pl. a kalagori fajta (23. r). Gallér nélkül, két egyenes rávarrt zsebbel készítik, ujját, hogy elég bő legyen, alul kis betoldással, *pen-cikével* vagy *klinecskével* toldják ki, s varrják rá az előre, illetőleg a hátra. Vá-szonbéléssel vagy bélés nélkül készül, és a hétköznapi meg ünnepi öltözetben egyaránt előfordul.

22. *Motton flanyéla*, Ka.

23. A motton flanyéla szabásrajza, Ka.

Összefoglalásképpen megállapíthatjuk, hogy a múlt századi posztóruhafélék mellett a gyáripari termékek térhódítása folytán a női öltözetbe egyre több a vastag posztóruhadarabot helyettesítő, alkalom szerint viselt, városi mintára készülő öltözékdarab került, melyeket a csángóság beillesztett hagyományos ruhatárába.

SZOKNYAFÉLÉK

Anyag szerint az alsótestre csavart lepelszoknyáknak négy fajtáját különböztetjük meg: a háziszóttos gyapjú *katrincát* vagy *karincát*, a régen gyári selyemből, most cérnából és selyemszálból készített *fatát*, a gyári pamut *pestimánt* és a klott *fustát*.

Ezek közül a legősibbnek a *katrincát* tekinthetjük, mert anyaga a házilag előállított gyapjú- vagy kenderfonál, a többi lepelszoknya valószínűleg a múlt század folyamán a gyári anyagok népszerűsödésével és elterjedésével honosodott meg a csángó öltözetben: előbb a fóta, majd pedig a *pestimán* és a *fusta*.

Feltevésünkben megerősítenek a források ide vonatkozó adatai is. „... alsó ruhájokat teszi — olvassuk Petrásnál (22/1326) — egy magok által szőtt kerekítő, melyet vagy »kerekítőnek«, vagy... *katrincának* neveznek, és vagy festett gyapjuból különféle színekkel öltve, vagy csupán sűrű kenderfonalbul van szöve.” ... „Az ünnepi kerekítőjök különös selyemmel szőtt, melyet a városon vesznek és »*Fatá*«-nak neveznek, vagy pedig egészen pamut szövetű kék kockás, melyet »*Pestyimán*«-nak hívnak.” Imets leírása e lepelszoknyák viselésének sajátos módját szemlélteti: (Gorzafalván) „A menyecske ki itteni szokás szerint, a tagokra teljesen rákanyarított *katrincát*... viselt” (31). „Legsajátosabb — közli alább a csángó viselet általános leírásában (72) — a *fata* (teljesen övező *katrinca* az erdélyi *marginianok*nál), mely nyáron kékkockás kartonból, télen pedig saját szóttos fekete szőr-kelméből áll, mindkettőnél tarkázott és vörösön sávozott széllel. Ez öltöny oly szorosan feszül a testre, hogy

a far és combok domborodásait plasztikailag szemlélteti, min a belföldinek nem, hanem az idegennek megesik a szeme. Ez öltöny előzárkozó választását a lányoknál selyem-, vagy más finomabb kelméből álló tulpán (tulipántos előkötény) fűdi, vöröses alapszínnel.”

Érdekes, hogy e lepelszoknyák közül Kovács csak a katrincát és a fótát említi meg (39): „A szoknya helyét sötét színű, általuk »kerítő«, [...] »katrincának« nevezett szövet-darab pótolja, mely(nek)... két szembetalálkozó széle elöl takarja egymást” ... „Az egész ruházat *önkésztmény*, kivéven ... a sötétkékből kockázott vörhenyesbe játszó ünnepi kerítőt, melyet különböztetés okáért »fatá«-nak hívnak.” Kovács rajzán a csángó leány szintén katrincát visel (2. k.). A minőségbeli különbségre utal Rubinyi szűkszavú tájékoztatása is (1901. 169): „A csángóasszony szoknyája egy téglalap alakú daróc [!], vagy alól csíkos, vékony kelmedarab, amelyet egyszerűen a derekuk köré csavar-nak. Az előbbinek ... *katrinca*, az utóbbinak *pestimán* a neve.” Itt a „daróc” megjelölés bizonyára az anyag minőségére vonatkozik, mivel a katrincát általában vastagabb és keményebb szálú gyapjú- vagy kenderfonalból szőtték, szem-ben a selyemből vagy cérnából szőtt egyéb lepelszoknyákkal.

E szoknyafélék viselete a csángóság körében általánosnak mondható, ki-véve az onyesti nők szoknyaviseletét. Itt ugyanis az egyszerű, elöl zárt szoknyát is megtaláljuk, s ennék *rokoja* vagy *rokola* a neve. Ez a székely öltözettel való kapcsolatra utal és annak egyik darabját képviseli.

A szoknyafélék készítése és viselési módja csaknem mindenütt azonos, csupán díszítésükben találunk vidékenként és falvanként kisebb-nagyobb elté-réseket. A hozzávaló gyapjúfonalat — kivéve a cigáját — házilag állítják elő és házilag is festik meg házi, illetőleg gyári festékkeverékből készített festék-vel. A többi fonalat a városból szerzik be.

Viselésük korosztályok és alkalmak szerint oszlik meg.

Közöttük a legrégebbi és a múlt század közepéig egyetlen szoknyaféléjük a *katrinca* vagy *karinca*. A katrinca, múlt századi nevén *kerítő* vagy *kerekítő* (Petrás, 22; Kovács, 39) egy 1,40 vagy 1,55×1 m nagyságú téglalap alakú, négynyüstös szöttes fekete gyapjúkendő, melynek két végébe 30—35 cm széles-ségben falvanként különböző színezésű és szélességű függőleges csíkokat, *katrincavéget* szőnek (III. 1, VII. 3—4 színes; 49. k.). A katrinca alapfonala az *ibrisin* vagy újabban — kb. tíz éve — a *papióta*, amelybe durvább (*curkája*) vagy finomabb (*cigája*) fekete vagy a végeknél piros, zöld, kék, sárga gyapjú-fonalat vagy selyemszálat (*matásza*) öltenek. A cigájából és selyemszálból szőtt katrincát a 30-as—40-es években kezdték készíteni, amióta ezeket a fonalat a gyári textilipar nagy mennyiségben hozta forgalomba. A beverőszál minő-sége szerint különböztünk meg hétköznapi és ünnepi katrincát.

A hétköznapi és a téli katrinca durvább gyapjúból, az ünnepi selyem-szálból vagy finomabb gyapjúból készül. A selyemből szőttet csak nyáron viselik. Helyenként (pl. Trunkon) a szegénység körében hétköznapi négynyüs-tös kendervászonból készülő *lepedőkatrincát* is hordanak.

A katrincavégek csíkozása életkor és vidék szerint különbözik. Általában a katrinca vörös csíkjai a nagyleányok viseletében a legszélesebbek, a kis-leányokéban és a fiatalasszonyokéban már keskenyebbek, az öregasszonyoké-ban pedig a legkeskenyebbek. Falvanként a sávok színösszeállításában és szö-vési technikájában mutatkozik különbség. Így pl. Bogdánfalván a széles, Kala-goron és Trunkon a keskeny csíkú, *vresztaju* (*vriszta*, *viriszta*) katrincákat

kedvelik (48. k). Nagypatakon a csíkok közé öt lilás szedett csíkot szőnek (*szedett-katrinca*), Gajdáron csak fele szélességben, de az egész véget föl-szedve díszítik (*választott-katrinca*: 49. k), az onyesti nők pedig arasznyi fekete rész kivételével (felöltéskor ez kerül hátulra) az egész katrincát csíkozzák. Ide olykor ezüstszálat is szőnek be: *Tyiros karinca és van, tyir s petyála van öive belé s gyapju vriszta, s közöttte tyiroskák* (Márton, 1972. 571). „Klészén csak 3—3 keskeny piros csík van a katrinca két végén; Szabófalván a nagylányok katrincáján a legszélesebb, a kislányokén és a fiatalasszonyokén már keskenyebb, az öregasszonyokén alig látható” (Kós, 1976. 204). Gorzafalván az asszonyok és leányok katrincája mind egyforma, de a környező falvakétól elütő. Színei a következők: piros, sárga, zöld; sárga, piros, zöld; piros-
veres, zöld, fehér; kék, fehér, pirosveres; fehér, kék, fehér; pirosveres, zöld, sárga; rózsaszín, sárga, zöld. A katrinca alsó szélét és elejének felét háromszor három szálból font tarka zsinórral, *szeráddal* szegik be, *szerádozzák*, hogy ne feseljék ki. (A szövésmodból adódó vidékenkénti, sőt falvankénti változatokra nézve lásd a szöttesekről szóló fejezetet.)

A katrinca felöltési módja mindenütt azonos: az ingre csavart széles övre kerül a katrinca felső szegélye, melyet vagy jobbról, vagy balról úgy csavar-
nak az alsótestre, hogy a vége a leeresztett kéz irányával egy vonalba essék (48, 49. k). Így a katrinca vége éppen az ölet és a lábakat takarja.

Felerősítésére egy 2—3 m hosszú 4—5 cm széles tarka szöttes öv, a *bernyéc* szolgál, melyet a derékon kétszer-háromszor is körbecsavarnak és a bojtos végét oldalt vagy hátul dugják el (VII. 3; 50, 51. k). A bernécet is házi-
lag szövik két nyüsttel, borda nélkül. Durvább és finomabb gyapjúfonálból készül, aszerint hogy viselőnek vagy ünnepinek szánják. A fiatalok *szedett*, az
öregék *sík-* (sima) *bernyécet* viselnek, mindkettőt különböző díszítőelemekkel (*pattanás, kereszt*) ékesítik (VIII. 1. színes). Lészpeden hímezni is szokták. Ennek szélessége is életkor szerint változik. A bernéc színei: pirosveres, fehér,
kék; fehér, sárga, pirosveres; zöld, pirosveres, rózsaszín; pirosveres, zöld; piros-
veres, sárga, fehér; kék, fehér és pirosveres. Minden színből hat-hat szál kerül egymás mellé.

Ha ünnepekkor házimunkát végeznek, az ünnepi katrinca két végét az övbe *tűrik* vagy *felakasztják*, hogy az elejét védjék és könnyebben mozogjanak. Így viseli katrincáját a kelgyeszti menyecske is Lükő könyvének (1936) II. táblája 9. fényképén. A más hazai, kelet-erópai és távol-keleti népekkel és népcsoportokkal való viselésbeli hasonlóságból eredő kapcsolatokra utal Kós Károly *A kalotaszegi muszuj* (1964) című tanulmányában, ahol ennek a lepel-
szoknyának viselési módját több fényképpel és rajzzal is bemutatja (166—176).

Az ünnepi szoknyaviselet másik két darabja a *pestimán* és a *fata*. Mindkettőt már a múlt században is hordták, akkor gyári anyagból készült. A pesti-
mán ma már csak elvétve látható, de emlékét őrzi a *pestimánmódú-katrinca*, mely díszítésében a régi pestimánt igyekszik utánozni (51. k), a fatához szük-
séges anyagot pedig egyes községekben ma háziiparszerűen állítják elő (1. fent). A múlt században „erdöntúli” (erdélyi), azaz székely vásárosok árusították ezeket a valószínűleg a brassói gyárakban készített szoknyaanyagokat.

A pestimán a katrincához hasonló nagyságú fekete-sötétkék kockás, vé-
kony lepelszoknya volt, melynek szélét három sor világos (zöld, fehér, piros) függőleges csík díszítette (VIII. 2. színes). Ezt a szoknyafélét csak nyáron, ünnepnap, főleg a fiatalság viselte. A mintájára készített katrincában ma is nagyleányok és fiatalasszonyok járnak (51. k).

Ugyancsak gyári készítmény volt a fiatalok másik nyári ünnepi selyemszoknyája, a fekete, alul vízszintesen csíkozott *fóta* (8, 52. k). Az 50-es évektől házilag állítják elő: nyújtószála fekete cérna, heverője festett lilás-rózsaszín selyemfonál. Nagysága megegyezik a másik két szoknyáéval, s anyagán kívül azoktól főleg abban különbözik, hogy vízszintes, nem függőleges irányban csíkozott, az alja pedig rojtos. Csíkozása fekete, lilásrózsaszín, lilásszürke *csokrok*ból, csíkokból áll, melyek egymástól 1,5—2,5 cm távolságban, mintegy 35 cm szélességben futják körül az alját. Ez a díszítés a csángóság körében egyöntetű és általános. Ezt a szoknyafélét a kis- és nagyleányok, valamint a fiatalasszonyok — az esküvő után 10—15 évig — hordják (53. k).

Ugyancsak a gyári textilfélék elterjedésével honosodott meg a hétköznapi munkához viselt, a katrincát helyettesítő nyári lepelszoknya, a *fusta* (I. színes; baloldali alak). Újabb keletű szoknyaféle, a források nem is említik. Egyszínű fekete (azelőtt kék) klottból, néhány éve pedig házi festésű és szövésű kendervászonból készül.

A jobb módú és a kevésbé módos ember ruhadarabjai közti különbségre utal az a kis vers is, amely „nem a ruha teszi az embert” értelemben azt a gazdag leány figurázza ki, akinek ruhája az egyetlen értéke:

Selyemkendő, gyócs rokolya,
Méges megveri az ura.
Csepü ruha, szösz rokolya,
Ügyes szereti az ura. (Trunk)

E lepelszoknyák közül egyedül a hétköznapiakat mossák, a többieket nagy gonddal óvják mindenfajta szennyeződéstől. Hogy a templomozás alatti letérdeplésnek se maradjon nyoma a szoknyán, térdük alá mindig kicsi, szépen kihímezett vagy szöttes kendőcskét, *servetkét* tesznek (l. alább).

Az ünnepi szoknyákat keresztben négybe hajtva raktározzák el, és az övekkel meg bernécekkel együtt az ajtóval szemközti fal mentén felakasztott rúdon tartják (l. a Lakásbelső fejezet 44—45. r). A módosabb leányok 8—10, a szegényebbek 4—5 katrincát, 2—3 fotát és 1—2 fustát visznek magukkal házasságukba (Kós, 1976. 201).

Míg a csángóság körében a fent leírt lepelszoknyák általánosnak mondhatók, az onyesti idős asszonyok ünnepi viseletében még az 50-es években is megtaláltuk az egyszínű sötétkék székely szoknyát, a rokolyát.¹³ A katrincát itt csak a fiatalság viseli, az idősebbek ezt hétköznapi veszik föl. Eléje kötik a durva szövetű kötényt, a *peszcselkát* vagy *pesztelkát*. Előfordul viszont az is — így Bogdánfalván —, hogy a katrinca helyett csak peszcselkát kötnek közvetlenül az ingre („Vaj peszcselkát kötnek, vaj katrincát, azután teszik a berniszt”; Márton, 1972. 348). Míg itt tehát a szoknya divata megőrzött régiség, a városi szoknya viselete a román nők öltözetének hatására a 40-es évektől egyre inkább terjed az elrománosodott csángóság körében. A vizsgált területen élő románság ugyanis már a múlt század folyamán elhagyta a csángóságéval megegyező szoknyaviseletét, és az olcsóbb, gyorsabban és könnyebben előállítható, a városiasodás jegyét inkább magán hordó szoknya (*fusta*) viseletére tért át. Hogy a katrinca valamikor a román nők általánosan viselt ruhadarabja volt, azt az a tény bizonyítja, hogy a román nők hétköznapi öltözetében a díszítés nélküli, fekete gyapjúkatrinca ma is megtalálható Bogdánfalván, Szerátán és a Tazló mentén: Persoj, Kimpény stb. falvakban. Ilyenfor-

mán, mivel a környező románság már régen elhagyta a katrincát, viszont a moldvai csángóság általában megtartotta, a katrinca napjainkban megkülönböztető jellegű ruhadarab.

A nagyleányok ünnepi alkalmakkor a lepelszoknyák elé *előruhát* kötöttek. Ennek viseletére vonatkozólag Petrás megjegyzi: „Nevezetes az, hogy az eladó leányzók kötény helyett a' jelesebb alkalomkor egy közönséges nagyságú selyem, vagy más szebb színű kendőt magok előtt viselnek, és »előruhának« nevezik” (22/1327). Imets az előkötény viselésének jelképes szerepére utal: „Ez öltöny [ti. a katrinca] előzárkozó választását a lányoknál selyem- vagy más finomabb kelméből álló tulpán (tulipántos előkötény) fűdi, vörös alapszínnel” (72). Ez — akárcsak a torockói öltözetben a szoknyába, illetőleg az övbe elől középen betűzött kendő¹⁴ — a nagyleány lekötöttségét volt hivatott kifejezni: „ilyen — eljegyzési symbolum — a lányok előköténye is, mely az asszonyoknál elmarad, igen találó jelül a már feladott önállóságnak, — hogy ne mondjam köznyelven — várnak”. Csűry Bálint is feljegyezte ezt a szokást, de más értelmezéssel: „A menyasszonynak *tulpánt* (tarka fejkendőt) tűznek elől az övedzőjébe, úgy, hogy a kendő egyik szöglete elől lecsüng a katrincára. A menyasszony övéből elül lecsüngő kendő azt jelenti, hogy mától fogva előtte van a férj, akire gondot kell viselnie, maga előtt kell tartania” (1930. 4).

LÁBBELI

A csángó nők lábbeliviselete, mint a többi öltözetdarabé is, alkalom szerint változott: meleg időben, hétközben inkább mezítláb jártak, s csak hideg időben öltötték föl a *bocskort*, a lábbelifajták legősebbikét (8. k).

A női bocskor házilag készült, vékony *dubilt* (cserzett) borjúbőrből. A bőrt hozzá vásárokon szerezték be. Fölerősítéséhez vékony hasított szíjat fűztek az oldalába vágott lyukakba, és a szíj végét többször a boka köré tekerték. A múlt században a szíj helyett *szőrből* font *pórást* (zsinór) használtak. A bocskorhoz előbb gyapjúból kötött, majd készen vett *kelcunt* húztak a lábukra. Ezt egy posztódarabbal, *kapcával* csavarták be, úgy, hogy a kapca kb. a szoknya hosszáig fedte a lábszárt (54—57. k).

A hétköznapi öltözetben ma is ez az általánosan viselt lábbeli.

Újabban a bocskoron kívül munkanap különböző gyári *gumaszandálokban* és házi készítményű *posztószandálokban* (papucs) is járnak.

Az ünnepi lábbeliviseletben a mezítlábjáráson, mely különösen az idősebbek körében nyáron általános, és a bocskoron kívül, a múlt században *sarut* (csizmát), a mélyen kivágott „törökös szabású” *papucsot* (félcipőféle), a fűzős *száras papucsot* (egész cipő), az utolsó 10—15 évben pedig a *szíjas papucsot* vagy *pántofót* (pántos félcipő), télen a *száras bokáncot* találjuk meg.

E lábbelik közül a múlt századi forrásainkban a csizmára és a cipőre találunk utalást. „Lábaikra — írja Petrás (22/1326) — sárga csizmát vagy papucsot húznak az üdő szerint: most már a piros karmazsin itt ott divatozni kezd.” A piros karmazsinbőr használata a cipőviseletben sajátos és keleti kapcsolatokra utal. Imets a cipőviseletnek egyik helyi sajátosságára hívja fel a figyelmet: „Lábbeli nyárban papucs, a lányoknál vörös kokárdával a fejen, télen csizma. Nagy (szegényebb) rész nyárban mezet-láb jár” (72). Kovács is megerősíti a piros bőr használatát a lábbeli viseletben: „Lábbeli gyanánt

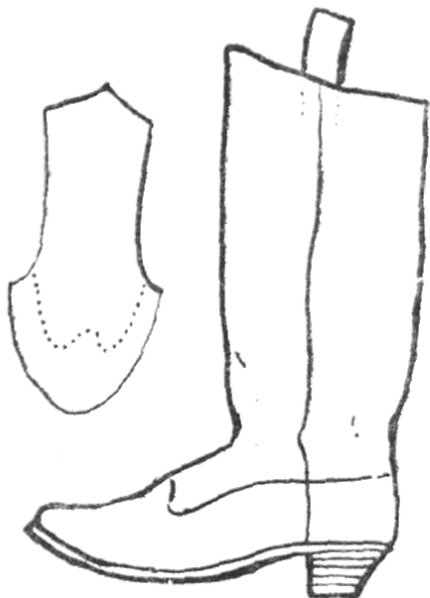
mélyen kivágott fekete vagy piros színű ... törökös szabású ... *papucsot*, télen csizmát használnak” (39). Ilyenfélét visel a „csángóleány” is a tőle rajzolt képen (2. k.).

A csizmának az oldalt varrott, puha szárú, egyenes — mindkét lábra húzható — fajtáját viselték, s ma is ilyent csináltak (58. k.). Kerek, elől egy kicsit magasabb szárral készült, melyet helyenként (Ka) piros bőrszegéllyel díszítettek. Egyébként dísznek csak a fiatalok csizmájára vertek még hátul a kérébe három *szárigcintát*. Középmagas — 4—5 cm — sárgaréz patkós (*szárigpatkó*) sarokkal csináltatták. Fekete, sárga és a múlt század közepétől piros karmazsinbőrből készült. Bákó környékén — írja Kós (1976. 206) — „a *fejérsaru* újabban fekete, puha szárú, oldalt varrott *fényes csizma*, de már nem *egenyés* (részarányos kaptára készült), mint régen (24. r). Szegeit talpa és felső bőre közé néha veres rámát tesz készítőjük, és szára felső felén is veres bőr fut kereken. Magas sarkán *szárigpatkó* (sárgaréz patkó). Leghíresebbek voltak a kákovai (forrófalvi) csizmadiák, akiktől a környékeliek szívesen rendeltek a legutóbbi időkig.”

A századfordulótól kezdve a csizma az ünnepi öltözetből fokozatosan elmaradt, helyét a cipőfélék foglalták el. Ezeket kezdetben a falusi cipész-kis-mesterek készítették, majd készen vásárolták. Nem sikerült megállapítanunk a Kovácstól idézett „mélyen kivágott... törökös szabású” félcipő csángó formáját, minthogy adatközlőink erre már nem emlékeztek, a rajz pedig nagyon stilizáltan ábrázolja e lábbelit.

Az első világháborútól a városi lábbelidivat hatására a száras cipők terjednek el (59. k), majd az utolsó húsz évben, különösen a fiatalság körében, az 1—2—3 pánttal záródó csatos félcipők (*zsumatéc*) divatoznak (53, 60. k). Sajátságos szabásuknál fogva a csángó női lábbeliviselet jellegzetes darabjai. A kereskedelmi áruszolgáltatás következtében az utolsó tíz esztendőben, téli és nyári ünnepi lábbeliként a bakancsot (*bokáncs*) viselik (73. k).

A cipőfélékhez a lábra gyári kötött hosszúharisnyát, a *kelcunt* vagy *ketont* húzzák, melyre a bakancshoz rövid *csorápot* vagy *soszétát* vesznek föl.

24. *Fejérsaru*, Kákován készül. Kós Károly után.

A női lábbeliviselet fejlődésében és alakulásában a többi öltözetdarabhoz hasonló folyamat figyelhető meg: a gyáripari árutermelés következtében a hagyományos lábbeliviselet differenciálódott, többféle új lábbeli honosodott meg és illeszkedett be a csángó női viseletbe. Míg a csizma drágaságánál fogva inkább a gazdák lábbelije, a bocskor és a bakancs olcsóságuk és célszerű viseletük folytán a legáltalánosabban viselt női lábbeli volt az 50-es években.

A MENYASSZONY ÖLTÖZETE

Bár a menyasszony öltözete fő ruhadarabjaiban a fent leírttal megegyezik, az alkalomnak megfelelő, sajátos vonásokat is állapíthatunk meg benne.

A *nyírásza* haj- és fejrevaló-viselete abban különbözik a nagyleányétól, hogy az esküvő napján gecába font hajára apró gyöngyökkel kivarrt kendőcskét, a *nagykócina*t feszíti (II. 4 színes; 61—62. k), melyet Kalagoron kemény alapra varrnak (*lapas-kócina*), úgy, hogy a fejtől pártaszerűen eláll (Lükő, 1935. V. tábla 33, 34. kép). A kócina helyett újabban művirág *koszorút* vagy *koronát* visel a menyasszony, melyre a *nyíreltől* ajándékozott *fátyor* vagy *vol* kerül. Ezt virágos *bolddal* (nagy fejű gombostüvel) a kendőhöz hasonlóan tűzik fel. A fátyol föltevését a nyoszolyóleányok (*vornicsászá*k) végzik.

A fátyolfeltevésnek egyik mozzanata a *burkozatás*. Ezt a keresztanya végzi. Egy kis vékony, kötött, szitaszerű, földig érő fátyollal *béburkozza* (beborítja) a menyasszony egész fejét. „A burkozás úgy történik, hogy két hívogató összetesz pálcát a menyasszony feje fölött, erre a keresztanya felborítja a burkozót és a burkozó alatt fordul a menyasszony háromszor, el is vetvén a burkozót és harmadszor megengedi; ez alatt és végig nagyon sír” (Domokos, 1943. 168). Helyenként (O) a menyasszony hajfonatára ezüst szálakból — *sir* vagy *tyir* — álló díszet, a *petyálát* teszik, másutt pedig különböző gyöngyfüzéreket (*kiskócina*, *metecsel*; IV. 3 színes) kötnek fel. A menyasszony a templomba magával kicsi *buszujok* (bazzalikom) virágcsokrot visz. Gajdárban az a szokás, hogy mikor a vőlegény a kikérőkkel a menyasszony házához megy, ez az ajtó mögé búvik, a kezében egy csokor bazzalikom, meghintve vízzel. Miközben a vőlegény a menyasszonyt keresi s rányitja az ajtót, a menyasszony előugrik, a virággal a vőlegény arcába csap, ez a menyasszony felé legyint a pálcájával. Ha a menyasszony az ütés elől ügyesen félreugrik s a pálcát nem találja el, akkor serény gazdasszony lesz belőle, ha eltalálja, akkor „restes”.

A lakodalom napján éjfél tájban a vőlegény „nyámjai” (rokonai) és a menyasszony keresztanyja leveszik a koszorút, s helyére teszik a *tarka*-(kockás) *kerpát*. Erre a szöttes fejkendőt tűzik fel, úgy, hogy az kétfelől a vállra és a hátra csüng le. Ettől fogva a menyasszony *menyecske*. A jókedvű fiatal menyecske a kendő végét a lakodalom alatt a fejére felvetve viseli (*föhlánt ruha*) (25. r):

Ki az urát szereti,
A kendejét felveti;
Ki az urát nagyon szereti,
Mind a két felét felveti —

éneklik ilyenkor Bogdánfalván.

25. A fölhánt ruha viselete, Bf.

A kendő díszes voltára utal egy másik verses szöveg Kalagorból:

Én felkelék szép piros hajnalra,
Hogy megmosdjam minden bűneimtől,
Megtörelém arankendezővel,
Felkendezém aranykeszkenővel.

(Lükő, 1935. 66)

A menyasszony öltözéke (*veresses-* vagy *síró-ing*: II. 2—3 színes, *fóta*, *keptár* stb.) az általános ünnepi viseletből kiválogatott legszebb darabokból áll. A lakodalom napjára azonban a menyasszonynak tulpánt tűznek elöl az övébe, úgy, hogy a kendő egyik szöglete elöl lecsüng a fótára (l. fent).

„A menyasszony gúnyája — idézzük Kós Károlyt (1976. 200—201) — kivéve a *keptárt*, *kozsókot*, *bundát*, amelyet a falubeli ismerős, rokon szüccsel készíttetnek el, a *nagyszoknyát* és *vesztont*, amelyet háziszőttés posztóból a falubeli *szoknya-szabóval* varratnak, és a *gúnyás-ládát* (ezt ma már a vásáron veszik) — mind otthonról, teljesen házilag készült holmiból telik ki. Ez azt is jelenti, hogy a kelengyét alkotó darabok ... nagyjából azonosak. Minthogy a kelengye darabjait házilag állítják elő, inkább csak szorgalom, ügyesség stb. szerint van eltérés a darabok kivitelezésében. [...]

A gúnyához való anyagot, hímzéseket a családbeli *népek* (asszonyok, leányok) már előre elkészítik, a szabás-varrás munkálataira azonban jórészt csak a kézfogó után kerül sor. Az alábbiakban a lánnyal adott gúnyának egy szegegyebb és egy terjedelmesebb leltárát adjuk, mindkettőt Bákó környékéről. Lujzikalagor: 10 *ing*, 6 *katrinca*, 6 *bernyéc* (keskeny öv), 3 *ő* (öv), 10 *kendő* (fejér fejrevaló), 10 *kendező* (törülköző), 1 *kozsó* (börmellrevaló), 1 *bunda*, 1 *nagyszoknya* (*palástul szoknya*: hosszú, szürke darócköpenyeg, amelyet vállra

vetve hordanak). [...] Bogdánfalva: 20 *ing* (egy része »viselő, miesz napokra, alárendű hímmele«, más része »innapló, tekervényesz hímmele«), 10 *katrinca*, 6—7 *bernyéc*, 3—4 *ő* (öv), 10 *kendő* (fejrevaló), 5—6 *tulpán* (bolti tarka kendő), 10 *kerpa* (fejre), 2 *keptár* (bőrmellény), 2 *szoknya*, 2 *veszton* (posztókabát), 8—10 *innaplókenvező*, 4—5 *viselőkenvező* ...

Ezen idő alatt csináltat a vőlegény is a *szókrának* (anyós) és *nyirásának* (menyasszony) egy-egy pár *sarut* (csizma), a lány meg a *napának* (após) és anyósának varr egy-egy pár inget (Osz). Lészpeden, Pusztinán a vőlegény csináltatja leendő felesége számára a *főkötőt* egy ehhez értő asszonnyal, és még ad *ruhát* (fejkendőt) is, csizma helyett meg újabban cipőt.”

II. FÉRFIÖLTÖZET

HAJ- ÉS FEJREVALÓ-VISELET

A férfi hajviseletben — akárcsak a nőiben — több olyan vonás őrződött meg, amely régi korok emléke és a kun-török, de általában a délkelet-európai; népeknél, így a moldvai románok és csángók között általános volt. Ez a hajviselet az első világháborúig, vagyis az általános kötelező katonai szolgálat kezdetéig divatozott, azután pedig főleg az idősek körében tartotta fenn magát. Ennek a hajviseletnek jellemzői a tarkóig vagy vállig érő *körhaj* és a haj borotválása a homlokon, halántékon, a fülek mögött és a tarkón.¹⁵

Az irodalmi források ide vonatkozó részei általában kiemelik ezt a jellegzetes hajviseletet. Már Bandinus 1646. évi vizitációs jelentésében is nyomát találjuk a tarviseletnek. Ezt ő a római eredet mondai bizonyítékának tartja, és azt írja róla, hogy a moldvaiak között „a köznépből sokan körbevágják hajukat, mintha kötő venné körül azt” (Mikecs, 386).

Kovács *Útinaplójában* (1868) szintén utal erre: „Emberünk körülbelül 35—36 éves lehetett, természetére közép, zömök, bajusza és hosszú hajzata fekete, homlokzatán és halántékján tövig lenyírva” (7). Majd később Forrófalva felé utaztukban találkoztak „egy a kavicsbordó szekereik mellett ostoraikat csattogató gyermek-csoporttal; velök volt egy 70—75 éves öreg is ... előszólítottuk ... elő is jött valójában a patriarchalis alak, vállig ömlő fürtökkel” (20). A csángó viseletről szóló általános leírásban Kovács újra kiemeli: „A férfiak általában berotválják hajzatuk tövét, érintetlenül hagyván a fej többi részét, honnan a haj gazdag fürtökben fut le a vállakig” (39). Ezt a hajviseletet láthatjuk a tőle rajzolt „csángó legény”-en is a kötet címlapja előtt közölt képen (3. k.). Erre a hajviseletre utal Ballagi is, amikor azt írja, hogy 1887-ben a klézseiek még borotválták a hajuk tövét „homlokukon és nyakuk szirtjén” (FK 1888. 9). A századforduló táján Rubinyi Mózes is megemlíti, hogy „fejüket sok helyen egy darabon körülborotválják” (Ethn. 12/1901. 169—70), Weigand Gustav pedig az Onyestől délre fekvő Sușița völgyében lakó románok körében bukkant ennek nyomára. „Ebben a völgyben — írja — találni öreg embereket, akik hajukat a homlokukon és halántékukon mintegy 2—3 centi szélességben levágják és borotválják, ha utána. Régebben ez a szokás általánosabb volt, nagyobb mértékben csak a csángóknál maradt meg” (143).. Erre utal és a tarviselet kelet-európai kapcsolatait vizsgálja végül Lükő Gábor

(1935. 59). Tanulmányát gazdag képanyaggal szemlélteti. Ugyancsak 5 közli a moldvai krónikások magyarázatát a tarviselet eredetét illetően.

A felsorolt források adataiból az derül ki, hogy ez a hajviselet a legtovább a Román környéki falvaikban (Szf, J) és Bákó környékén (Bf, Kl) maradt fenn. Mi is Bogdánfalván talákoztunk körhaját viselő idős emberrel (63. k).

Az első világháborútól kezdve a katonaság rövid hajviseletének hatására a csángó férfiak körében is a rövidre nyírt és hátra vagy választékkal oldalra fésült haj, a *friza* terjedt el, és ma is ez az általános hajviselet. A hosszú körhaj viselete ma már nagyon ritka, s csak elvétve lehet egy-egy idős emberen látni.

A gyermekek (*kölkecskék*) hajit egészen rövidre vágják, és csak az iskola elvégzése után növesztik meg és fésülik úgy, mint a felnőttekét.

Hajuk tisztántartására régen hamulúgos vizet használtak; ezzel hetenként mosták hajukat.

A bajusz (*baussz*) viselete is a múlt században volt általános (3—4, 6—8. k), ma inkább a házasemberek körében divatozik, az öregebbek nyíratlanul, a fiatalabbak rövidre nyírva hordják.

Fejrevalóik a *kalap* és a *kusma*. Ezekre vonatkozólag a forrásokban a következő utalásokat találjuk: [A férfi] „A’ fejét, napjaiban a télnek fehér vagy fekete kerekded kucsma, az éltesbekenél hosszú mindenkor fekete, — nyáron pedig közép magos tetejű kalap veres vagy fekete szőrszalaggal kerítve fedi. Az iffiakét kedveseiktől kötött gyöngy füzér ékesíti” — írja 1841-ben Petrás Borszéken Döbrenteinek (24/1326). Imets *Útinaplójában* egy kalagori csángó „magasabb tetejű kalapot” viselt (31), ez szerinte „összecsaponyuló udvarhelyszékis félczylinder” (44) „fekete kalap, hasonló az udvarhelyszékiekéhez némileg; ezen formatum alól alig van kivétel [3. k]. A kalapon a legényeknél egyszerű és gyöngyös zsinórok, valamint rézláncocskák és gyöngyös párták, — a házasultaknál csak egyszerű zsinórok vannak körülövezve” (71). Ilyenforma kalapot visel a címlap előtt közölt rajzon a klézsei „csángó legény” (minden valószínűség szerint az, útítárs Kovács rajza; Imets, 105).

A viselet általános leírásakor Kovács már kétféle kalaptípusról ír: „Téli fővegők: fehér vagy fekete báranybőr *kucsma*; nyáron a táj szokásához képest kiskarimájú s közép magasságú, vagy mérsékelt karimájú és alacsonyabb tetejű, hol vörös, hol fekete szőrszalaggal kerített *kalapot* viselnek. Az ifjaké kedveseik által kötött gyöngy szalaggal van ékítve” (39).

Lükő is kétféle kalaptípust említ és mutat be: a Román és Bákó környékén viselt és a 30-as években még megtalálható magas tetejű, keskeny karimájú és a Beszterce mellékén megtalálható széles karimájú alacsony tetejű kalapot (26, 27. r) (Lükő, 1935. 60; 1936. 107). Ez utóbbit Imets nem említi, bár a moldvai székelység körében már az ő korában is viselheték.

Lükő ezt a kalaptípust Lészpeden találta meg. Domokos pedig arról tájékoztat, hogy a kalagoriakat, akik a csíksomlyói búcsúra mentek, a csíkiak „nagy kalapú csángók”-nak hívták (1943. 192).

Györffy megállapítása szerint Moldva férfi-kalapszükségletét hosszú időn át majdnem teljesen Erdély látta el. Felső-Moldvában az udvarhelyszékiek cilinderhez hasonló típusú kalapját (vö. Kászón, 244. 60. k), Alsó-Moldvában a nagy karimájú szász típust viselik (FK 1916. 493).

26. Régimódi magyar kalap,
J. Lükő Gábor után.

27. Régimódi székely kalap,
L. Lükő Gábor után.

Lükő szerint „a múlt század második felében a két kalapforma ismertető és megkülönböztető jele volt” a két, az északi- és a déli-csángó csoportnak (1936. 107).

Ma mindkét kalapforma ritka és csak az idősebbek körében található meg- (64, 69. k). A fiatalság körében a városi kalapok viselete általános (66. k), a gyermekek vagy férfikalapot, vagy — újabban — kicsi, keskeny peremű, hegyes tetejű, hátul felhajtott, zöld „vadászkalapot” viselnek.

Az idősek kalapját a múlt században fekete, veres vagy zöld gyapjúszinór, *gejtán* vagy *gerdán* ékesítette (65. k). Ez hátul lelógó bojtban végződött. A legények kalapjukat ünnepnap a szeretőjüktől kapott, ujjnyi széles gyöngyfüzérrel díszítették. Ebből sokszor több rendet is felfűztek. Ez a gyöngyös szalag azonos volt a leányok haját vagy homlokát ékesítő kócinával vagy gerdánnal. Erre utalnak Imets sorai is: „Ezekén kívül a lányok homlokán 3—4 gyöngyosoros párták (gerdán) díszlenek, melyek onnan idővel a szeretőnek vagy jegyesnek kalapjára vándorolnak át, innen pedig a rézláncok mennek a kölcsönös elfrigyesülés jelvényei gyanánt a leányok nyakára megszámlálhatatlan gyöngyosorok közé. Tehát kinézési és eljegyzési szimbólumok ezek” (72).

A századforduló tájáról való leírásában Rubinyi a kalapdíszítésben megnyilvánuló nemzedéki eltérésekre is utal: „Hosszú hajuk szinte feleslegessé teszi sok helyt széles karimájú kalapjukat, amelyen a nős ember egyszerű veres zsinórt — gerdánt hord, a legény pedig gyöngyosorokat — gejtánt, amit a szeretőjétől kapott” (Ethn 12/1901.169).

Ezenkívül a legények *ablakvirágból* (muskátli) és *pátuluból* (pávatoll) készített bokrétát is tűznek vasárnaponként kalapjuk bal oldalára (66—67. k).

Télen fekete, ritkábban fehér báránybőr kucsmát viselnek (68. k). Tetejét a bárány fejbőrével fejelik be. Régen a fülét is rajta hagyták, s ez — bár a kucsma tetejét betűrték — kilátszott (Lükő, 1935. 61). Ma a legények kisebb, hegyesre szabott kucsmát hordanak. Ennek tetejét betűretlenül vagy betűrve hagyják (Kós, 210).

A férfiak fejrevalói között is előfordult a *féz*. Ezt azonban főleg a románok viselték a XVIII. század végén.

ALSÓRUHA

A férfi ünnepi alsóruha anyaga a háziszőttés *keresztes-vászon* (gyapot- és kenderszálból); az újabb ingeké gyári sárgavászon. A hétköznapi ruhadarabok kendervászonból készülnek, vagy készen veszik őket.

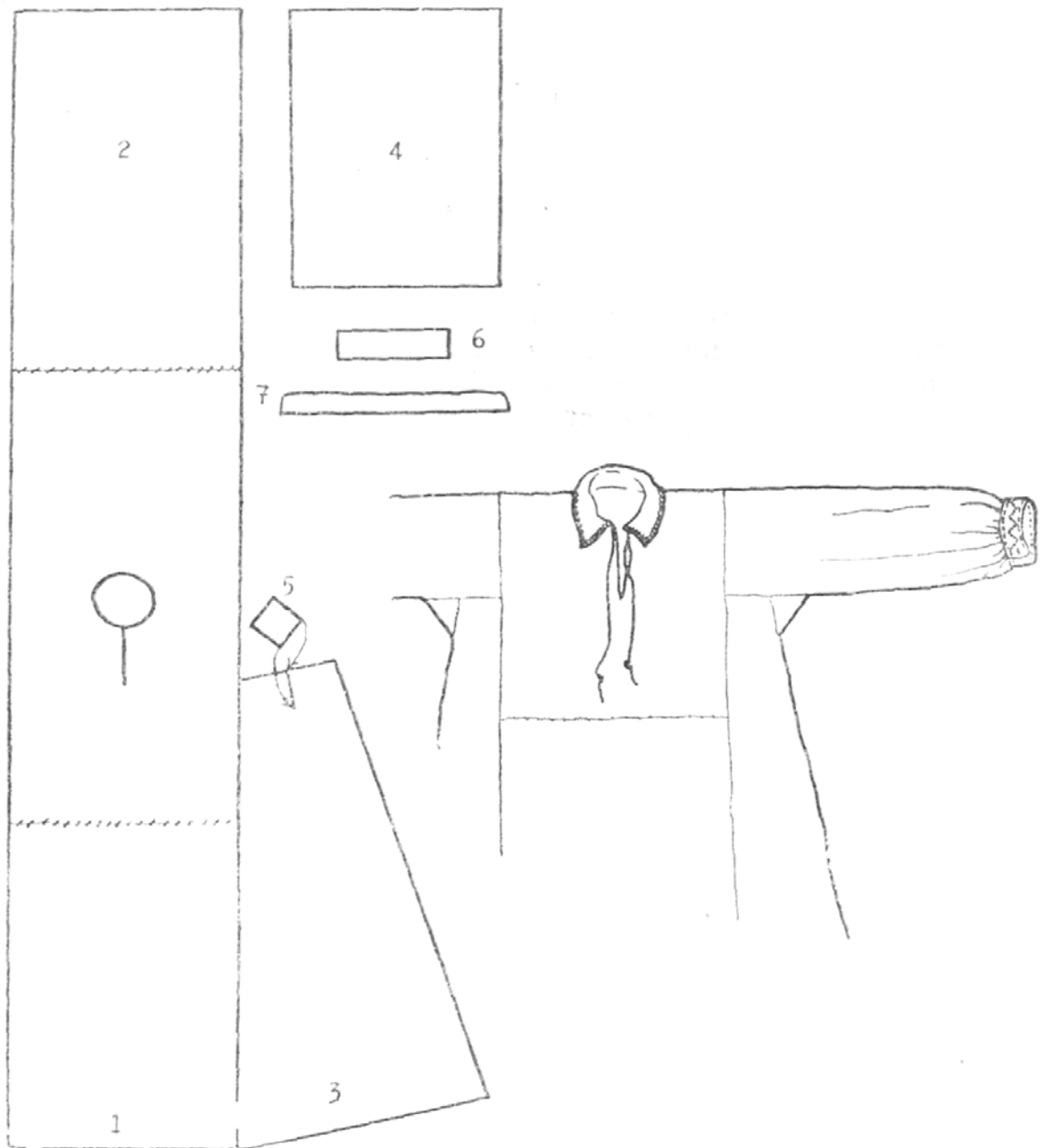
Mint tudjuk, a múlt században, de még napjainkban is túlnyomórészt a csángó asszony szabta ki és varrta meg a hagyományos formájú hosszú *emberinget*, továbbá a *gatyát* vagy *gadzsát*, azaz lábravalót. Ezzel szemben a városi mintára szabott rövid ingeket (*kicsiding*) a varrógéppel dolgozó szabómeszter készíti.

E ruhadarabokra vonatkozólag először Petrás Incénél találunk utalást a férfiruházat darabjainak felsorolásában: „Széles és hosszú ing, szűk gatyá, öv szőrből szöve a' nők' munkája vagy török műv, mellyet ismét széles derék szíjj »Dézső« [így!] vagy keskenyebb gombos szíj szorít derekjokhoz” (24/1326). A moldvai román ingviselettel szemben a csángókénak ismertetőjegye „... az ingnek két ujnyi többnyire egy ujj szélességű gallérja, melly ki vagy veress fonállal hímezve” (uo.). Imets is utal röviden az inggallér megkülönböztető voltára: „a kalugerei csángó ... öltözéke ... kivéven a megkülönböztető jelvények gyanánt általunk még ekkor nem ismert inggalért ... s néha a gyapjú öv kék színét” (31), különben az ing — folytatja — a románokéval teljesen azonos, „szinte térdig érő ümeg, dusan kivarrott (kék, vörös vagy mindkét fejtővel), visszahajló nyakkal (gallérral); ez ismertető jelül szolgál [a román] nyakatlan ümeggel szemben. Dűszű, mely néha el is marad és alatta kék, ritkán vörös, soha el nem maradható moldvai öv” (72). Majdnem szó szerint megegyezik ezzel a leírással a Kovácsé: „Öltözet tekintetében csángó testvéreink a moldvaiak népviseletétől csak keveset térnek el. A férfiak bő ujjú, térdig érő inget viselnek, 2—3 ujnnyi széles veres vagy kék fonállal hímzett (lehajló) *gallérral*, mely ismertetőjele a csángó magyarnak. Dereukat tömötten szőr, kék, vörös vagy zöld szálszerű *öv* veszi körül, melynek rojtos végei oldalfelől az öv fölé helyezett 3—4 ujnnyi széles *tűsző* — csángó elnevezés szerint — »désző« — alul hullámszerűen le. A tűsző és öv között bőrtokba rejtett kést tartanak” (38). A férfingnek e jellegzetességeit — ha elnagyoltan is — jól szemlélteti a tőle rajzolt „csángó legény” képe (3. k).

Az ingviselet jellegzetességére vonatkozólag Rubinyi a következőket figyeli meg: „Ingök kötésben különösen előre visszabugyog s amit úgy magukkal hordanak: pipát, kovát, taplót miegymást, ezt elöl teszik gelebükbe [így!], úgy, hogy a hasukon szinte lelóg az ing” (169).

A csángó férfing szabásában és viselési módjában megőrizte azt a hagyományos formát, mely a délkelet-európai népek ingviseletére, s így a magyar, de főleg az erdélyi magyar ingviseletre a XVIII. századig jellemző volt (MN 1941. I. 405; Kászón, 245). Ennek az ingnek a csángó öltözetben két fajtáját viselik: az egybeszabott és összevarrt alsó-felső részű, és a külön felső és külön alsó részből álló inget.

Az egybeszabott *embering eleje* és *háta* a vászon szélességében egy daraból van és térdig ér (28. r; I. színes; 69. k). Szabásának jellegzetessége a női inggel szemben az, hogy oldalába a hónaljtól lefelé oldalbetoldást, *aszajt*, *aszalkát* (O), *faldurt* (Bf.), *esztányt* (Ka) varrnak, melynek álja az ünnepi ingen egy szél szélességét is eléri, a hétköznapin valamivel keskenyebb (Kós, 1976. 207). Ujját, mely 70—80 évvel ezelőtt még szabadon végződött, és az idősök viseletében ma is így látható, a fiatalság ingen ráncba szedve (*szedés*)

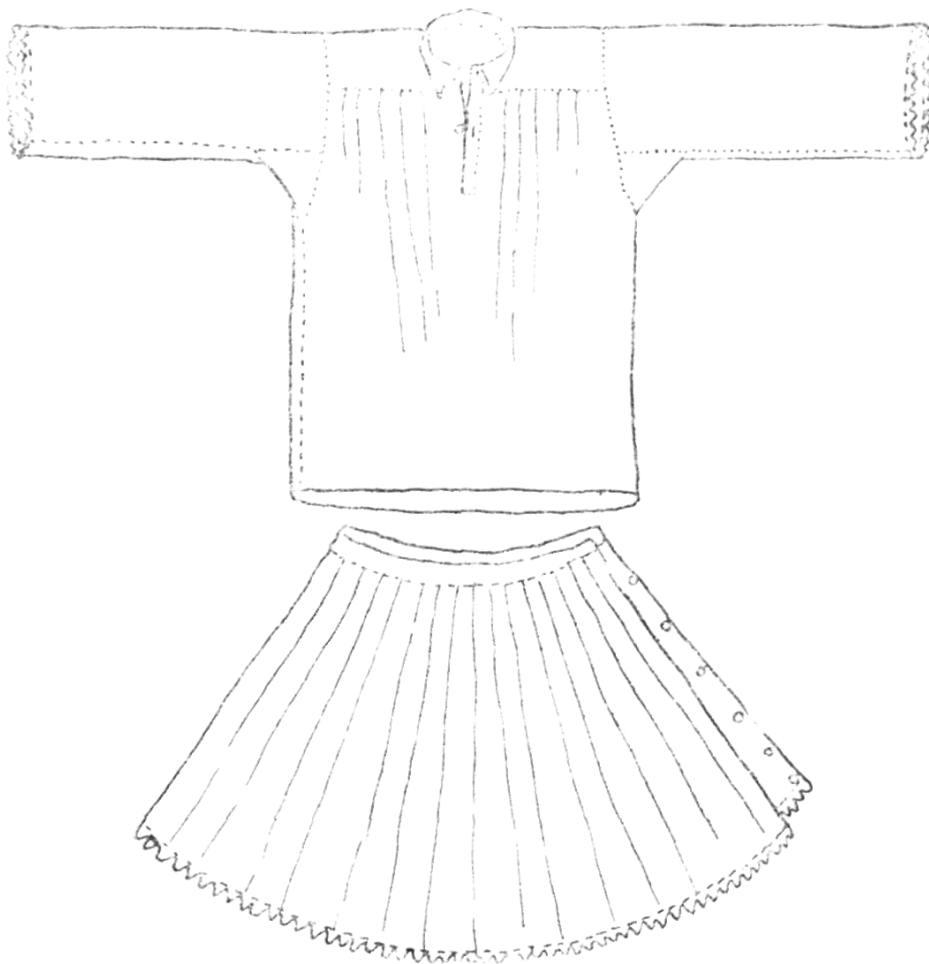
28. *Embering* szerkezete és szabásrajza: 1. *eleje*, 2. *háta*, 3. *aszalka*, 4. *ujja*, 5. *pálha*, 6. *brecár*, 7. *gallér*, Bf.

kézelőbe (*brecár*) fogják és derékszög alakban varrják hozzá az ing elejéhez és hátához, valamint a faldur hasítékába varrt kis négyszögletű *pálha*, *pencik* vagy *páva* betoldásával az oldalbetoldáshoz. A nyak számára kerek nyakkivágás kerül a vászon közepére, melyet „fazékkal mérnek”, vagyis egy fazék mentén vágják körül, az elejét pedig 15 cm-re felhasítják. A hasíték alá erősítésnek kis vászondarabot (*kepák* vagy *proháb*) varrnak keresztbe. A múlt század elején a férfingek gallér nélkül készültek: a nyakkivágást csak beszegték és a hasíték két oldalára varrt színes font gyapjúsinórral, a *boajérral*, *ing-mellkötővel* vagy bezerral kötötték össze. A hétköznapi ingeken ez egyszerű fehér fonalból volt. A kézelő megjelenésével egyidőben az ingekre alacsony —

2—3 cm — kihajtos gallér került; ezt a múlt században ismertetőjelül említik a gallértalan román ingekkel szemben (l. fent). Ma már csak a hétköznapi ingek őrizték meg az ősbibb formát. A galléros-kézelős ingeken a zsinór helyett egy vagy két fülbe hurkolódó *bongot* (gomb) találunk. Az ing tartósságának fokozására a vállrészt alá bélést, a csaknem 1 m hosszúságú *vállazatot* varrták. A vállazatot egyszerű öltéssel *kerpelték* az ing elejéhez és hátához.

A férfiingek másik fajtáját a Tázló és Román vidéki csángók körében találjuk. Itt a nagyünnepekkor (búcsú) és rendkívüli alkalmakkor (menyegző) az előbb ismertetett *kicsi-innapló* — vasárnap viselt — ing helyett a *nagy-innaplónak* vagy szabás után *rokojás-ingnek* nevezett inget viselik. Ez az ing valójában két részből, egy ing- és egy szoknyarészből (*rokoja, pendej*) áll. Az ingrész nagyjából azonos szabású az előbb leírt inggel, azzal a különbséggel, hogy annál rövidebb (60—80 cm hosszú), és oldalbetoldása lefelé nem szélesedő, hanem egyenlő széles csik. Az alsó része, rokolyája 60 cm hosszú, öt szél bőséggű darab, melyet felül korbca húznak össze.

Ennek a kétrészes ingnek egy további változata a szabófalvi nagyünnepi ing (29. r; 70—71. k); ezen az ingrész vállbetéttel (*vállazó* vagy *plátka*), oldalbetoldás nélkül, lobogós ujjal készül, a szoknyarész fölerősítésére pedig nem korbca húzott madzagot, hanem oldalt záródó kapsokat (*buton*) varrnak. Az ingalj nagy lapos ráncait (*fordítás*) fent pántszerű *batájával* varrják le, alul pedig *horbotával* szegik be.

29. Nagy-innapló vagy rokojás-ing, Szf, Kós Károly után.

Ez utóbbi ingfajtát megtaláljuk a románság nagyünnepi öltözetdarabjai között is, és valószínűleg onnan került át a csángóság viseletébe. Különben a román férfiak ünnepi inge a városi mintájú rövid ing (*kicsiding*), mely a magyarság körében kb. a 40-es évek óta van terjedőben: azóta, hogy a városi hosszúnadrágok divata elkezdődött. Míg ugyanis a hosszúinget mindig kieresztve viselték a fehér vászon- vagy posztónadrághoz, a sötét szövetnadrágokhoz ez már nem talált, hanem velük együtt a rövid, nadrágba tűrt ingek honosodtak meg. Ezeket a rövid ingeket városi szabás szerint szabómesterek varrják.

Az ünnepi férfiing díszítését a gallérra, a kézelőre, a mellhasíték két oldalára és az ing aljára varrták. A múlt századi ingeken a gallérra színes (fekete, veres, sárga) gyapjúfonalból négyzet (*ültises*) és keresztszem (*keresztes*) öltéssel különböző mintaelemekből (*páhahím, olvasás, verzelés, csobánhorgos, szenetur*) álló hímet varrtak (VIII. 3 színes; 6. k). Az ingujj szélét, az ing alját és mellhasítékát egyszerű fehér fonallal kivarrt keresztszemes mintaelemek: *kandargós, kereszt, butuk, kakastaréj* díszítették; ezek szélére mindig az egyszerű öltéssorból álló *likatos hím* került. A lészpedi ingeken egyszerű laposöltéssel mértani idomokat (*faszujka hím, eperlevél*) ismételnék meg, melyek a szöttesminták technikáját utánozzák. Az ing alját itt fehér *szálonával* (szálánvarrással) szegik be.

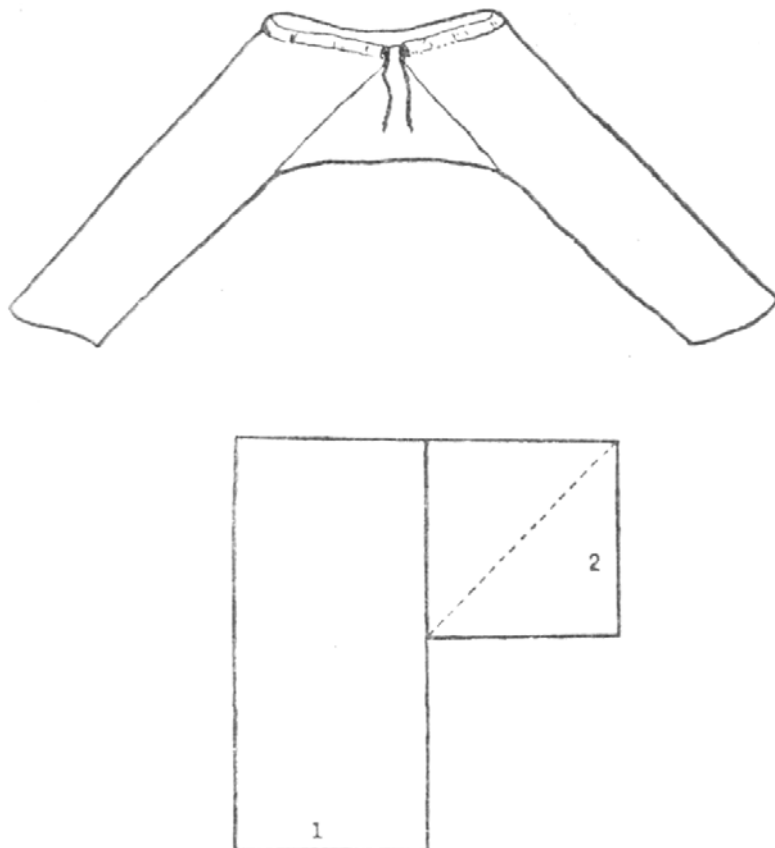
A kézelős ingeket *fejér* és *szárig papusecskával* (sárga gyapottal) hímezik ki, mint a régebbieket. Díszítésükre a hagyományos mintaelemeket használják.

A kétrészes ing gallérját és kézelőjét az előbbihez hasonlóan varrják ki, a szoknyarész alját és a szabad végű ingujj szélét két bolticsipkével, *horbotával* szegik be. A kétrészes román ingek díszítése abban tér el a csángókétól, hogy az ing gallérját, elejét és kézelőjét kívül, a váll és az ingujj összevarrása mentén is függőleges irányban keresztszemes mintákkal hímezik ki, és a szoknyarész alját is ugyanolyan motívumokkal díszítik, az alját pedig házi horgolt csipkével szegik be (70—71. k). A munkanapi és a készen vett ingeken nincs semmiféle hímzés.

Házasságába a menyasszony módja szerint 5—10 ünnepi, 4—5 viselő férfiinget visz magával, ugyancsak ő készíti el¹⁶ a gyapot *nyirelinget* és ajándékozta meg apósát és anyósát az *ipinggel* és *napinggel*. Ezek tiszta gyapotvászonból készülnek, díszítésük a fentiekkel egyező.

Az ing gallérját általában begombolva viselik; néhány éve egyesek városi nyakkendőt is kötnek hozzá. Télen nagy hidegben rendszerint gyapjúsállal, *fulánnal* vagy *fulárral* csavarják be nyakukat.

A férfiöltözet másik darabja az alsót testen viselt *gatyá, gagyá* vagy *gadzsa* (72. k). A viselő *keresztes* vagy *lesászka*, az ünnepi gyapot vagy *panzójka* vászomból készül; szabása mindenütt azonos: 1 m hosszú *szára* vagy *krákkja* végig egy szél bőségű. A két szárát az ülep bőségét megadó négyzet alakú *gatyafenek* fogja össze, melyet *szegre* vagy *kócra* állítva, azaz sarkánál átlósan kettőbe hajtva varrnak be a két szár közé (30. r). A sarkakat helyenként kicsi négyzet alakú vászondarabokkal, *pencikkel* varrják oda a szárakhoz és fent a *gorcához*. Ebbe, hogy fel lehessen kötni, madzagot húznak. Eleje és háta teljesen egyforma, úgyhogy változtatva viselik. Az onyesti csángóság körében néhány éve a városi szabású pántos és gombbal záródó, elől hasított lábravalót viselik. Az ünneplőgatyá szárát beszegik és kék bolti csipkével vagy *likatózással* (lyuggatás) díszítik.

30. A gatyá, galya vagy gadzsa szabásrajza: 1. szár vagy krákk, 2. gatyá-fenek, Bf.

A gatyá nyáron felsőruhadarab (Imets 72; Kovács 38). Hozzá hétköznap bocskort kötnek; ünnepnap bakancsot vagy csizmát húznak. A gatyá szárát a bakancson kívül hagyják, a csizmába pedig bedugják. Aránylag szűk és hosszú szára viseléskor a lábon vízszintes ráncokat vet. A románoknál ez a viselési mód még hangsúlyozottabban érvényesül, mert a gatyá szára náluk a csángóikénál csaknem 40 cm-rel hosszabb, és ezt a többletet a lábszáron ráncokba rétegelik (Florescu 22). A hozományba vitt lábravalóik száma és minősége az ingekével egyezik meg.

Az inget viseléskor széles, gyapjúból szőtt (*ő* vagy *ü*) csavarják körül és csatos, régen óngombokkal kirakott szíjjal (73. k) vagy helyenként (L, Gy) a nőkéhez hasonló gyapjúövvel kötik le. Erre vonatkoznak Petrás szavai: „...a’ szőtt övet pedig fehér onbul öntött gombok díszítik, keskeny hosszú szijra rendbe fűzve, ‘s ezzel derekjokat szoríttyák; mellyeket alabastromba metszett formákba magok készítenek” (24/1326). Kovács is utal erre: „derekukat pedig tüzön kívül fehér óngombokkal díszített hosszú szíj övedzi” (39). Vannak olyan falvak is (pl. Pu), ahol csak a keskeny gyapjúövet kötik fel az ünnepi ingre. A férfiak öve a nőkével egyezik meg, csak a fiataloké hosszabb (30 cm hosszú), az időseké fele ekkora rojtokkal (*őrost*) készül. Ez a különbség mindössze néhány éve tapasztalható. Az öv viseletében falvanként inkább a rojtok elrendezésében van különbség: a klézseiek az öv rojtjait hátul kétoldalra, a nagypatakiak, bogdánfalviak és a kalagoriak a hát közepére rendezik el (74. k). A nagypatakiak övrojtjain — akárcsak a románság keskeny szedetttes övein — cigája-gyapjúból készített *bongok* (gombok) függenek. A

szegényebbek körében, amióta a gyapjúfonal megdrágult és nehezen megszerezhetővé vált, a művesnapi öltözethez kenderszöszből font, házilag festett csepűöveket viseltek.

FELSŐRUHA

A férfi-felsőruha anyaga, a nőkéhez hasonlóan, a gyapjas bőr, a házi-szöttes posztó, újabban a gyári szövet és a vastag flanell. Hagyományos módon a férfi felsőruháját is az asszony készítette el, s csak a bőr kidolgozását és öltözetdarabbá formálását végezte a hozzáértő kismester. A kismesterek szerepe a felsőruha elkészítésében különösen a századfordulótól válik jelentősebbé, amikor a különböző gyári textilanyagok elterjedése és térhódítása következtében a férfiöltözet új darabokkal egészül ki.

A csángó férfi felsőruházatát a felsőtestre öltött bunda- és kabátfélék, továbbá a kötött ruhadarabok és az alsótesten viselt nadrágfélék alkotják. Ezek közül nem egy (keptár, szoknya, a kötött ruhadarabok) mindkét nem viseletében teljesen azonos. Itt tehát csupán azokra a jegyekre mutatunk rá, amelyek a férfiöltözet szempontjából sajátosak és az öltözetdarabra jellemzők.

Bőrruhadarabok

A női öltözetben már megismert és a múlt századi forrásokban is említett (l. fent) bőrruhákon (keptár, kozsók) kívül, melyek közül a keptár díszítésében is teljesen azonos (4. k), a férfiak öltözetében még megtaláljuk a régebbi bőrmellrevalót, a *mejjes keptárt*, amely elöl csak a nyakkivágás alatt van 10—15 cm-re felhasítva és a vállon meg oldalt gabolódik. Díszíteni elöl a nyakbe-vágás mentén az áll alatti részt, az alját és körben a karkivágást szokták (VIII. 4. színes). Díszítésére a már leírt hullámvonalas (*kandargós*) hímet alkalmazzák, amely fölé egy-két sorban még keskenyebb zsinór vagy pontszerű hímzésdísz (*bodzabél, cseresznye, légy*) kerül. A zsebre *likatos* (lyuggatott) bőrszegőt varrnak, a felvarrás mentén pedig különböző színű (fekete, vörös) keresztöltéses hímmel (*kerpinyára*) varrják körül.

A férfikozsókat a nőkével szemben szűkebbre szabják, vagyis aljába kevesebb bőrt tesznek, díszítésként pedig csak egyszerű elemekből álló *ódalhímet* és *szélhímet* varrnak. Szélhímmel varrják ki a vállösszevarrás és az ujjbevarrás felső felét is (75. k).

A *mejjes keptárok* ma már inkább a hétköznapi öltözetben láthatók; ezeket nem hímezik ki. Helyettük az ünnepi viseletben az elöl végig hasított, a nőkével teljesen azonos keptárokat (*kerek-keptár*) és az olcsóságuknál fogva 1940 óta egyre jobban tért hódító szöttes és kötött ruhadarabokat csináltatják és viselik.

Szöttes és kötött felsőruhák

A szöttes felsőruhák múlt századi egyetlen viselt fajtája a női posztókabáthoz hasonló köpenyegféle, a *férfiszoknya* volt. „A’ felső ruha pedig — írja Petrás — fehér vagy fekete szoknya (zeke), melynek kék vagy fekete ‘sinórral különféle karikás ékessége ismertető jelül szolgál, a’ Moldoványok előtt” (24/1326). Csaknem szó szerint megegyezik ezzel Kovács utalása is: „Felül fehér vagy fekete szűrposztóból készült, karikásan zsinórozott, zeke alakú kö-

penyt viselnek” (39). Rubinyi meg így jellemzi ezt a ruhadarabot: „Ő náluk a szoknyát télen hordják, jobbadán csak a férfiak; amolyan ... daróckabát ez, amelyik csípőben szűkebb és térden alól ér” (169).

Ez a köpenyeg a nőitől csak díszítésében különbözött. A férfiszoknyát ugyanis csak egyszínű (fekete, zöld vagy sárga) zsinórral zsinórozták az összevarrások mentén és az ujjak alján (76. k). A férfiak általában *kiőltve* (felöltve) viselték. Viselete kb. 30 évvel ezelőtt még általánosnak mondható, azóta csak egy-egy idős ember veszi föl téli nagy hidegben.

Fiatal házasok és legények körében helyette a női öltözetből már ismert rövidebb, a városi felsőkabátok mintájára készített *szurtukok*, *kurtiszoknyák* vagy *szoknyák* terjedtek el (77. k). Ezek szabása a nőkéivel teljesen azonos, csupán díszítésükben volt némi eltérés: a férfiszurtukoknak rendszerint saját — általában sötétbarna — anyagból készítenek kihajtott gallért. A gallér szegélyét, valamint az ujjak felhajtott kezelőjét és két ferdén vágott zsebét fekete laposzinórral szegik be. Helyenként (O), hogy melegségét fokozzák, flannel- vagy gyapjúbéléssel látják el (*blenilt szoknya*), és nyakára barna prémes gallért tesznek (*blánás mender*).

A laposzinór-díszén kívül helyenként díszítésükre gombolyagzsinórból formált vitézkötés (*kolcina*, *csopleág*) van, melyet a gombokhoz, a zsebek felső szegélyére és az ujjak végére varrnak.

Ujjatlan fajtáját, a *mintyánkát* Onyest környékén az idősebb emberek viselik.

A posztó kabátfélékhez télen készen vett gyapjú *nyakkötőt* (sál) hordanak.

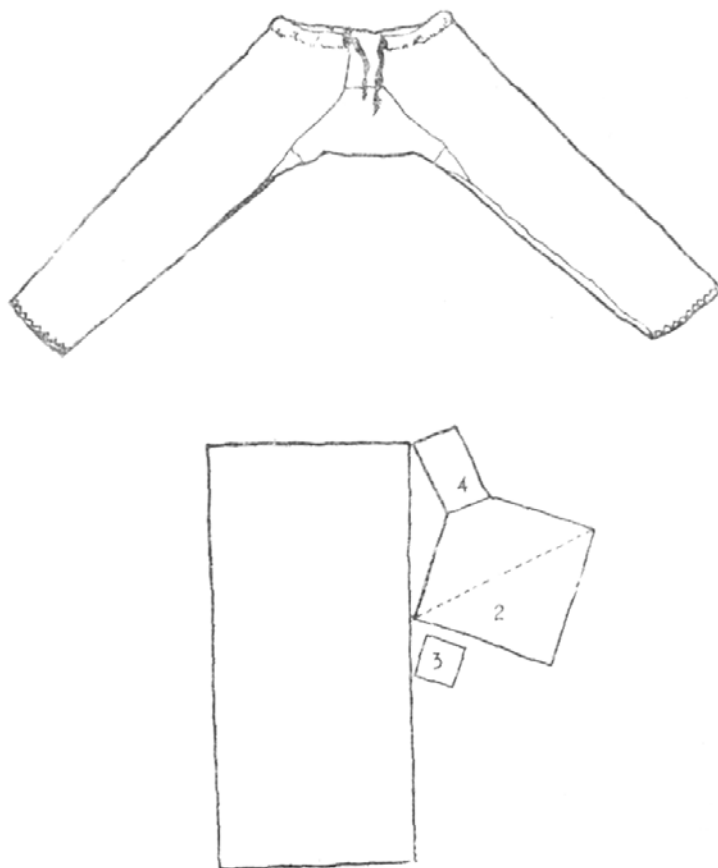
A polgári viseletből került a csángó férfiak főleg ünnepi öltözetébe a rövid bundafélék pótlására a mellényszerű posztó *veszta* vagy *zebon* (78. k). Ilyent régen csak a „gyák” (diák, kántor) viselt, s ezért *gyákkeptárnak* (diákkeptár) is nevezték. A férfiak körében általánossá kb. 40 éve lett. Ezt is, mint a többi újabb keletű ruhadarabot, a szabó-kismesterek készítették. Letűrt gallérral szabták, melyhez a mellrészen kihajtott varrtak. Két — lent kétoldalt — vagy négy — lent és fent kétoldalt — zsebet tettek rá. Díszítésre szegőnek fekete lapos selyemzsinórt és kerek gombolyagzsinórt használtak. Ezt a szegés mentén hullámvonalasan varrták rá. Melegben az ingen felsőruhaként, hidegben a posztófelsőruha alatt alsóruhaként viselték.

Ugyancsak a bőrruhadarabokat, valamint az alkalom szerint viselt vászon *kemeszojt* (l. fent) voltak hivatva pótolni az utóbbi negyedszázadban a városi kötött ruhadarabok hatására elterjedt kötött kabátok, a *kötött flanyélák* vagy *flánerek* (79. k) és a vasag flanellből készülő kiskabátok, a *motton flanyélák*. Ezek is nagyjából a már ismertetett női ruhadarabokkal egyeznek meg, s csak az a különbség köztük, hogy a férfiak kötött kabátja általában zsebbel és gallérral készül. Ezt kereken kötött csipkével (*virág kereken*) szegik be. A nőekkel ellentétben, a férfiak általában fehér vagy szürke színben hordják.

Nadrágfélék

A vászonlábravalón kívül a csángó férfi hidegebb időben háziszöttes posztólábravalót visel. Ennek az idők folyamán több fajtáját hordták. Legősibbnek tekinthetjük a *harisnyát*. Erre utalnak a múlt századi leírások is: „... gyapjuszővetű nadrág, mellyet *harisnyának* neveznek” (Petrás 24/1326). Imets máiegyik jellegzetességére is figyelmeztet, amikor a kalagori „csángó atyánkfia” öltözetét leírja: „a bokánál moldvaiasan ráncokba rotyyanó harisnya-nadrág

félíg ványolt fehér posztóból” (44), majd később a klézsei viselet ismertetése során megjegyzi: „[Viseletük] nyárbán nadrág szabású gatyá, téiben ... harisnya dús bokarácokkal, éppen mint a gyimesi csángóknál” (72). Még többet tudunk meg a harisnya viseletéről Kovács leírásából: „Lábszáraikat nyárbán szűk gatyá, téiben idején gyapjuszövetű *harisnya* fedi, melyet azonban boka táján bocskorszíjakkal le nem szorítanak, mi által nadrágjok — kivéven akkor, midőn csizmát húznak — pantalon szerű alakot ölt” (39). Ennek a harisnyának a csángóság körében elvéve ma is viselt fajtáját a mostani szűk nadrág-félék őséneke tekinthetjük, mert fenékrész nélkül, csak szárákból áll (80. k).¹⁷ A szárához 1—1 m hosszú posztó szélességű darab kell, és a szárat külön-külön kis darab madzaggal, *csinkótával* erősítik föl a vászonlógatyához, oly módon, hogy a madzagok végébe kis rongyocskát kötnek és ezt dugják be a gatyá korca alá (32. r). Ez az ősi harisnyafajta az 50-es években a szegényebbek körében a munkanapi öltözethez tartozott (Np). Régen, amikor a hosszú posztókabátok divatoztak, általános volt. Valószínű, hogy a posztókabátok megrövidülése, valamint az, hogy a katonaságnál az inget a nadrágba betűrve kellett hordani, okozta, hogy az alsótest melegebben tartása céljából és hogy a gatyá ne lássák ki, a szárához fenékrészt kezdtek toldani, s ezzel a harisnya (lábszárvédő) nadrágformát kapott.¹⁸ Ezeket a fenékrészes nadrágokat a múlt század közepén még harisnyának, a század végétől pedig *icárnak* nevezik (31. r; 81. k; Márton, 1972. 331).

31. *Icár* és szabásrajza: 1. szárá vagy krákkja, 2. feneke, 3—4. pencik vagy páha, Bf.

32. A fenékrész nélküli *harisnya* fölerősítése *csinkótával*, Np.

Az icár ványolatlan vagy félig ványolt fehér cigájagyapjából (az ünnepi) vagy curkájából (a hétköznapi) készült. Méreteiben és szabásában is általában megegyezik a vászonlábrával (Kós, 1976. 208). A fenékrész elejének és hátának egyformasága lehetővé teszi, hogy az icárt is forgatva viseljék, vagyis mindkét fele egyformán kopják és piszkolódják. Felerősítése a gatyáéhoz hasonlóan történik.

Az ünnepi icár díszítésére a szárok alját *megkondorgatják*, vagyis régen kézzel (40. k), újabban géppel *fekete kerpinyára* (hullámvonalas) hímet varrnak rá (82. k).

Ma az icár már csak az idősek és a völegény esküvői, tehát alkalmi ruhadarabja. Helyette az első világháborútól kezdve fokozatosan az olcsóbb és kevésbé kényes, szürke háziszóttos posztóból, városi mintára készülő *bufántot* (83. k) vagy újabban mellette a gyári szövetből készülő hosszúnadrágot, a *pántalont* viselik.

Az icár szárát a csizmába fogják be, bakancshoz pedig szabadon hagyják. A bufánthoz, ha bakancsot vesznek, *kelcunt* húznak. Ez a lábszárat egészen befedi. Az onyesti és a környékbeli bricsesz nadrágok szabása a székelykéhez hasonlít, mert szárának felsőrésze kiszélesedik, míg a Bákó környékieké a harisnya egyenes szabását őrizte meg.

Nyáron vászon *gatyát* viselnek felsőruhaként. A viselő tiszta kendervászonból, az ünneplő gyapottal kevert *kenderszálú-vászonból*, esetleg *felemásos keresztés-vászonból* készült. Hozzá kb. 1—1,30 m hosszú, 2 db 1—1 szél szélességű vászon kellett a két szárába. Ezeket egy fél szélből szabott négyzet alakú *gatyafenékkel* fogták össze egymással. Felül, visszahajtott korcába madzagot fűztek. Jellegzetessége, az tudniillik, hogy a lábszáron és a bokánál „dús ráncokba rotytan”, hosszúságából adódik, mert jóval hosszabbra szabják, mint a lábszár. Az ünneplőgatyá szárának alját Szabófalván kék bolti csipkével is szokták díszíteni.

LÁBBELI

A csángó férfiak lábbeliviselete alkalom és viselője anyagi helyzete szerint változott. A múlt századi források kétféle férfilábbelit említenek: a *bocskort* és a *sarut* (csizma). Petrás csak éppen felsorolja őket: „[lábbelijük] bocskor vagy csizma, mint az érdek hozza” (24/1326). Imets már valamivel többet mond, mert e lábbelik viselésének alkalmát is megnevezi: „Vasárnap többen rövid szárú csizmában, többen pórázos bocskorban” [ti. járnak: 72]. Kovács pedig csak a nadrágviselet kapcsán (l. ott) közvetve hivatkozik a férfi lábbeliviseletre (39); a tőle rajzolt képen, a „csángó legény”-en stilizált bocskor látható (3. k.).

A lábbeliviselet időközben megváltozott, mert a századfordulótól újabb lábbelifajták (bakancs, félcipő, szandál) jelentek meg.

A múlt században a legáltalánosabb lábbeli a bocskor volt. Munkanap nyáron mezítláb, télen bocskorban jártak. Az 50-es években is a bocskor a legelterjedtebb munkanapi lábbeli (84. k). A nőkével azonos bőrbocskorok mellett a 30-as évektől terjedtek el a *gumabocskorok*. Ezeket vásárokon és üzletekben szerezték be. Mellettük, az utolsó néhány évben, a gyári *gumasandál* (sárcipőszerű) a másik hétköznapi lábbeli, melyet hűvösebb időben hordanak. Általában meztelen lábra húzzák. Ha ünnepre is bocskort kötöttek — különösen a szegényebbek —, a lábszárat a vászonkapcán (*petyik*) kívül még egy tiszta, fekete fonallal szegett, fehér posztódarabbal, a *borítóval* csavarták be, és erre tekerték rá a *pórászt* vagy a 20-as évektől a *bocskorszíjat* (57. k).

Az ünnepi lábbeli az első világháborúig a *saru* (csizma) volt (1, 74. k). Ennek az utolsó 80—100 évben a falusi kismesterek a hozzávaló bőryanag minősége szerint több fajtáját készítették. A legrégebbinek a két oldalán varrott puhaszárú ványolt csizmát tekinthetjük. Ennek szarát felül kb. 8 cm-re le-túrták. A csizmafej „egyenes kálup”-ra (egyforma kaptán) készült, rávarrott talppal és kb. 4 cm magas sarokkal.

A századforduló táján terjedtek el a kétrészes, külön szár- és fejrészből összevarrt keményszárú, ún. *botfarok-csizmák*, melyeket *blank* bőrből készítették. Ezek szarát hátul varrták össze. Végül a 20-as évek óta viselik a bélelt szárú, bokszbőrből készített *oficeresz-csizmákat*. Ezeket a katonaság csizmái mintájára készítették. A csángóság körében — a románság csizma-viseletének mintájára — a *kerekszárú-csizmák* terjedtek el. A székely telepes községek férfilakossága viseli az elől kivágott *magyarszárú-csizmát*.

1920 után a csizma mellett az ünnepi viseletben az olcsóbb bakancsok (*bokáncs*, *papucs*) terjedtek el (69, 73. k). Ezeket később a nők is viselni kezdték. Ma ez a lábbeli mondható általános ünnepi lábbelinek, mert a kereskedelem révén mindenki könnyen hozzájuthat.

A csizma és a bakancs alá kapcát és gypjúharisnyát (*kelcun*) vesznek.

A hosszúnadrág viseletével együtt, kb. 10—15 éve, városi félcipőben is járnak. Ezt azonban még csak a hosszúnadrághoz húzzák fel.

A VÓLEGÉNY ÖLTÖZETE

A *nyirel* lakodalomkor mindig kucsmát visel. Kucsmáját az „onokák” — az unokatestvérek — ebből az alkalomból búzakalással, virággal, pénzecskével és pávatollal ékesítik föl. Ezeket a menyasszonya felkerpázásáig viseli, ak-

kor keresztapja lefosztja kucsmájáról, jelezvén, hogy most már többé nem „nyirel”, hanem *új ember*. A kucsma feldíszítésével egyidőben készítik el a *nyirelpácát* vagy *virágospácát* vagy *beltágot*. Mindkettőre kendőcskét (*servet*) kötnek. A nyirelpácát a legény leányrokonai (*véza*) különböző virágokkal díszítik fel: szárított *nagybotú virággal*, *szászfűvel* vagy *gyopárral*.

A kendőcskének vagy servetnek nagy szerepe van a lakodalomban: ezzel ajándékozzák meg a lakodalmi előkészületben segédkező rokonságot, a „mozsikásokat”, akik ezt hegedűikre kötik. Ezzel díszítik a vőlegényt is: a nyakába kötnek egy szépen kivarrt servetet. Ez azt jelenti, hogy „a nyaka után van még egy nehézség: a felesége, akire gondot kell viselnie”.

A vőlegény öltözete az erre az alkalomra varrt finom gyapotingból (*nyireling*), keptárból — ezen télen a kocsók —, icárból és csizmából áll.

III. ÉKÍTMÉNYEK ÉS KIEGÉSZÍTŐ RUHADARABOK

A csángó női és férfi ünnepi öltözet díszítésére és kiegészítésére valók főleg a fiatalok öltözetében található különböző ékítmények. Ezek közül a női öltözetben különösen jellemző a gyöngyöknek (*csigisoare*) nagymérvű használata. Gyönggyel díszítik a haját és a nyakát. A múlt században a haját hétköznapi is különböző apró tarka gyöngyökből (*olvasógyöngy*, *viziző*) kivarrt füzérral kötötték le (*kosica*: 8. k). Ma ezt csak ünnepnap teszik föl, és a haját a homlok fölött kötik át vele. Ez a *sujta*, *kicsi kócina* vagy *metecsel*. A leány maga készíti el, és ajándékozza meg vele kedvesét, aki ezt több rendben ünnepi kalapján viseli (1. fent, 66. k). Ezt csak a leányok hordják, s ha kendőt tesznek fejükre, úgy kötik, hogy a gyöngyfűzér elöl kilássák.

A nyakra is több — hat-hét rend — különböző gyöngysort kötnek (2, 5, 7, 8. k). 30—40 évvel ezelőtt ezek még mellig értek, azóta megrövidültek, és csak az ing nyakát veszik körül. A nyakon viselt gyöngyöket *hurmuznak* (fehér, zöld, veres színű hólyaggyöngy) nevezik (85. k). Ugyancsak a nyakon viselik a 20—30 apró alumíniumpénzecskekből (*bonuc*) álló *szálba-füzért* és Szűz Máriát meg Józsefet ábrázoló, egy éremből álló *parecskát* (13. k). A kedvesétől kapott gyöngyfüzéért a legény *szárig szermából* csinált finom láncocskával lepte meg a leányt, aki ezt a gyöngyökkel együtt szintén nyakában viselte. „Nyakok körül — írja Petrás — igen sok rendű, különféle színű gyöngy füzérek lengnek, a’ legközségesebb apró gyöngyből. Hátaikon pedig övezetyükig lógnak minden színű keskeny szalagok, mellyeknek egyenlő hosszúságú végeiken színlett arany ‘s ezüst pénzecskek villognak” (22/1326—7). Erre vonatkoznak Imetsnek a női hajviselet és a férfi fejrevaló-viselet leírásakor fentebb idézett (400) sorai is, valamint Rubinyi jellemzése: „A leányok már cifrábbak. A nyakukban rengeteg sok a *kaláris*, a lánc (már ti., akinek szeretője van, mert a láncot, kalárist a legénytől kapja a leány, viszonzásul a gejtánért), hogy egészen eltakarja ingüktől amúgy is teljesen elfedett mellüket” (169).

Fülükben hétköznapi is *árdzsint-csercselék*et hordanak (85. k).

A nagyleányok a múlt században ünnepnap a hajukra hátul 3—4 rend keskeny, tarkamintás selyemszalagot kötöttek, melynek alját apró futtatott ezüstpénzecskek díszítették, amint Petrás tudósít (22/1326—7).

Elmaradhatatlan ünnepi ékítmény a különböző virágokból (*őszirúza, csipkerúza, kámfor, buszjúk, kereklevelű* vagy *ablakvirág*) összeválogatott kicsi csokor, melyet ünnepnap a leány kezében magával visz, a legény pedig kalapjába tűz (1. k). Ha ügyes, akkor még néhány pávatollat is szerez melléje. A pávatoll-ékítményről Rubinyinál találunk említést: „Fehér kendő van a *gecájukon* ... vagy fehér fátyol libeg le róla, amely alól felén villognak a hajon lógó talmi arany, ezüst szálak. Fülüket gyakran pávatollak takarják s fejükön, amelyről tarka szalagokon csörögnek le a rézérme, átlukasztott pénzek, valóságos gyöngykorona ékeskedik” (169; 8. k).

Az ünnepi viseletben található egyes ékítményeknek az öltözet díszesebbé tételén kívül jelképes társadalmi szerepe is van: jegyek a legény és a leány között kialakuló érzelmi kapcsolat kifejezésére. „Ha a legény táncban, guzsalásban, kalákában megismerszik egy leánnyal sz szereti, azt mondja a leánynak: »Ha te isz szeretsz, adj nekem jegyet.« A jegy Bogdánfalván egy *szervetből* (kendő) vagy *matacséliből* és *cigájéből* font szalagból áll. Régen a leány *eszgárda, kócina* (Bf), *gerdicca* (L) nevű bokrétát adott, melyet az olvasó apró gyöngyszemeiből készített. A lészpediek szerint ezt azért hagyták el, mert »nehéz volt a kalapon«. A legény még ott a táncban s azután is minden vásárnap egészen házasságáig felteszi a jegyet a kalapjára, s azt mindenki észre is veszi, és mondják: »Na, Pál János szereti a Farkas Péter leányát.«, (Kós, 1976, 217: 21. jegyzet).

Mindkét nem munkanapi öltözetének kiegészítésére való a háziszöttes egyszínű vagy csíkos gyapjú *tarisnya*, melyben a mezei vagy egyéb, a háztól távol végzett munkához szükséges élelmiszert viszik. Súlyossága szerint a vállon átvetve vagy a vállra, esetleg munkaeszközre (villa, gereblye, kapa stb.) akasztva hordják (86—88. k).

IV. A HALOTT ÖLTÖZETE

A halott öltözete különbözik az élőétől. A leányhalottat kibontott és leeresztett hajjal, az asszonyt csak befont és felkötött hajra tett *kerpával*, a férfit hajadonfőtt ravatalozzák fel. A leányra *feketés* vagy piros-feketével kivarrrt *inget* és *főiát* vagy azelőtt *pestimánt*, az asszonyokra *fustát* adnak.

A férfigalottat a szíj helyett *bernéccel* övezik fel. A halott kezére vékony *ivus gyortyát* csavarnák, lábára fehér kötött harisnyát és papirospapucsot húznak.

A hozzátartozók öltözete is különleges halálesetkor. Ha leány vagy legény halt meg, leánytársaik, a *korácsik* a gyász jeléül leeresztett és szétszórt hajjal kísérik a temetőbe (Petrás 18/1324); a leányok hajukba virágot tűznek. Ezeket a temetés alatt a legénytől vitt virágos pálcákra erősítik és behantolás után a sírdombra szórják.

„Ha falusi ember hal meg — olvassuk Dimitrie Cantemirnál¹⁹ —, fiai hat hónapig hajadonfőtt kell járjanak még tél közepén is, hajukat és szakállukat meg kell növeszteniük, és nem szabad befedni fejuket, bármilyen hosszú útra kellene is indulniok. Ugyanezt tették hajdan az előkelőbbek is 40 napon át, most azonban elhagyták ezeket a babonákat, és megelégszenek azzal, hogy gyászruhát öltsenek és hosszú haját eresszenek. Amikor a falusi leány-

testvének fivére hal meg, hajfonatából levág valamennyit, a sírra szúrt keresztre függeszti, és egy egész évig örökdi, nehogy leessen vagy elvigyék. Ha ez mégis megtörténik, másik hajtincset tesz helyébe.”

V. AZ ÖLTÖZET TISZTÁNTARTÁSA ÉS ELRAKTÁROZÁSA

Az öltözet tisztántartása mosással (*lugzás*) történik. Évenként általában háromszor-négyszer szokták az alsóruhát kimosni, ami azt is igazolja, hogy mind az ünnepi, mind a hétköznapi öltözetben több rend alsóruhájuk van.

Nyáron általában a szabadban: kútnál vagy patak, folyó mentén végzik a lúgzást, mert hozzá sok víz kell. A mocskos ruhát előbb *lugzóba* vagy *deberbe* (fakád) teszik, hogy két-három óráig ázzék, közben jól égő *vinyikével* (venyige) szabad tüzet raknak és üstben vizet melegítenek (89. k). Ezzel a meleg vízzel kezdik locsolgatni a lúgzóra tett *hammast*, vagyis a hamuval teleszórt erős vászonruhát. Vigyáznak arra, nehogy az első alkalommal *lesüssek a hamut* (leforrázzák a hamut), mert így erejét veszti. A lúg a ruhát átjárja és a lúgzó alá tett üstbe csorog, melyet, ha megtelt, újból a tűz fölé tesznek. Három-négy óráig folyik a lúgzás, azután *kiszórják* (kiveszik) és a patak vizében *sujokkal megsulkozzák* (kisulykolják), *törzsölik*, csavarják, majd a gyepen *elтерítik*, hogy *asszék meg* (száradjon meg). Hazaviszik, a *hijuban* vagy a *kamarában*, *kijjérben* (*killér*) *elrételik* (kiterítik) és magától *kisikul* (kiszimul). Télen otthon végzik ezt a műveletet az *eresztékben* (eresz), ahol külön erre a célra épített *lugzókatlanban* gyűjtanak be.

Lúgozni csak a hétköznapi ruhát szokták, az ünnepi ingvállas ingeket fonákjukra fordítva csak nyáron mossák langyos szappanos vízzel. Az egyéb ruhadarabok közül mosással tisztítják a durva gyapjúkatrincát (cigáját és a selymet nem), valamint a pestimánt és a fustát.

Az öltözetdarabok elraktározására a *láda* és az „odáj”-nak (szoba) az ajtóval szemközi fala mentén felfüggesztett rúd szolgál. Ládában tartják általában az alsóruhát és a szöttes kendőket, a rúdon pedig a többi felsőruhát. A ruhanemű elraktározásának módozataira Kós leírását idézzük:

„A lakás berendezésének e legősibb rétegével (ti. a tűzhellyel, a paddal stb.) egyidős a belső fal mentén, a gerendákhoz madzagokkal felkötött hosszú *rúd* (Kós, 1976. 70—72. r), amely nemcsak szárító, hanem legfőbb *gúnyatartó* bútor is. Végeire akasztva *tarisnyák*, rajta átvette meg egyéb *gúnya*, *saru*, szöttes található. Ahol mindkét ablakmentén rúd van, ott a belsőre tarka szövésű gyapjú *rúdravalót* vetnek, a tűzhely felőli meg inkább szárító. A gúnyanemű gyarapodásával a rúdra nem férő darabokat a tisztaház ablak közti sarkában, a padra helyezett *bikfa ládában* [uo. 82. r], vagy a 80—100 éve általános, festett *barassói* (brassói) *ládában* (Bf) tartják [uo. 75—76. r], amelynek tetejére tornyozzák fel az eladó lány vagy fiatalasszony *rongyáját*, *zesztréjét* (szöttes pokrócokból, festékesekből, lepedőkből, párnákból álló kelengye)” (194).

Az ünnepi inget használat után kifordítják, ujjait mellére hajtják és kettőbe hajtva a nyakrésznél fogva felgöngyölítik (90. k). Így teszik a ládába. A kendőket is fonákjával kifelé négyzet alakúra hajtogatják össze.

A szoknyaféléket keresztben háromba hajtják, és a rúdon átvette tartják. Ugyanitt találjuk az öveket, bernécet és a kifordítva elraktározott bőr és posztó felsőruhadarabokat is.

VISSZATEKINTÉS

A moldvai csángóság öltöze, amint az ábrázolásainkból is kitűnt, hű tükrözője azoknak a gazdasági-társadalmi hatásoknak, melyek ezt a népcsoportot a századok folyamán érték. Az öltözetnek mint a népművészet egyik megnyilvánulási formájának tanulmányozásából több értékes tanulság vonható le a hagyomány és újítás, a népi kölcsönhatás, a falu és a város kapcsolatának kérdése szempontjából.

A moldvai csángóság gazdasági-társadalmi helyzeténél fogva hagyományos öltözetében megőrizte azokat a formákat, amelyek a XVII—XVIII. században Délkelet-Európa több népcsoportja öltözetének közös elemei voltak. A feudálizmusból a kapitalizmusba való átmenet, a kapitalizmus emelkedő, majd hanyatló szakasza e népcsoportok kultúrájában különböző változásokat idézett elő. Ezek a népművészetnek, így a népi öltözetnek is sajátos, a népcsoport gazdasági-társadalmi rendjétől függő átalakulásához vezettek. Ennek következtében nemcsak a hagyományos öltözet maradt fenn napjainkig, hanem a csángóság sajátos népművészetet, öltözködési stílust alakított ki magának, mely a réginek és az újnak sajátos hasonításából, összeötvözéséből keletkezett.

A mai csángó öltözet tehát a hagyományosan megőrzött és újabb (székely, román és ukrán) formákkal, elemekkel gazdagodott népművészet terméke. Ez a népművészet átvészelt a kapitalizmus bomlasztó korszakát, s a magyar népcsoportok közül talán a legszívósabban állt ellen a századfordulótól egyre nagyobb mérvű kulturális-művészeti átalakulásnak, mely az öltözködés terén a viseletdarabok megsokszorozódása és szétválása, meg a hagyományos formák átalakulása folytán, sok helyt az öltözet sajátos népi jellegének csökkenésével, sőt teljes eltűnésével járt. A csángóság művészi teremtő kedve minden lehetőséget és módot felhasznált, hogy ötletes megoldásokkal a hiányokat pótolja és művészi alkotó vágyát népi kultúrájában, így öltözetében is kifejezze.

Az utóbbi évtizedekben megjelent és olcsóságuknál, gyors előállíthatóságuknál fogva rövid idő alatt elterjedt gyári anyagú és városi mintára szabott ruhadarabok még inkább csak az alkalmi és hétköznapi viseletdarab szerepét töltik be, és a hagyományosat még nem szorítják teljesen az ünnepi és nagyünnepi viseletbe.

A csángó népművészet ma is él és virágzik: a népművészet csaknem minden egyes területe (kerámia, hímzés, szövés, öltözet stb.) napjainkban már a könnyűipar termékeit igényli. A népművészet fejlődéséhez és teljes kibontakozásához már szinte nélkülözhetetlen a félkészáru: az öltözködésben az öltözet anyagát alkotó és díszítésére használt fehér és színes gyapot- és gyapjúfonal. Ez biztosítja a csángó díszítőművészet egyik legértékesebb és legsajátosabb ága, a hímzés fejlesztését és az öltözetben való alkalmazását.

JEGYZETEK

¹ „Die auffallende sogenannte Tschangotracht in der Gegend von Bacău und Roman, auf deren Baibehaltung von Seiten der katholischen Geistlichkeit großes Gewicht gelegt wird, um äußerlich ihre Pfarrkinder von den orthodoxen Rumänen zu unterscheiden” (Weigand, 133).

² A moldvai csángó nyelvjárás szókincsét ért román nyelvi hatást Márton Gyula mérte föl: 1972. — L. még Márton—Péntek—Vöö 1977.

³ Az öltözet szókincsében található román kölcsönszavakra vonatkozólag I. Nagy Jenő, 1957. 87—96. — A múlt század közepén például a *keptárt* még *bundának* nevezik (Tudománytár 22). A *kerekítő* vagy *kerítő* ~ *katrinca* elnevezés párhuzamos névhasználat az egyik lepelészoknya megnevezésére. A *kerekítő* elnevezés háttérbe szorulásának a *katrinca*-val szemben minden valószínűséggel az lehetett az oka, hogy a szlávól a magyarba és onnan a románba került *katrinca* elnevezés Erdély felől kezdett a múlt század második felében Moldvában is terjedezni és általánossá válni. Ugyanezt a folyamatot állapítja meg N. Iorga a román terminológiában is: „Elle s'appelle d'un terme slave la catrință, mais au point où la terre valaque touche à cette Moldavie on a l'ancienne, expression roumaine de *strîngătoare*, la pièce, qui étirent.” 1923. 77—8. — Erre vonatkozólag I. még Kós, 1964. 170—4; *Dicționarul explicativ al limbii române*. B 1975, 127 és Zamfira Mihail: *Terminologia portului popular românesc în perspectivă etnolingvistică comparată sud-est-europeană*. B 1978. 84.

⁴ A kerpa fokozatos előtérbe nyomulásáról tanúskodik az a tény, hogy azokban a falvakban, amelyekben a régi székely öltözet divatozott, így pl. Kalagoron, csaknem kiszorította ennek egyik jellegzetes fejrevalóját, a csepeszt. Másutt, mint pl. Lészpeden és a Tatros menti falvakban pedig a színes kartonkendőkkel, tulpánokkal cserélték föl a csepeszt (Lükő 1935. 68. Uő: 1936. 106). A csepesz fokozatos háttérbe szorulását állapítja meg Lészpeden Domokos Pál Péter is: Domokos—Rajeczky, 1956. I. 141.

⁵ Az öltözet-szókincs román kölcsönszavainak értelmezését a Szakszójegyzék tartalmazza.

⁶ L. erre vonatkozólag: Mikecs 1941. 332—399. Domokos 1941. 7—18. Márton, 1972. 13—25. Dr. Kós, 1976. 103—217.

⁷ A fejre csavart kendő viseletére és a szomszédos (bolgár, ukrán, török, görög) népek fejrevaló-viseletével való kapcsolatra vonatkozólag I. még Lükő, 1935. 64.

⁸ L. TESz 410:1405 k. évből való adalékot.

⁹ A csepeszviselet módosulására a Magyarországra települt csángók körében I. Domokos—Rajeczky, 140—1.

¹⁰ Ploskucényben kb. 20 éve a felnőttek ilyen szabású inget viselnek ünnepi ingként. Itt a vásáros román asszonyok révén terjedt el, s úgy tudják, hogy Erdélyből való, ezért nevezik *magyaros-ingnek*. Jellegzetessége, hogy a vászon szélessége adja az ing hosszát, s szélessége viselője testalkata szerint változik. Az elejét (*első lapacka*) és a hátát (*hátulsó lapacka*) nyakban ráncolják, *krecálják* és a ráncokat (*gyűtés*) keskeny szegélyei, *benticcával* varrják le. Ujja egy szél szélességű, mellévarrott. Ennek végét, a *brecárt* belefűzött gyapjúfonallal, *bázsirkával* fodrossá húzzák össze. A fodros rész neve *flintorka*. A zsinór végére bojtocskát (*ganafoska*) varrnak. A nyaka nem húzható össze, hanem *bázsirkával* vagy *fantával* kötik össze, vagy *bonggal* záródik.

¹¹ A ploskucényi ingeken a könyökhím helyett három vagy öt rendben a régi alárendű hímzést találjuk (*háromrendűs, ötrendűs* ingujj).

¹² Kászón 250—1. 28. rajz.

¹³ Kászón 241. 18. rajz.

¹⁴ Nagy Jenő: *A torockói magyar népi öltözet* [B 1958]. (Népművészeti Füzetek) 35, 25. kép.

¹⁵ Ez a régi török (kun) eredetű tarviselet emléke (Györfly István: *Adatok a tarviselethez*. NÉ 18/1926., 29), mely régen Délkelet-Európa népeinél általános volt. Az ukránoknál Zelenin (*Russische Volkskunde*. Berlin—Leipzig 1927. 245), a moldvai és máramarosi románoknál Spătarul Milescu és Eustratie Logofăt moldvai krónikások (Kogălniceanu, M.: *Cronicele României seu Letopisețele Moldaviei și Valachiei*. I—III. B 1872—1874. I. 109, 377), mindkét fejedelemség román népénél Sulzer (II. 380), a magyaroknál Györfly (MN 1941. I. 385) említi ezt a viseletet. A magyaroknál honfoglalás előtti török eredetű, s mint a pogányság egyik jele, a XII. századra el is tűnik, csak a később bevándorolt kunoknál és a török hódoltság korában jön ismét — hosszabb ideig — divatba egyes helyeken (Lükő, 1935. 59).

¹⁶ A fehérnemű-hozomány elkészítésében a vőlegény és a menyasszony rokonsága segít. Ez a *szabógatás*. Erre a vőlegény és menyasszony, mindegyik a maga részéről, összehívja a rokonságot a menyasszony házához. Itt a vőlegény anyja és ennek rokonsága, különösen az asszonyok, felszabják az erre szánt vásznat: először szabnak a vőlegénynek ünnepnapra és viselőingeket és ezután szabnak a vőlegény apjának és anyjának. Ha elfogy a szabógatás, végeznek más dolgot: varrást. A menyasszony elosztja a varrnivalót, inkább servetkéket, leánybarátjainak is, akik ezzel meg is vannak híva a lakodalomra, és ők lesznek a *kisnyoszojók*. A servetekkel a lakodalom végén a vendégeket tisztelik meg (1. alább). A szabógatókat a menyasszony anyja étellel és itallal kínálja meg (Domokos, 1943. 162).

¹⁷ Nagy Jenő: *Adatok a székely posztó-harisnya fejlődéstörténetéhez*. KelemenEml. Kv 1957. 479—485.

¹⁸ A fenékrész újabbkeletűségét bizonyítja az is, hogy helyenként posztó helyett csepűvászonból készül. Kászón, 254.

¹⁹ Kantemirs, Demetrii: *Historisch-geographische und politische Beschreibung der Moldau, nebst dem Leben des Verfassers und einer Landkarte*. Frankfurt und Leipzig 1771. 306—7 és Dimitrie Cantemir: *Moldva leírása*. B 1973. 196. Cantemir szövegét Debreczeni József fordításában közöljük.

ADATKÖZLŐK

Bogdánfalva:

Budó Antal
Budó György (1897)
Budó János (1879)
Budó József (1903) csizmadia, szoknyaszabó
Buláj Ferenc (1899)
Duma György (1892) szabómester
Duma Györgyné (1895)
Duma Péter (1916)
Duma Péterné (1919)
Erdei Kati (1919)
Kalapács Péter szücsmester
Petrász János (1900)
Petrász Jánosné (1907)
Tankó Illésné borondzsik szövő
Tankó Ilona (1928)

Nagypatak:

Csuráru Jánosné (1897)
Denkó Antal szabómester
Fercádi Györgyné (1876)
Fercádi Márton (1911)
Kosa Antal Deák
Kosa Ferencné
Kotyor Antal (1934)
Kotyor János szücsmester
Páncél Gergelyné (1929)
Porondi Andrásné (1901)

Kalagor:

Ádám Mihály (1932)
Borszán Jánosné (1888)
Jánkuj Péter Péter (1920)
Jánkuj Péterné (1923)
Szászkuj Jánosné (1930)

Forrófalva:

Antal Jánosné
Jani Mihály
Korbu András
Mengeles Márton
Mézes Jánosné
Pál Márton
Vajda Jánosné

Trunk:

Kósa Mária (1877)
Magyari Antalné

Klészse:

Pozony Erzsébet piacos asszony